

บทที่ 5

ลักษณะภาษาร้อยแก้วในพระราชหัตถเลขา : การใช้ประโยคและการเรียบเรียงข้อความ

เมื่อได้ศึกษาลักษณะภาษาร้อยแก้วในพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในเรื่องการใช้คำ คำนวน และภาพพจน์แล้ว ในบทนี้จะได้ศึกษาวิเคราะห์ลักษณะภาษาร้อยแก้วในระดับประโยคและการเรียบเรียงข้อความเพื่อการสื่อสาร เพื่อให้เห็นลีลาการใช้ภาษาในการสื่อความที่เป็นลักษณะเด่นซึ่งสอดคล้องกับรูปแบบของพระราชหัตถเลขาและสามารถสื่อ "สาร" นั้นได้ตามจุดมุ่งหมาย

ประโยคและข้อความมีความสำคัญที่สามารถสื่อให้เห็นสารของผู้ส่งสารที่ชัดเจนได้เนื่องจากจะมองเห็นบริบทแวดล้อมที่ประกอบคำนั้น ๆ และความเกี่ยวเนื่องของคำเหล่านั้น ซึ่งให้รายละเอียดของความมากขึ้น ในการศึกษาประโยคและข้อความนั้น คำมีความสำคัญส่วนหนึ่งในการชี้ให้เห็นลักษณะของประโยคและข้อความได้เช่นกันว่าเป็นประโยคหรือข้อความชนิดใดและสื่อความหมายของสารนั้นอย่างไร อย่างไรก็ตามคำบางซึ่งลักษณะของประโยคทางไวยากรณ์นั้นบางครั้งก็ไม่สามารถยืนยันชนิดของประโยคได้เสมอไป เช่น คำทางไวยากรณ์ที่ชี้ว่าประโยคนั้นเป็นประโยคคำถามได้แก่ หรือ, ใคร, อะไร, ที่ไหน, อย่างไร, เมื่อไร เป็นต้น คำเหล่านี้ในบางบริบทสามารถชี้ได้ว่าเป็นรูปประโยคคำถามซึ่งทำหน้าที่ถามเพื่อหวังคำตอบ แต่ในบางบริบทการสื่อสารรูปประโยคคำถามก็ไม่ได้มุ่งหวังคำตอบ แต่อาจเป็นการเลือกใช้รูปประโยคคำถามกระตุ้นให้เกิดความคิด เช่น "ได้เห็นการเช่นนี้มากกว่าร้อยครั้งพันหนมิใช่หรือ" ประโยคนี้ใช้รูปประโยคคำถามซึ่งไม่ได้มุ่งให้ผู้รับตอบแต่เป็นการกระตุ้นความคิดของผู้รับสารให้เกิดการตระหนักไว้ในเรื่องนั้นเป็นสำคัญ รูปประโยคและการใช้จึงอาจแตกต่างกันได้ การศึกษาประโยคในพระราชหัตถเลขาผู้วิจัยจึงจะพยายามชี้ให้เห็นลักษณะของการใช้ประโยคแบบต่าง ๆ ในการสื่อสารซึ่งมีจุดประสงค์ เจตนาที่แตกต่างกันในแต่ละบริบทการสื่อสาร และผลอันเกิดขึ้นจากการใช้ประโยคนั้น

ส่วนในระดับข้อความนั้นเป็นการศึกษาความเกี่ยวเนื่องของส่วนต่าง ๆ ในเนื้อความทั้ง คำ กลุ่มคำและประโยค ซึ่งผู้วิจัยมุ่งศึกษาลักษณะและวิธีการเรียบเรียงข้อความในพระราชหัตถเลขาที่ได้มีการเรียบเรียงขึ้นจากส่วนประกอบต่าง ๆ ของภาษา การจัดเรียงความคิดและภาษาให้สัมพันธ์กันในการสื่อความ และผลที่เกิดขึ้นจากการเรียบเรียง

ข้อความนั้น ๆ ว่าสามารถสื่อถึง “สาร” ได้อย่างไร การศึกษาเรื่องประโยคและการเรียบเรียงข้อความนี้จะนำไปสู่การศึกษาเพื่อให้เห็นทัศนคติของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในบริบทต่างๆ ได้อย่างถูกต้องชัดเจนและเป็นจริงในบทต่อไป

การใช้ประโยค

ประโยคอาจประกอบด้วยคำที่คำก็ได้ คำเดียว ๒ คำ หรือมากกว่านั้นก็ได้ ถ้าหากว่าความในประโยคนั้น ๆ ทำให้ผู้ฟังเข้าใจความหมายได้ตามที่ผู้พูดต้องการ (บรรจบ พันธุเมธา, 2537:131) ประโยคในที่นี้จึงเน้นในแง่ความเข้าใจระหว่างผู้พูดและผู้ฟังเป็นสำคัญ

ประโยคประกอบด้วยถ้อยคำซึ่งแสดงความคิดเกี่ยวข้อสัมพันธ์กัน บางครั้งเราก็รู้ความสัมพันธ์ของความคิดได้จากสถานการณ์ บางครั้งเราก็รู้จากถ้อยคำในประโยคนั้น ๆ นั้นเอง (นววรรณ พันธุเมธา, 2527:108) นั้นย่อมแสดงว่าเราสามารถรู้สารหรือความมุ่งหมายของผู้ส่งสารได้จากการพิจารณา คำ รูปประโยคและจากสถานการณ์ในการสื่อสาร

ในพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีการใช้ประโยคในแบบต่าง ๆ เพื่อใช้ในการสื่อสารในแต่ละบริบท และจุดมุ่งหมายที่แตกต่างกันไป แต่จุดมุ่งหมายสำคัญของการใช้ภาษาของพระองค์ไม่ว่าในระดับใดก็ตาม ภาษาเหล่านั้นจะมีความชัดเจนของสารที่ต้องการสื่อ เพื่อสร้างความเข้าใจให้แก่ผู้รับซึ่งสอดคล้องกับรูปแบบของพระราชหัตถเลขาที่เน้นความชัดเจนของสาร ความตรงไปตรงมาของความคิด การศึกษาเรื่องประโยคแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะ คือการศึกษาลักษณะเนื้อความของประโยคจากจุดมุ่งหมายในการใช้ และการศึกษาลักษณะในการใช้ประโยค

1. การใช้ประโยคตามจุดมุ่งหมายในการสื่อสาร แบ่งการศึกษาดังนี้

- 1.1 ประโยคบอกเล่า
- 1.2 ประโยคคำถาม
- 1.3 ประโยคคำสั่ง
- 1.4 ประโยคขอร้อง

2. ศึกษาการใช้ประโยคในการศึกษา ได้แก่

2.1 ประโยคซ้ำความ

2.2 ประโยคขนานความ

1. การใช้ประโยคตามจุดมุ่งหมายในการสื่อสาร

เนื้อหาในพระราชหัตถเลขาฉบับนั้นเป็นการสื่อสารที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีจุดมุ่งหมายในการสื่อสาร ได้แก่ การบอกเล่า การถาม การสั่ง และการขอร้อง เป็นเจตนาหลักของการสื่อสาร ดังนั้นการศึกษากการใช้ประโยคตามจุดมุ่งหมายในการสื่อสารนี้จะพิจารณาจากเนื้อความในประโยคซึ่งบอกจุดมุ่งหมายที่ชัดเจน ได้แก่

1.1 ประโยคบอกเล่า

ประโยคบอกเล่า หมายถึง ประโยคที่มีลักษณะเนื้อความเป็นการเล่าเรื่องราวหรือเหตุการณ์ต่าง ๆ ให้ผู้รับสารทราบ

พระราชหัตถเลขามีรูปแบบการสื่อสารทางเดียว คือจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงผู้รับสาร ดังนั้นโดยรูปแบบแล้วพระราชหัตถเลขาจึงเป็นการบอกเล่าหรือแจ้งให้ทราบในบางส่วน สิ่งที่บอกนั้นอาจจะเป็นข้อเท็จจริงของเหตุการณ์เรื่องราวต่าง ๆ หรือเป็นการบอกเล่าความคิด ความเห็น ความรู้สึก ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อย่างไรก็ตามในการศึกษาเรื่องคำ ผู้วิจัยได้กล่าวถึงแล้วว่า การใช้คำในลักษณะของการแสดงความคิดเห็น ความรู้สึกของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนใหญ่เป็นไปในเชิงแจ้งให้ผู้รับสารทราบความคิดความรู้สึกของพระองค์เป็นสำคัญ ดังนั้นในการศึกษาเรื่องประโยคบอกเล่าในที่นี้ ผู้วิจัยจึงมุ่งศึกษาประโยคบอกเล่าโดยพิจารณาจากเนื้อความซึ่งเป็นการบอกเล่าเพื่อจุดมุ่งหมายต่าง ๆ ที่สำคัญได้แก่ การเล่าเรื่องราวหรือเหตุการณ์ การอธิบาย และการโน้มน้าวใจ ลักษณะการเล่าเรื่องในพระราชหัตถเลขาจะมีการใช้ประโยคยาว โดยให้รายละเอียดของเรื่องมาก

1.1.1 ประโยคบอกเล่าเพื่อเล่าเรื่องราวหรือเหตุการณ์

ประโยคบอกเล่าเพื่อเล่าเรื่องราวหรือเหตุการณ์เป็นประโยคบอกเล่าที่ใช้เพื่อจุดมุ่งหมายในการเล่าให้ผู้รับสารได้รับรู้เรื่องราวหรือเหตุการณ์ต่าง ๆ ในลักษณะแจ้งให้ทราบโดยการบรรยายเรื่องที่เกิดขึ้น การเล่าเรื่องราวที่ชัดเจนในพระราชหัตถเลขาแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะได้แก่

1.1.1.1 การเล่าโดยระบุวันเวลาชัดเจน เป็นการเล่าเรื่องราวที่เกิดขึ้นทั่วไปตามลำดับเวลาของเรื่อง โดยทรงระบุเวลาในการเล่าเป็นตัวกำหนดเรื่องราวและเชื่อมร้อยเรื่องราวต่าง ๆ เข้าด้วยกัน เป็นการให้รายละเอียด ให้ภาพอย่างเป็นลำดับสารนั้นจึงมีความชัดเจน

อาการกรมหมื่นวิศุณนารถนิภาธรป่วยเรื้อรังมาแต่ก่อนก็หลายครั้งอาหารให้แน่นให้เพื่อ อาหารกินเข้าไปก็อาเจียนออกเสีย คั้งบอกป่วยไปหลาย ๆ วันแล้วก็คลายขึ้นแต่ ครั้งนี้เมื่อเดือน ๑๐ ข้างขึ้นประมาณเดือนหนึ่งป่วยให้แน่นเพื่อมากเข้ามาในวังไม่ได้อยู่หลายวันจึงคลาย ครั้นเดือน ๑๑ ข้างขึ้น บอกว่าอาการคลายหายขึ้น เข้ามาในวังได้ แลไปกรุง จนเมื่อเดือน ๑๒ ข้างขึ้น ก็ได้ไปเมืองสระบุรีแลเมืองลพบุรี ครั้นเมื่อถึงเมืองลพบุรี วัน ๒^{๑๒} ๑๒ ค่ำ เวลากลางวัน อาการที่ป่วยเก่ากลับมีมากกว่าแต่ก่อน ครั้นมาถึงกรุงแล้ว อาการนั้นหายคลายไม่ป่วยหนักมาให้เกิดโลหิตซิดซิบลงเร็วนัก เมื่อวัน ๑^{๒๑} ๑ ค่ำ หมอได้วางยารุนด้วยดีเกถือ ในวันแรกวันนั้นอาการค่อยสบาย ครั้นวัน ๒^{๒๑} ๑ ค่ำมาจนวัน ๖^{๒๑} ๑ ค่ำ อาการซุดหนักลงโลหิตล้นเป็นขึ้น ๆ แลกับติดพันสิดซิบโยเหนียวออกกับอุจจาระแทบทุกเวลา

(เล่ม 1, หน้า 38)

อาการกรมหมื่นวิศุณนารถนิภาธรป่วยหนักลงไป กลางคืนวัน ๔^{๒๒} ๑ ค่ำให้ขัดปัสสาวะมากแลอุจจาระคอกออกมาเป็นเทาแล้วตั้งหอบ แก้วขึ้นบ้างแล้วก็ถับหอบหนักไป จนซุดซิมตื่นกำลังขาดใจเมื่อวัน ๕^{๒๒} ๑ เวลา ๘ นาฬิกาแต่เที่ยง ที่เรียกกันว่า ๒ทุ่ม อายุ ๓๕ ปีกับ ๖ เดือน คิดเป็นวัน ๑๔๐๗๘ วัน ในเวลาเช้าวัน ๖^{๒๓} ๑ ค่ำนั้นได้จัดคอกไม้รูปเทียนมอบให้พระยามณเฑียรบาลส่งขึ้นมาถวาย กราบทูลถวายบังคมลา

(เล่ม 1, หน้า 42)

เมื่อวัน ๓ ๑ ๑ คำ มีใบบอกเมืองสมุทรปราการขึ้นมาว่ามีเรือรถไฟ
อังกฤษ ๒ ลำมาทอดคอกอยู่นอกสันดอน แล้วก็ปัดกับถูกเรือโดยสารเรือนำร่องเข้ามาแจ้ง
ความที่ค่าน้ำ เรือรบ ๒ ลำนี่คือเรือที่ได้ไปยิงเมืองตรังกานู ๒๐๐ นัด แล้วการประสงค์
ไม่สำเร็จจึงกลับไปเมืองสิงคโปร์ แล้วกอมมอโคร์ชื่อเตอร์คยอนเฮลงในเรือคุมเรือรบเข้า
มาจะต่อว่าความที่ตรังกานูนั้นให้สำเร็จที่กรุงเทพ

(เล่ม 1, หน้า 44)

ครั้นเช้าขึ้นวัน ๔ ๑ ๑ คำ เรือนำร่องออกไปจะนำเรือรบเข้ามาถอร์คยอน
เฮยังไม่เข้ามาว่าจะคอยฟังหนังสือตอบกงสุลก่อน รออยู่อีกวันหนึ่ง จนวัน ๕ ๑ ๑ คำ จึง
ใช้จักรเรือรบลำย่อมชื่อกอกเวาคซึ่งไปยิงเมืองตรังกานูนั้น มีปืนใหญ่ ๔ กระบอก เป็นปืน
อามสตรองอย่างใหม่ประจุท้ายบอก ๑ เป็นปืนใหญ่ตามธรรมเนียมกระสุน ๑๒ นิ้ว ๓ บอก
เข้ามาถึงปากน้ำเวลา ๒ โมง รอจักรอยู่หน้าด่าน

(เล่ม 1, หน้า 50)

ฉันมาจากกรุงเทพฯ เวลา ๔ ทุ่ม (10 P.M.) วันขึ้น ๕ ค่ำ (19th ..Inst.,)
มาถึงปากน้ำบ้านแหลม ๓ โมงเช้า (9 A.M.) ได้ขึ้นมาเดินที่ท่าบ้านใหม่มาถึงที่ "นครเขา"
(Mountainous Palace) นี้เวลาบ่าย ๒ โมง แต่หนูด้วยหนูไปเรือ "มหาพิชัยเทพ" ค้างน้ำ
อยู่ออกไม่ได้ในเวลากลางคืน ต่อเข้าโมงเศษ (about 7 A.M.) จึงไปได้ไปถึงปากน้ำบ้าน
แหลมต่อบ่าย ๓ โมง ได้ลงเรือไฟทวนน้ำขึ้นมาถึงเมืองเพชรบุรี มาขึ้นเดินบกที่ค่ายหลวง
ทาง ๒๓ เส้น (About half of one mile) ถึงเขานี้ เวลา ๒ ทุ่มเศษ About half past form
8 P.M. about half an hour) ฉันได้จัดให้อยู่ที่मुखเพชรภูมิไฟโรจน์สบายดีแล้ว

(เล่ม 1, หน้า 143)

ฉันออกจากกรุงเทพฯ บางกอกมาวันขึ้น ๘ ค่ำ (17th ..Inst.,) เวลา ๒ ทุ่ม
(8 P.M.) ขึ้นมาถึงท่าเจ้าสนุก เวลาเช้าโมง ๑ กับ ๘ บาท (7 O'clock 48 m.) ได้ขึ้นเดิน
บกเวลาบ่ายโมง ๑ กับ ๔๐ นาที มาถูกฝนที่บางโคมค เข้าหยุดที่ศาลาตักข้าวโมง ๑ ครั้น
พอเหือดแล้วออกเดินไปหน่อยหนึ่งฝนก็ตกลงอีก แต่ยังไม่ถึงศาลาบ่อโศก ไหน ๆ ก็เปียก
แล้ว เวลาที่จวนเย็นต้องเดินไปทั้งฝนจนเกือบถึงศาลาเจ้าเขมรฝนจึงหาย แลเพราะที่นั่นฝน
ไม่ตก หนทางก็แห้งไปไม่เป็นโคลนเหมือนแต่บางโคมคขึ้นมา ต่อไปถึงสระขอมฝนตกอีก
จนถึงวังท้ายพิศดู

(เล่ม 1, หน้า 146)

วังหน้านั้นเมื่อวัน ๒ ๑๐ คำ ท่านเล่นเรืออยู่ที่ทะเล แต่พอแลเห็นเรือ
กลไฟฟูรีแล่นเข้ามาถึงที่ทอดสมอนอกหลังเต้าท่านก็แล่นเรือมาประทับริมเรือกลไฟฟูรี ยิง
ศฤงคารแล้วเสด็จไปทอดพระเนตรตามเคยของท่านแล้ว ท่านก็เสด็จกลับขึ้นมากองถึงวัง
วัน ๕ ๑๐ คำ พอเสด็จมาถึงท่านก็มีหนังสือมาถึงข้าพเจ้าว่าท่านเสด็จมาถึงแล้ว แต่ว่าจะ
เสด็จลงมาหาข้าพเจ้ายังไม่ได้ประชวรคคพระเสมหะพระโลหิตไปแล้ว พระบาทถลอก
กำเรียบ ไข้คั้นบวมคินกโยกยก ผัดค้อ ๒-๓ วันจึงจะเสด็จมาได้ ท่านก็ยังไม่ลงมาจนวัน
๗ ๑๐ คำ ข้าพเจ้าได้ให้บุตรชายบุตรหญิงข้าพเจ้าไปเยี่ยมประชวร ท่านก็ยังบอกป่วย
ออกแอดคอยู่ นั้น และกำหนดว่าจะเสด็จลงมาทอดพระเนตรแจกเมืองในวัน ๒ ๑๐ คำ แต่
เมื่อเวลาแจกเมืองท่านก็ไม่ได้เสด็จมา ได้ยินกำหนดว่าที่พระบวรราชวังจะรับแจกเมืองใน
เวลาพรุ่งนี้วัน ๔ ๑๒ คำ ๑

(เล่ม 3, หน้า 62)

อนึ่งซึ่งได้ข่าวว่าญวนจะเข้ามาขอเป็นไมตรีนั้น การก็เป็นจริงแล้ว บัดนี้
ญวนแต่งให้องค์มีชื่อคนหนึ่งกับไพร่ ๔๓ คนมากับเรือสามลำบรรทุกปืนที่จับไว้แต่
กองทัพไทยแต่ก่อนทั้งใหญ่ทั้งน้อย ๓๐ บอกว่าจะมาคินให้พวกญวนมาถึงเมืองจันทบุรี
วัน ๔ ๑๒ คำ เวลากลางคืน และในวันนั้นเวลากลางวัน ก่อนญวนมาถึงวังหน้าท่านเสด็จลง
ไปถึงเมืองจันทบุรีก่อน ทอดอยู่ที่ปากน้ำแหลมสิงห์หว่างเกาะนมสาวและเกาะจุลา ครั้นเรือ
ญวนมาถึง กรมการก็พาเอาญวนออกไปเสียบปากน้ำจันทบุรีเอาไปคุมไว้ที่หน้าเมือง
เนินวง วังหน้าท่านเสด็จแล่นเลยไปเที่ยวเสียบข้างเกาะช้างไม่ขึ้นเมืองจันทบุรี บัดนี้ที่กรุงก็
ได้มีหนังสือไปเชิญเสด็จให้กลับมาก่อนญวนจะมาถึงกรุง และญวนนั้นก็ได้มีตราให้เมือง
จันทบุรีคุมเข้ามาส่งถึงเมืองสมุทรปราการแต่บัดนี้ยังไม่ถึง

(เล่ม 3, หน้า 98)

การเล่าเรื่องตามลำดับเหตุการณ์ดังกล่าวจะเห็นได้ว่าทรงให้รายละเอียด
ของเหตุการณ์มากโดยมีคำบอกลำดับเวลาได้แก่ “ครั้นเมื่อวัน...”, “เมื่อวัน...”, “วัน...”,
“จนเมื่อวัน...”, “เวลากลางวัน”, “เวลากลางคืน”, “ครั้น”, “บัดนี้” เอาไว้ซึ่งการใช้
คำบอกเวลานี้เองช่วยให้ผู้อ่านได้รับรู้รายละเอียดต่าง ๆ ของเหตุการณ์อย่างเข้าใจไม่สับสน
และคำบอกเวลาเป็นสิ่งที่เชื่อมร้อยเรื่องราวต่าง ๆ อย่างเป็นลำดับแจ่มชัด นอกจากนี้
การให้รายละเอียดต่าง ๆ แก่ผู้อ่านนั้นทำให้มีการใช้ประโยคยาวมากเพื่อการเล่าเรื่อง

1.1.1.2 การเล่าเรื่องโดยไม่ระบุวันเวลาชัดเจน การเล่าเรื่องโดยไม่ระบุวันเวลาที่ชัดเจนเป็นลักษณะการเล่าเรื่องที่อาจไม่มีคำบอกเวลาเป็นตัวกำหนด เพราะอาจไม่ใช่เรื่องที่ต้องดำเนินตามลำดับของเวลา แต่ก็เป็นกรเล่าเหตุการณ์ในอดีตหรือข้อเท็จจริงต่าง ๆ อย่างมีลำดับตามเหตุการณ์ซึ่งเป็นการเล่าที่ทำให้ผู้รับสารทราบเรื่องเข้าใจเรื่องเป็นสำคัญ

เจ้าเมืองเขมรเป็นพวกไทยแท้ แต่เมื่อยังหนุ่ม ๆ อยู่ก็นำมาอยู่ในกรุงนี้ถึง ๒๕ ปี เป็นมิตรชอบพอกับฉันเล่นด้วยกันมาแต่ฉันยังเล็กอยู่ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวท่านตั้งออกไปเป็นเจ้าเมืองเขมรได้ ๑๒ ปีเศษมาแล้ว ย่อมให้พระยาพระเขมรคุมเครื่องบรรณาการมาส่งปีละครั้งมิได้ขาด แต่ให้มาเขียนเขียนปฤกษาหาหรือการงานปีหนึ่งก็หลายครั้ง

(เล่ม 1, หน้า 22)

ราชการในกรุงนี้ไม่มีเรื่องอะไรเป็นสำคัญ มีแต่เรื่องว่าอังกฤษเมืองสิงคโปร์เอาเรือรบขึ้นมาต่อว่าเมืองศรีลังกาด้วยเรื่องสุดท้ายหนุมออยู่ที่เมืองศรีลังกาของให้พวกเมืองป่าห้ำรบกัน เกิดตั้งเถียงกันขึ้นกับพระยาศรีลังกา อังกฤษโกรธเอาปืนใหญ่ในเรือรบยิงเอาเมืองศรีลังกาหลายหนหลายนัดแล้วกลับไป

(เล่ม 1, หน้า 40)

การที่คืนตกใจซบซิบกันอยู่เล็กน้อย เคี้ยวนี้สงบแล้ว แต่เมื่อยังตกใจกันอยู่มีคนบางพวกขายบ้างหญิงบ้างซึ่งเป็นคนเล็กน้อยไม่เข้าใจจนบรรดาการ พุดซบซิบสรรเสริญพระเดชพระคุณพระสติปัญญาที่บนมาก ว่าเหตุที่จะเป็นที่เมืองศรีลังกาอย่างไร นั่นก็ดี ที่เรือรบจะเข้ามาที่นี้ครั้งนี้ก็ดี เห็นที่บนท่านจะทราบอยู่นานแล้ว ด้วยกรมบวรวิไชยก็กว้างขวางตามนายห้างนายร้าน เข้าๆ ไปสืบราชการมาถวายอยู่ทุกวัน

(เล่ม 1, หน้า 54)

เมื่อครั้งพวกโปรตุเกส Portuguese ได้ครองทวีปถึงกาลถึงหอยอยู่ พระเจ้ากรุงหงสาวดี ที่เรียกว่าเจ้าล้านช้าง พระเจ้าทศทิศวิไชยบ้าง ได้แต่งทูตไปขอซื้อพระทันตธาตุกับผู้ครองฝ่ายโปรตุเกสว่ากล่าวราคาเป็นเงิน ๓๓๓๐ ชั่ง ครั้นยอมกันแล้วพวกชาวลังกาที่รักษาพระทันตธาตุอยู่จะเอาส่วนเงินให้มาก พวกผู้ครองข้างโปรตุเกสจะให้แต่น้อย วิวาทกันขึ้น พวกลังกาจึงไปขยงต่อหลวงพ่อกุศลมอญว่าพระทันตธาตุนั้นมีฤทธิ์ พวกโปรตุเกสมาเอาไปว่าจะขายให้แก่มอญ ก็หนีกลับมาหาพวกลังกาถึงหอย พวกลังกาถึงหอย

พบที่กองคอกไม้เอาไปซ่อนเสียแล้ว เห็นโปรตุเกสจะต้องเอาเงาข้างๆอะไรทำรูปแทนดวง
 ขายให้แก่มอญ มอญคงจะไม่ได้พระทันตธาตุที่แท้ไป ครั้งนั้นพวกมอญที่เป็นขูดไปก็ยังไม่
 ไม่ได้เห็นพระทันตธาตุ ไม่รู้จักถนัดว่าแท้ไม่แท้ ครั้นได้ฟังคังนั้นก็เกิดสงสัยขึ้นมาเสียคาย
 เงินอยู่ก็หาได้ซื้อมาเมืองมอญไม่

(เล่ม 1, หน้า 137)

ย้ายพวกผู้ร้ายปล้นจีนซึ่ง ๔ ข้าง บอกรอกออกไปเมื่อเดือน ๓ นั้น บัดนี้จับตัว
 ได้ชำระเป็นศัลย์ได้บ้างแล้ว ย้ายจีนหัวหน้าเป็นคนคัมฝืนเดือนขายของพระยาบุรุษ แลว่า
 เป็นหลานจีนเจ้าแก่ง ซึ่งพระยาบุรุษขอ ๔ ข้าง ตั้งเป็นขุนราชการพระยาพัฒนา แลว่าเป็น
 จีนเข้ารีตโรมันกาทอลิก บัดนี้พระรองเมืองจับตัวแลเครื่องมือแลรูปพรรณได้เป็นแน่เพียง
 ไม่ได้ ชำระได้ความจริงแล้ว

(เล่ม 1, หน้า 218)

ในเดือนห้าข้างขึ้นที่กรุงเทพฯ แขวงกรุงเทพฯ แลหัวเมืองใกล้เคียงมี
 ความไข้ป่วยใหญ่ลงรากเกิดขึ้น คนตายตั้งแต่ขึ้นค่ำหนึ่งสองค่ำวันละตามสี่ห้าคนขึ้นไป
 ทุกวัน เป็นความไข้ยู่สิบห้าสิบหกวันจึงค่อยสงบลง ในความไข้ครั้งนี้คนตายแต่ไพร่มาก
 เมื่อเปรียบกับความไข้ครั้งก่อน ๆ ก็เห็นว่าคนตายไม่มากนัก คิดนับคนในกำแพง
 กรุงเทพฯ ภายในวันกำลังความไข้ชุกนั้น วันละ ๓๔, ๓๕ คน เพียงนั้นแล้วก็ค่อยลดน้อย
 ลงมาก ในความไข้ครั้งนี้ พระราชวงศานวงศ์แลข้าราชการฝ่ายหน้าฝ่ายในที่มีตำแหน่งเฝ้าใน
 พระบรมมหาราชวังนี้ จนพระราชกณะณานุกรมบาเรียน ไม่มีใครเป็นอันตรายจนคน
 หนึ่งขึ้นไป

(เล่ม 1, หน้า 233)

เมื่อวันอังคารขึ้นสิบสองค่ำเดือนสาม จึงนำท่านเสด็จขึ้นไปบ้านสิทา
 ได้ยินเป็นกำหนดคนนัดเดือนบุญข้างดาว แต่ครั้งนี้เสด็จไปอยู่ได้ไม่ช้าก็ให้รีบลงมาเรียก
 เรือไฟขึ้นไปรับเสด็จถนนทีเดียว ได้ยินว่าไปพบความไข้ลงรากเข้า คนไพร่ ๆ ที่ตาม
 เสด็จไปตายลงหลายคน แต่เมื่อกำลังความไข้ชุกอยู่ที่ถ้ำนั้น ได้ยินท่านตรัสว่าได้ให้ไป
 สิบแล้วความไข้แขวงสระบุรีมิแต่ได้ปากเพรียวลงมา ที่บ้านสิทาสบายดีไม่มีไข้เลย ท่านจึง
 เสด็จไป เดียวนี้ตั้งแต่ท่านเสด็จกลับมาแล้ว ครั้งนี้ไม่ได้ออกชื่อบ้านสิทาเลย การที่กำหนด
 ว่าจะเสด็จไปประพาศฝั่งทะเลตะวันตกนั้น ท่านก็บ่นไอ้ไอ้ไปว่าหมอลงมาว่าท่านเคราะห์
 ร้ายอยู่ปีนี้จะมีความไข้ ไปกั้วจะไปพบความไข้เข้ากลางทะเลจะหนียาก แต่เรือก็เห็นยัง
 เตรียมอยู่

(เล่ม 1, หน้า 239)

ราชการในกรุงเทพมหานครทุกวันนี้ มีแต่ด้วยเรื่องเมืองเขมรเกิดรบพุ่ง
 ยุ่งยิงกันมาก เป็นเหตุด้วยบุตรชายหญิงขององค์สมเด็จพระศรีวิกรม์รามมหาอิศราธิบดี ที่
 ถึงแก่พิราลัยนั้น ไม่มีความสมัคตโมตรแก่กัน ต่างคนต่างจะชิงกันเป็นเจ้าของเขมรต่อไป
 แต่พวกห้องออกไปหัวเมืองเกลี้ยกล่อมคนเป็นกองทัพแล้ว รบกันหลายแห่งหลายตำบล
 นักองค์วิธดา นักองค์ศิริวงศ์ ๆ เป็นผู้ก่อเหตุเดิม แล้วบัดนี้หนีเข้ามาอยู่ใน
 กรุงเทพมหานคร องค์พระนโรดมพรหมบริกรม มหาอุปราชกับพระยาพระเขมรก็อพยพ
 ครอบครัวนีเข้ามาอยู่ที่เมืองพัทลุง เมืองอุคงมิไชย ยังอยู่แต่องค์พระหริราชคณียไกร
 แก้วฟ้ากับเจ้าผู้หญิง บัดนี้ที่กรุงเทพมหานครได้แต่งตั้งให้เจ้าพระยามุขมนตรี แลพระยา
 สิริราชฤทธิไกรยกออกไปทางบกโดยทางเมืองพัทลุง แลให้พระยาฤทธิไกรเกรียงหาญ
 กับพระยาราชเสนายกออกไปทางเรือขึ้นเมืองกำปอดเพื่อจะให้ระงับการเมืองเขมรให้สงบ
 บัดนี้การเรื่อนั้นก็ยังไม่จบลง

(เล่ม 1, หน้า 264)

ราชการบ้านเมืองในกรุงเทพฯ ก็สงบดีไม่มีการตั้งใจ ความเรื่องย้ายหัวไม้
 บางขุนศรีที่เธอชำระนั้นมีเหตุถูกขึ้นหน่อยหนึ่งให้ฉันต้องเอาใจใส่ ความที่เธอชำระได้ ๆ
 เรียกเอามาดูตัวคนโทษที่คุมอยู่ ผู้คุมก็ปล่อยปละละวางกันไปเสียเกือบสิ้น แต่ชำระเรียก
 ตัวมาได้หมดแล้วและให้ตำรวจเข้าชำระต่อไป ก็จับพวกเพื่อออกไปอีก ๖-๗ คน พวกนี้
 โอหังกล้าหาญมากอยู่ ฉันสั่งให้เอาตัวขึ้นคุกเสียแล้ว

(เล่ม 2, หน้า 90)

การที่เมืองจีนเคี้ยวนี้ขุนวายนัก ชื่อชายไม่เป็นปรกติ จะตั้งของก็ยากได้
 บ้างไม่ได้บ้าง บัดนี้ได้ยินว่าปรุงปักกิ่งก็เสียแล้วแก่อังกฤษและฝรั่งเศส เสียเจ้ากรุงฟ้าเพียง
 ที่จีนเมืองนี้เรียกว่าหัมฮองนั้นก็หนีไปเมืองตาดารีเสียแล้ว เมืองจีนเคี้ยวนี้คนที่ตั้งตัวเป็น
 พวกเป็นเหล่าอยู่ตามที่ ต่าง ๆ ไม่มีเจ้านายอันเคี้ยวกันตั้งแต่ก่อน

(เล่ม 2, หน้า 166)

อนึ่งเมืองตาดกบอกลงมาว่าเมืองเชียงใหม่นี้มีหนังสือบอกมาถึงว่า พวกขาง
 แดงควบคุมกันตั้งตัวว่าเป็นผู้มีบุญ ว่ามีลักษณะล้นเป็นเสี้ยว มือเป็นใบขนุน พวกขางแดง
 พวกนั้นคุมกันไปรบตีเอาบ้านหลายบ้านในเขตแดนเมืองมาดเมียน อังกฤษก็ได้กะเกณฑ์
 คนขึ้นไปรบ พวกขางแดงหนีข้ามแม่น้ำสาตวันมาข้างแขวงเมืองเชียงใหม่ แล้วแต่งคนเข้า
 มาล้อมเมือง เชียงใหม่ขึ้นจะสู้รบ พวกเมืองเชียงใหม่ได้แต่งคนออกไปจะให้จับ ได้รับ
 ผู้กินบ้างเหล่าและเหล็กน้อย พวกขางแดงตายบ้าง พวกเชียงใหม่ตายบ้างข้างละสอง

ตามคน พวกขางแดงถอยหนีไป พวกเชียงใหม่ยังคิดอ่านติดตามไปสู่รบกันอยู่ แต่ข่าว
อันนี้เมืองเชียงใหม่ก็หาได้บอกมาที่กรุงไม่

(เล่ม 3, หน้า 15)

อนึ่งแจ้งข่าวมาให้ทราบว่า ณ วัน ๕^๓ ๑ ค่ำ เพลาขามเศษ เกิดเพลิงไหม้
ขึ้นที่โรงของพระองค์เจ้ามหาหงส์ในกรมหมื่นสุรินทรรักษ์ เพราะที่นั่นเหย้าเรือนกระท่อม
ห้องหอรุ่งรังมากและทางคับแคบนัก หามีใครในบ้านเรือนพวกนั้นช่วยกันดับไม่ มีแต่ชน
ของ คนจะเข้าช่วยดับก็ไม่มี ทางคับแคบนัก จนคนในบ้านนั้นออกไปได้ตายในไฟคนหนึ่ง
เรือนหม่อมเจ้าในวังกรมหมื่นสุรินทรรักษ์ และเรือนข้าราชการที่ใกล้เคียงติดกันกับหม่อม
และโรงงานของนายด้านทำการในพระราชวังนี้ และทำการในวัดพระเชตุพนติดพันกับวัง
นั้นก็ไหม้เสียหมด ครั้นนี้ลมพัดป่วนไปมาหวนกำแพง เพลิงไหม้ขึ้นมาข้างบนจนกำแพง
โรงไหม้ใกล้พระคลังสินค้า ข้างต่งไหม้ลงไปจนตะพานฉนวนวัดพระเชตุพน คนที่ไปดับ
ตั้งรับอยู่ที่นั่นได้ช่วยกันอื้อแรงแสะกักไว้ เพลิงจึงหยุดเพียงนั้น

(เล่ม 3, หน้า 17)

ย้ายอาจารย์ที่เมืองสุโขทัยนั้นบัดนี้จับตัวได้แล้ว มันหนีขึ้นไปบวชเป็น
เถนอยู่ที่เมืองของ แขวงเมืองนครสาป่าง ได้ข่าวต่งมาที่กรุงด้วยมีผู้ไปเห็นมากถ่าว พระยา
ราชวรานุฤตได้มีหนังสือขึ้นไปให้เมืองนครสาป่างสืบจับตัว มันรู้เข้าหนีลงมาแอบอิงอยู่ที่
วัดแขวงเมืองพรหมบุรี ตั้งทำเงินแดงและเป็นหมอน้ำมนต์ครึกมาใช้ไว้ตัวเป็นผู้วิเศษ
แต่ก็พูดเพื่อเชื่ออวดตัวกันว่าแต่ก่อนอยู่เมืองสุโขทัยเป็นคนดีไม่กลัวพระยาสุโขทัยจะ
ทำไม่ไม่ได้ จึงลงมาพูดถ่าวโทษที่กรุง ในหลวงให้ตามสืบจับตัวก็จับไม่ได้ ถึงใครจะฆ่า
ก็ไม่ตาย ถึงจะเอาดงน้ำเสียก็ไม่กลัว พระสงฆ์รูปหนึ่งเป็นบ่าวพระยาสุโขทัยไปขอ
น้ำมนต์ย้ายภู่มันก็อวดมาดังนั้น พระสงฆ์รูปนั้นก็รู้จักย้ายภูเป็นแต่ได้อินออกชื่อ นาย
จึงเอาความมาเล่าให้พระยาสุโขทัยฟัง พระยาสุโขทัยให้คนที่รู้จักตัวย้ายภูไปสอดแนมลูก
รู้จักว่าย้ายภูแน่แล้ว ผลัดชื่อเสียว่าเถนจัน พระยาสุโขทัยจึงขึ้นไปจากกรุง รีบไปคิดกับ
พระพรหมประสาทคิดปลงกรมการไปล้อมจับ ย้ายภูโคดหนีลงน้ำว่ายข้ามน้ำไป พวกนั้นลง
เรือพายไล่จับได้ตัวเมื่อจวนจะขึ้นฝั่งได้ ได้ตัวมาส่งที่กรุงวัน ๕^๓ ๑ ค่ำ แล้วได้ให้ติดตาม
ก็รับว่าทำเงินแดงจริงและทำหนังสือให้คุ้มสักคนที่เข้าด้วยคั้งนั้นจริง

(เล่ม 3, หน้า 32)

อนึ่งเมื่อวัน ๑^๓ ๑ ค่ำ มีคนอังกฤษสองคนถือปืนเข้าไปในวัดโสมนัส
วิหาร ไปยิงนกพิราบที่พระเจดีย์หลังพระวิหารหน้าพระอุโบสถ พระอริยมุนีมาห้าม

อังกฤษสองคนก็กลับไป ครั้นเข้ามาอีกสักโมงหนึ่งมีอังกฤษพวกหนึ่งเข้าไปทั้งถูกข้างข้าง อังกฤษบ้างประมาณ ๑๐ คน ไปยืนอยู่ที่พระเจดีย์อีก เวลานั้นเป็นเวลาพระสงฆ์ลงไป ทำวัตรอยู่ในพระวิหาร พระสงฆ์องค์หนึ่งมาห้าม คนที่ยังป็นไม่ฟังเอาเป็นกระทุ้งเอา พระสงฆ์ก็เกิดชกต่อยกลุ่มรวมตีรันกันขึ้น พระสงฆ์จับพวกอังกฤษได้ ๔ คน เอาตัวไปส่ง พระอริยุนี ๆ ตามว่ามาแต่ไหน บอกว่าไปจากบ้านหมอบลัดเลย์ริมวังกรมวงศา พวกห้อง ของอังกฤษเข้ามาอ่อนวอนรับคิดชอบ ขอให้ปล่อยเสียเถิดอย่าเอาไปส่งเลย รับทำ หนังสือสัญญาให้ว่าปล่อยความไม่ว่าแล้วขอให้เป็นเลิกกัน พระอริยุนีเอาหนังสือสัญญาไว้ แล้วปล่อยตัวไป

(เล่ม 3, หน้า 51-52)

คราวนี้ราชการที่กรุงก็ไม่มีเหตุอันใด มีแต่ที่เมืองอุคงมิไชย องค์พระ นโรดมพรหมบริรักษ์มหาอุปราชวิวาทกับองค์วรรคตา องค์ศิริวงศ์น้องชาย จนรบกันขึ้น ถึงชิงปืนกันอยู่เวลาหนึ่ง น้องชายสองคนหนีมา บัดนี้เข้ามาอยู่เมืองนครเสียมราบแล้ว น้องชายสองคนนั้นถูกขุนคนสอดตอตั้งช่องชุมผู้คนขึ้นไม่มากนักเพียง ๓๐๐ เศษ อุปราช ให้ไปว่ากล่าวก็ไม่มาอ่อนน้อม จึงให้ไปล้อมขู่กำจัดเสีย ถ้าเขาจะทำจริงสองคนนั้นคงตาย ที่ไหนจะมาได้ เขาก็บอกข้อราชการตามเหตุเดิมที่เป็นนั้นเข้ามาแล้ว

(เล่ม , หน้า 155)

จากตัวอย่างการเล่าโดยไม่ระบุวันเวลาที่ชัดเจนนั้นเป็นการนำเสนอข้อมูล โดยมีเจตนาที่จะให้ผู้รับสารได้เข้าใจเรื่องราวหรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในลักษณะที่มองเห็น การกระทำว่าใคร ทำอะไร ที่ไหน อย่างไรบ้างตามลำดับอย่างละเอียดโดยเวลาไม่ใช่สิ่ง กำหนดการเล่าเรื่อง พระองค์ทรงเล่าโดยการบรรยายค่อนข้างละเอียด ดังนั้นประโยคที่ใช้ จึงเป็นประโยคยาวซึ่งทำให้สามารถบรรยายได้อย่างแจ่มแจ้ง ทำให้ผู้อ่านได้รับรู้และเข้าใจ เรื่องได้เป็นอย่างดี

1.1.2 ประโยคบอกเล่าเพื่อแสดงความคิดเห็นและความรู้สึก

ประโยคบอกเล่าในพระราชหัตถเลขาอีกลักษณะหนึ่ง ได้แก่ การเล่าเพื่อแสดงความคิดเห็นและความรู้สึกของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้ผู้รับสารได้ทราบ โดยการบรรยายความคิดเห็นและความรู้สึกอย่างตรงไปตรงมา เช่น

ฉันคิดไปถึงการครั้งเมื่อฉันบวชอยู่นั้น เมื่อไปที่วไลย ๗ ถึงเมืองเหนือ
 ฤาถกลางทะเลห่างกรุงหลายวัน จะวิตกถึงสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์เมื่อท่านยังอยู่ ฤา
 หาบนแดนถูกเต้าของคัวฤาษีที่อยู่ที่กินของคัวนั้นคอกไม้ใครมี คิดถึงแต่ในพระ
 บาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นแถมมากกว่าผู้อื่นสิ่งอื่น เป็นความศรัทธาจริง

(เล่ม 1, หน้า 1)

มองตังใจได้ถามว่าหนทางจะขึ้นจากเรือที่เมืองปอดแล้วเดินไปเมืองอุคง
 มีไชนั้นไกลเท่าใดสักกี่ไมล์ ฉันว่าฉันไม่เคยไปจะบอกนับไมล์ไม่ได้ แต่ทราบว่าจะเดิน
 นุกป่าไป ๔ คืน ๕ คืน อุคงนี่ก็เป็นน้ำเป็นโคลนเดินยาก ถ้าหากว่าจะเอาเรือไฟสำเภาที่ขึ้น
 มาอยู่ที่กรุงนี้เข้าไปทางปากน้ำป่าสักพระตะพังได้ แล้วไปเรือกลไฟจนถึงเมืองพนมเปญจะ
 เป็นดี แต่เมืองพนมเปญไปอุคงมีไชนั้นจะลงเรือเล็กขึ้นไปก็ได้ จะเดินบกขึ้นไปก็ได้

(เล่ม 1, หน้า 20)

ฝ่ายไทยนี้เป็นข้าศึกกับญวนไม่ยอมเป็นไมตรีกับญวนเลย ถ้าเป็นไมตรี
 กับญวน ๗ ก็ว่ากล่าวข่มขี้ต่าง ๆ แล้วขยักจนเอาเรือรบเข้าปลายนครนครพนมฝ่าย
 เหนือไทย แต่เมืองเขมรนั้นไกลกับญวนนัก ไทยจึงยอมให้เป็นไมตรีไปมาหากับญวนตาม
 ใจเขมรเพื่อจะให้เมืองเขมรรักษาบ้านเมืองให้เป็นสุขสบาย

(เล่ม 1, หน้า 22-23)

เราอยู่ว่าราชการฝ่ายอังกฤษก็เป็นหน้าที่เป็นธุระแยกย้ายกัน แต่กฎหมาย
 อย่างธรรมเนียมข้างอังกฤษนั้นเราก็หาเข้าใจไม่ ไม่รู้ที่จะว่าอย่างไร เพราะเรามีอำนาจน้อย
 จึงได้เขียนเรื่องราวทั้งปวงตามเหตุฉนวนดีไปหาหรือกงสุลอังกฤษว่าจะส่งขึ้นไปลอนดอน
 ขอให้เสนาบดีในลอนดอนตัดสิน ถ้าตัดสินมาอย่างไรจะยอมทำตามทุกประการ

(เล่ม 1, หน้า 48)

การเกิดขบถครั้งนี้ ข้าพเจ้าก็ควรจะร้อนใจเร่งช่วยเรอหนักหนา แต่ครั้งนี้
 ได้ยินว่าพวกฝรั่งเศสจะยกขึ้นมาอยู่ที่เมืองอุคงมีไชนั้น เขาจะว่าอะไรก็ยังไม่รู้ ครั้นจะให้
 กองทัพรีบงูโจรมออกไปก็กลัวจะมีเหตุทุ่มเถียงเป็นที่เข้าใจผิดกัน แลการที่เมืองอุคงมีไชนั้น
 นั้นอย่างไรก็ไม่ทราบถนัดจะคิดการไปก็ไม่ถูก

(เล่ม 1, หน้า 72)

อนึ่งหนังสือฉบับเล็กที่ให้มาถึงคุณศรีสุริยวงษ์ ท่านก็ได้มาให้ข้าพเจ้าดู
 ด้วยแล้ว แลเมื่อภายหลังเมื่อถึงวันแอมเปรอเตอ์ออกทูตสยามวัน ๑๖ ค่ำ พระสยาม
 รุรานุรักษ์บอกมาทางเตลแตรบถึงปอนคัคคอดเกาะลังกาเมื่อวันที่ ๕ ค่ำ พวกปอนคัค

คิดลอบอกมาถึงเมืองสิงคโปร์ วัน ๒ ๖ ๖ คำ หนังสือบอกมาแต่สิงคโปร์วัน ๔ ๖ ๖ คำ แล้วพร้อมกับหนังสือบอกของท่านที่ว่่าก่อนนั้น แต่การที่พวกท่านได้เฝ้าเอมเปรอดวายพระราชทานได้คั้งนี้ ข้าพเจ้าเป็นสบายใจอยู่แล้ว การจะได้คั้งประสงค้ฤาไม่คั้ง ประสงค้ก็สุดแต่ปัญญาเอมเปรอด ถ้าเอมเปรอดจะว่าผิด ๆ ไปโกง ๆ ข้าพเจ้าเข้าใจว่าความอายไม่ตกอยู่แก่ข้าพเจ้าจะต้องเกื้ออยู่แก่เอมเปรอดเอง เพราะเมืองเราเป็นเมืองน้อยจะรู้ที่ทำอะไร

(เล่ม 1, หน้า 118)

พระอรุณนั้น ฉันคิดว่าจะเชิญลงมาไว้ในพระวิหารวัดอรุณเพราะชื่อวัดกับชื่อพระค้องกันสมควรแต่จะให้จัดแจงที่ฐานเสียบให้เสร็จก่อนแล้วจึงจะเชิญลงมาต่อหน้า

(เล่ม 1, หน้า 141)

พระองค์เจ้าปีทมราชประชวรพระโรคเช่นเจ้าพระยานครส่าบากนัก ท่านอุท่าห์เสด็จลงมาหาฉันถึงทะเล มาขอให้รับเสด็จกลับมากรุงเทพฯด้วย แลจะพาป้าผู้เข้ามาด้วย โปรดให้พระองค์เจ้าดวงจันทร์ พระองค์อรุณ ฯลฯ ทราบข่าวด้วย ถ้าสำนักเก่าของท่านที่พระราชวังบวรนั้นโปรดให้ผู้อื่นอยู่เสียบแล้ว ฉันจะรับประทานรับเสด็จไว้ที่ถ้ำก็ได้ สงสารทั้งพิการ ขรา

(เล่ม 1, หน้า 153)

เจ้านายฝ่ายหน้าฝ่ายในทั้งปวงนั้น ตามประสงค้ของ ข้าฯ เห็นว่าควรจะนุ่งขาวห่มขาวเปล่าจนแล้วงาน แต่บุตร ข้าฯ ที่เป็นน้องผู้ตายแถบบุตรหลานกรมหมื่นกับบุตรผู้ตายเท่านั้น แลเจ้าชายเจ้าหญิงในพระบวรราชวังบัดนี้ ควรจะนุ่งแต่ขาวถายถายเห็นว่าจะให้ลี้ไปกว่านั้นไปควรจะนุ่งขาวเปล่าแต่วันจุดเพลิง ๆ แต่พระองค์เจ้าราชวรวงศ์นั้น ถึงอ่อนกว่าผู้ตายจะใช้แบบแก่กว่าก็ได้ ด้วยเป็นชั้นใหญ่ไม่ว่าไรดอก ๆ

(เล่ม 1, หน้า 169)

แมมเนวตะเวนครุสอนหนังสือเจ้านายในนี้ เคียวนี้ชุกชนนิก เอนี่ชนนิน เอนันชนนินแล้วก็กล้านัก เมื่อ ๑ วัน ๑ ๑ ๑ คำนี้ เวลาพลบค่ำเสด็จออกท่านเสนาบดีเข้าเฝ้าอยู่ก็ให้ถูกเข้ามาเฝ้ากราบทูลว่าแมมมาจะขอเฝ้าเป็นการร้อน รับสั่งว่าก็มาสิ ครั้นอย่างไรสืบรู้เข้าว่าท่านเสนาบดีเข้าเฝ้าอยู่ ก็กระดากไปไม่เข้ามา ความเรื่องนี้ทราบได้เฝ้าละออของฤทธิพระบาทแล้ว โดยทรงตั้งเกตท่วงที่แมมเนวตะเวนครุสอนจะเข้ามาเฝ้าเพราะกงสุลอังกฤษให้เข้ามาทูลขุขัดขวางจะยุให้ทรงห้ามราชทูตเสียบไม่ให้ไป จะกราบทูลให้ข้างเซอร์จอห์นโบวริงใช้เป็นราชทูต จะได้คิดเอาเงินสักพันชั่งสองพันชั่งขึ้นไป

(เล่ม 1, หน้า 201)

ชาวยุโรปแท้ก็ดี คนมิใช่ชาวยุโรปแต่สะตมวิชาการ ความรู้ข้างยุโรปมาก ก็ดี ลูกก็เป็นผู้สำคัญพระบารมีเป็นขุนหลวงเดือน ขุนหลวงป่าสำหรับแต่ที่จะห้อยบ้างบูบบ้าง แล้วยกชกโยงให้ทำไปต่าง ๆ ตามชอบใจตัว แต่พวกที่กราบทูตเข้ามานั้น บัดเดี๋ยวเหไป อย่างนั้นบัดเดี๋ยวนั้นไปอย่างนี้จะทรงเชื่อถือทำตามไปก็จะได้เป็นอันยากเข้า ๆ กันเข้าเอง แล้วยกขวิดกันขึ้นเองด้วยยากที่จะเชื่อ หลายครั้งเข้าก็จับได้จริง ๆ เหมือนอย่างว่ามานี้แล

(เล่ม 1, หน้า 216)

หนังสือของท่านสองฉบับ ๆ ที่ ๑๑ ลงวันเสาร์ เดือน ๗ ขึ้น ๖ ค่ำ ตรงกับวันที่ ๘ ของเดือนยูน ฉบับที่ ๑๒ ลงวันอาทิตย์ เดือน ๗ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ตรงกับวันที่ ๑๖ ของเดือนยูน กับโครงสัญญา ๒ ฉบับ ซึ่งท่านส่งมานั้นได้มาถึงมือ ฯข้าฯ เมื่อวันอังคาร เดือน ๘ แรม ๗ ค่ำ ตรงกับวันที่ ๒๗ เดือนยูล ฯข้าฯ ได้อ่านทราบแล้วด้วยความยินดี

(เล่ม 1, หน้า 217)

ลูกชายจุฬาลงกรณ์นั้น ฯข้าฯ ได้เขียนหนังสือไว้ที่ ฯพณฯ สมุหพระกลาโหม ฝากแก่ ฯพณฯ แลพระยาสุรวงค์ การที่ผิด ๆ มาแต่หลังได้ขอโทษเสีย ฯข้าฯ ดิใจนึกเพื่อจะยืนยันให้ทราบว่ ฯพณฯ ท่านยินดีรับแล้ว ฯข้าฯ ไว้ใจว่าพระยาสุรวงค์ก็คงจะยอมรับตาม ฯพณฯ ท่าน ซึ่งพระยานุขจะชิงเอาไปทำเป็นแทนที่กรมหลวงภูวนตร เป็นที่พึ่งแก่ฮ้ายเจ๊กฮ้ายจีนผู้ร้ายผู้ผิด ฯข้าฯ ไม่ยอมเลยจริง ๆ ฯข้าฯ รู้เท่าทันแล้วไม่โง่งม หลงไหล

(เล่ม 1, หน้า 220)

ข่าวคราวเหตุการณ์ต่าง ๆ ในกรุงเทพมหานครนี้ เห็นเสด็จก็อยากจะใคร่ทราบ แต่กระหม่อมฉันเสียใจนักด้วยปิ่นราชตระกูลนี้มีเคราะห์ร้าย ไม่มีข่าวดีซึ่งเป็นมงคลควรจะถวายออกไปถวายให้ทรงฟังเลย มีแต่ข่าวไข้ข่าวตายบรรยายไม่ใคร่จะทัน ครั้นจะไม่กราบทูลถวายออกไปก็เห็นว่าไม่ควร ด้วยท่านผู้ตายต่างท่านก็เป็นที่น่าถือของเสด็จ ต่างท่านก็เป็นญาติวงศ์พงศ์พันธุ์ของเสด็จจึงจะค้องกราบทูลออกไปให้ทราบ

(เล่ม 1, หน้า 264)

อนึ่งกรมหลวงวงศาธิราชสนิท ก็ป่วยโรคคล้ายกับเจ้าพระยานคร ถมจับล้มลงแล้ก็เสียดำพระช้าย ตั้งแต่วันเสาร์ขึ้นสิบเอ็ดค่ำเดือนเก้ามา เธอใช้ยาของเธอรักษา ตัวเธอเองบ้าง หมอกรมเบตให้ยาบ้าง แต่บัดนี้อาการก็ว่าค่อยคลายแล้ว แต่กระหม่อมฉันเห็นว่าไม่คิดว่าเจ้าพระยานครมากนัก คิดว่าเจ้าพระยานครแต่ที่โสทรไม่ถึง โรคอย่างนี้รักษาหายยากอยู่

(เล่ม 1, หน้า 271)

ด้วยบัดนี้ข้าพเจ้ามีเรือกลไฟขึ้นใหม่อีกสำหนึ่ง ให้ชื่อว่าบรมราชวรฤทธิ มีกำลังร้อยแรงม้าเดินสิบสองหนอด ข้าพเจ้าจะใคร่ตองเรือไปเล่นเล่นในทะเลตามลม อากาศพอสบาย ไม่อยากจะขึ้นบ้านขึ้นเมืองใด ไม่อยากได้ของถวายแะอะไร ๆ ของผู้ใด คอก เพราะท่านทั้งปวงได้เสียของถวายมามากแล้ว

(เล่ม 1, หน้า 288)

สิ่งของใด ๆ ที่ป้านุ้ยเก็บไปจากกรุงเทพ ฯ เมื่อครั้งป้านุ้ยออกไปจาก กรุงเทพ ฯ สิ่งของเหล่านั้นคนทั้งปวงก็รู้ว่าเป็นสิ่งของพระองค์เจ้าปีทมราชโดยมาก ก็ สิ่งของใดเป็นของป้านุ้ย ถ้าป้านุ้ยถ่วงชีพไปก่อนพระองค์เจ้าปีทมราช ของทั้งปวงนอกจาก สิ่งที่ป้านุ้ยตั้งฤาทำพิณยกรรมยกให้ญาติอื่นแล้วนั้น ก็ควรตกเป็นของพระองค์เจ้าปีทมราช ทั้งสิ้น

(เล่ม 1, หน้า 293)

ครั้งนี้ท่านทั้งปวงได้มาออกเงินซื้อหนี้ของหม่อมเจ้าเรไรทั้งสิ้นให้เปลื้อง ปลดปลดไปเสียจากบุตรภรรยาข้าพเจ้าแล้วนั้น ข้าพเจ้าก็ควรจะเป็นพิพากษาและเป็นผู้ เร่งรัดผู้ซึ่งเป็นตัวถูกหนี้ได้ถนัด พ้นจากการซึ่งจะปรากฏว่าเป็นคู่ความกับหม่อมเจ้าเรไร เองได้คั้งนี้นั้น ข้าพเจ้าขอแสดงความยินดีขอบบุญขอบคุณท่านทั้งปวงเป็นอันมาก

(เล่ม 2, หน้า 33)

พระศรีเสนาบอกมาว่าจะมีหนังสือถึงองค์พระหริราชคนในไกรแก้วฟ้า และองค์ศรีวระระษัตริย์ ถ้าพระศรีเสนาได้มีหนังสือไปถึง แต่ท่านทั้งสองที่ออกชื่อ นั้น ไม่สู้ชอบกล ข้าพเจ้าเห็นว่าควรจะต้องมีไปถึงพระนโรคมด้วยจึงจะชอบ

(เล่ม 2, หน้า 57)

ถ้า मैंฝนตกน้ำข้างเหมือนที่กรุงเทพ ฯ นี้แล้ว ดาวเขาจะเด่นแค้นได้หรือ เดือนนี้เป็นเดือนบุญเดือนศก ก็ถ้าดาวยังเด่นแค้นอยู่ได้ ไทยก็จะต้องว่ายังจะต้องเที่ยวค้น ข้างสำคัญได้อยู่ จะบอกว่าเป็นน้ำเป็นโคลนจะเที่ยวค้นไม่ได้คั้งนี้นั้น ที่บางกอก ก็จะไม่เห็นจริง เพราะดาวเขาเที่ยวเด่นแค้นได้เป็นพยานอยู่

(เล่ม 2, หน้า 72)

ว่าตามความเห็นประโยชน์ การที่แบ่งเขตแดนด้วยฝั่งแม่น้ำนั้นไม่สู้ดี ถ้า แม่น้ำนั้นไม่เป็นที่บ้านผู้เมืองคนก็ค้อยยังชั่ว ถ้าเป็นบ้านผู้เมืองคนอยู่ในฝั่งน้ำทั้งสองข้าง ก็เป็นที่รังเกียจวิวาทกัน โจรผู้ร้ายข้างโน้นจะข้ามมาข้างนี้ หรือคนข้างนี้เมื่อไปด้วยธุระ ทำมาหากินก็จะถูกพาไต่ว่าเป็นโจรผู้ร้าย คนโทมหรือคนเป็นหนี้สินเกี่ยวข้องกับหาย

ไป ๆ มา ๆ ช้างไหนอ่านหนังสือจะไปเร่งเขาก็ไม่ได้ ถ้าถึงคราวถูกเร่งเองก็จะถูก
แข็งแรงไปเสียเปรียบ ถ้าเขตนเคนไปแบ่งกันที่เขาได้นั้นดี แต่ต้องชี้ให้เขาไหนแนวไหน

(เล่ม 2, หน้า 80)

ครั้งนี้มีความยินดีนักหนากว่าทุกครั้ง ซึ่งราชทูตอุปทูตเขียนหนังสือให้ถึง
ตรงตัวข้าพเจ้านั้น ขอบนักหนาแล้ว ค่ายได้ฉบับเก็บไว้อ่านเองและอ่านให้คนอื่นฟังต่อ ๆ
ไปทั้งข้างในข้างหน้า

(เล่ม 3, หน้า 81)

การซึ่งทูตประกอบด้วยอัครราชทูต รั้วระวัง รักษาเกียรติยศและประสงคค์ของ
ผู้ครองฝ่ายช้างไทยได้ไปประพุดติเจรจาอ่อนน้อมอนุโณมแก่ผู้ครองฝ่ายอังกฤษ ไม่ให้มี
ความผิดค้องสำหัตติเทียบเทียบท่งที่และเกียรติยศได้นั้น ข้าพเจ้าเห็นชอบด้วยทุกอย่างไม่มี
สิ่งที่จะพึงคิดเทียบว่ากล่าวแก้ไขอย่างไรมาแล้ว อย่ามีความวิตกเลย

(เล่ม 3, หน้า 87)

ที่หลวงสวัสดิโกษาปลัดกรมพระคลังสินค้านั้นว่างอยู่ ข้าพเจ้าเห็นว่า
นายปานบุตรพระรัตนโกษาคตองคืออยู่ในการทำบัญชีและทำรายงานผูกบักก็เห็นได้ความ
ถ้วนถึดี การที่พระคลังสินค้านั้น พระยาศรีพิพัฒน์ก็ไม่อยู่หาไมใครช่วยพระรัตนโกษาไม่
ข้าพเจ้าได้ตั้งนายปานออกไปให้เป็นหลวงสวัสดิโกษาแล้ว

(เล่ม 3, หน้า 159)

ประโยชน์บอกเล่าเพื่อแสดงความคิดเห็นและความรู้สึกนั้น มีการใช้
ประโยคยาวเพื่อบรรยายความรู้สึกและความเห็นของพระองค์ ประโยคยาวเนื่องด้วยมีการ
ให้ทั้งข้อมูลและความคิดเห็นประกอบกัน ในประโยคเหล่านี้จะมีคำที่สื่อถึงความคิดเห็น
ได้แก่ “คิดว่า”, “เห็นว่า”, “ควรจะ”, “เห็นชอบด้วย” และคำแสดงความรู้สึกได้แก่
“จิตใจ”, “ยินดี”, “เสียใจ”, “ตงตาร” ซึ่งสื่อความได้อย่างชัดเจนถึงความคิดเห็นและ
ความรู้สึกของพระองค์อย่างตรงไปตรงมา

1.1.3 ประโยคบอกเล่าเพื่อการอธิบาย

การอธิบายมีเจตนาเพื่ออธิบายหรือให้ความกระจ่างชัดในเรื่องราว
อย่างใดอย่างหนึ่งมุ่งที่จะให้ผู้อ่านเข้าใจ หรือมุ่งเสนอเหตุผลยิ่งกว่าจะให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์

สะเทือนใจหรือเกิดจินตนาการ (พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรม, 2539:103) การอธิบายในพระราชหัตถเลขายังเป็นให้ความรู้หรือแก้ไขความเข้าใจผิดในเรื่องต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นอีกด้วย

ข้าพเจ้าได้ฟังข่าวข้างงาสั้นที่ตกลงไปนั้น ได้ให้กรมช่างได้เลี้ยงผู้ถือหนังสืออยู่แล้ว กรมช่างคิดเห็นว่าเป็นช่างนิยมแท้เพราะมีสนับงาใหญ่กว่าปลายงา แต่ปลายงานั้นจะมีไส้งาปรากฏออกมาทำไม ถ้ามีไส้งาเห็นออกมาก็เป็นที่สงสัยว่าข้างงากำจัดมีผู้ตัดแต่งให้งามเป็นช่างนิยมไป ถ้าไม่มีไส้งาแต่ถ้าสนับงาไม่ใหญ่กว่าปลายงาเหมือนขนาย แลเป็นงาโค้งงาก็เป็นที่สงสัยว่าจะเป็นช่างตัด ถ้ามีสนับใหญ่กว่าปลายงาและปลายไม่มีไส้งาเห็นก็เป็นอันรู้ว่าช่างนิยมแท้ ถ้างาสั้นเพียง ๒ นิ้วเข้าไปต่อยกงวงจึงเห็นงาก็เป็นช่างนิยมอย่างเอก ถ้างายาวกว่า ๒ นิ้ว สั้นกว่า ๕ นิ้วก็เป็นโท ถึง ๕ นิ้วไม่เกิน ๖ นิ้วก็เป็นตรี

(เล่ม 1, หน้า 87)

ก็คำพูดเรียกตัวว่าฉัน เรียกผู้ฟังว่าท่าน เป็นคำในผู้ที่ยศเสมอกัน ผู้อายุอ่อนพูดกับผู้มีอายุแก่ คำเรียกตัวว่า ข้าพเจ้า เรียกผู้ฟังว่าเธอ เป็นคำผู้มียศเสมอกัน แต่เป็นคำผู้อายุมาก พูดกับผู้อายุน้อย การนั้นหาเป็นปรกตินักไม่ บางทีผู้อายุมากทำถ่อมตัวแก่ผู้อายุน้อย พูดว่าฉันว่าท่านก็มี ถ้าผู้พูดมียศสูงพูดแก่ผู้มียศต่ำ ว่าท่านว่าฉันเคารพตามอายุบ้าง ว่าเธอว่าข้าพเจ้าทำดั่งให้มียศเสมอบ้าง เอาเป็นประมาณนักไม่ได้ ถ้าจะมีผู้ถามว่าสิ่งใดเป็นประมาณก็จะต้องตอบว่า การที่เคยกันมานั้นเป็นประมาณไม่มีกระดาษ ฯ

(เล่ม 1, หน้า 94)

ประการหนึ่งลมแล้วเขาก็ว่าเย็นไม่ชอบ ต้องเอาร้อนแก้ ยาร้อนต้องเป็นเครื่องบำรุงธาตุเบญจกฤตเป็นพื้นบำรุงธาตุที่เคียว โดยใครเป็นไข้เขาก็แก้ด้วยยาเย็นดับพิษมิใช่ไปก่อน แล้วเขาก็ผันผอนหักให้กินยาร้อนไป ต่อใช้ยาร้อนได้เมื่อใดจึงว่าคงธาตุเดิม แต่ฝ่ายข้าพเจ้าถือถักริว่าลมไม่มี ที่เรียกว่าลมนั้นคือพิษการโลหิตแลเสมหะ โลหิตเป็นตัวชีวิตรบำรุงระดูแลอาหาร ลมอากาศที่สูบเข้าไปทางลมหายใจ ไปฟอกโลหิตให้ใสสะอาด แล้วขับให้ถ่ายไปเป็นขีพจรทั่วทั้งตัว โลหิตที่กลับมาจากขีพจรลงที่ตั้งเสมหะ ในอุระแห่งหนึ่งในคิระแห่งหนึ่ง จึงเป็นเสมหะ เป็นมูกเป็นเขะ แลเป็นเหงื่อไหลไป โลหิตเคิมตั้งในปอดลมหายใจฟอกแล้วขับให้ถ่ายไปทุกสายเส้น ส่วนที่แดงจึงซึมซาบทั่วทุกแห่งเป็นส่วนสะอาด มลทินของโลหิตที่สะอาดที่ลมหายใจฟอกแล้ว ย่อมกลับออกมาด้วยลมหายใจออกแลลมหายใจเข้าเย็นแลลมหายใจลงล่าง ลมหายใจออกเป็นต้นข้อมโตโครกไม่สะอาด

แต่ไม่มีเครื่องฟอกเครื่องจุดไฟติด คือฤทธิ์ดินประตือน้ำกรดสุกเหมือนลมหายใจเข้า ก็
คนหายใจเข้านั้นสูบลมเข้าไปมากกว่าระบายออกมา ลมที่ค้างอยู่จึงได้เบ่งที่หึ่งปวงให้
เฟื่องฟูอยู่เป็นปรกติ

(เล่ม 1, หน้า 101)

อันการอ่อนน้อมสำนึบในโลภย์นี้ มีกิริยาทำต่าง ๆ กัน ในประเทศต่าง ๆ
อย่างนั้น ๆ ไม่ต้องกันไม่เหมือนกันจนถึงขัดขวางกัน คึงหนึ่งข้างจึงถือว่าเมื่อจะทำสำนึบ
ไหว้พระไหว้เจ้า แลจะเข้าไปหา นายต้องสอดสวามเครื่องแต่งตัว หมวกเสื้อรองเท้าเข้าให้
ครบจึงจะไหว้พระไหว้เจ้าไหว้ นายได้ ถ้าไม่มีเครื่องแต่งตัวเต็มไม่สวมหมวกสอดรองเท้า
ก็ว่าไม่เคารพ

ฝ่ายข้างชาวยุโรปแลอเมริกาถือว่าถ้าสวมหมวกออกถือออกโบกแต่เครื่อง
แต่งตัวคือเสื้อชั้นนอกที่ไม่ได้สวมอยู่โดยปรกติ แลรองเท้าแลเครื่องอื่น ๆ ตามยศ จนถึง
กระเป๋ซึ่งเป็นเครื่องติดอยู่กับเครื่องคาดเอวต้องแต่งเข้าพร้อมจึงเป็นอันเคารพ

ฝ่ายถัทธิในการเคารพของพวกชาวบ้านเมืองถือพุทธศาสนาแลถือข้าง
พราหมณ์มักถือว่าไม่สวมหมวก ไม่โทกผ้าเป็นเคารพ รองเท้าแลอาวุธห้ามเป็นอันขาด
ไม่ให้สอดสวาม ไม่ให้คาดแต่ไกตที่เคียวจึงเป็นเคารพ ฝ่ายผ้าห่มนั้นต้องให้มีจึงเคารพ
ถึงกระนั้นในที่เคารพก็บังคับให้ลดผ้าข้างขวาออก แลในชาวสยามผู้ชายเมื่อเคารพผู้มี
บันดาศักดิ์ต้องเอาผ้าห่มลงเกี่ยวฟุงไว้ การเป็นต่าง ๆ ขัดกันไม่ต้องกันคึงนี้แล

(เล่ม 1, หน้า 129)

อนึ่งในกิริยาอริยาบถก็ไม่ต้องกัน ในเมืองอื่น ๆ โดยมากถือว่าผู้ซึ่งยืน
เป็นอันสำนึบผู้ซึ่งนั่ง ถ้าผู้มีบันดาศักดิ์นั่งอยู่ผู้มีบันดาศักดิ์น้อยต้องยืนอยู่ ต่อผู้มีบันดาศักดิ์
ใหญ่บังคับขอมให้นั่งลงจึงนั่งลงได้ ถ้าผู้มีบันดาศักดิ์ใหญ่ยืนขึ้นแล้ว ผู้มีบันดาศักดิ์น้อย
นั่งอยู่ไม่ได้เลย ต้องยืนขึ้นไม่ต้องบังคับว่าให้ยืนเลย ถึงในวินัยบัญญัติในพระพุทธศาสนา
ก็มีบังคับว่าเมื่อผู้จะตำแดงธรรมจะยืนตำแดงธรรมให้คนที่นั่งอยู่มิได้ป่วยไข้ไม่ได้ ต้องให้
คนทั้งยืนขึ้นฟังธรรม แต่ในเมืองไทยเมืองเขมรเมืองลาวเหล่านี้ถือกิริยาคนสูงศักดิ์ไว้ให้
สูง คนต่ำบันดาศักดิ์ต้องไว้กิริยาต่ำแก่ผู้มีบันดาศักดิ์สูง ถ้าผู้มีบันดาศักดิ์ยืนก็ต้องนั่ง ถ้า
นั่งก็ต้องหมอบคอดาน การอย่างนี้ได้ยินว่าในตังกาเก่าแลเมืองทมิฬก็ถือ เมื่อเจ้าแผ่นดิน
เสด็จออกไปที่ใด ๆ นอกเมืองนอกวังราษฎรที่พบเสด็จต้องหีบหอบก้มศีรษะราบกับแผ่นดิน
เงยหน้าขึ้นไม่ได้เป็นแต่พนมมือยกขึ้นไว้บนศีรษะกว่าเจ้าแผ่นดินจะเสด็จถ่วงไป

ถ้าจะว่าถึงกิริยาต่างๆ ในการสำนัที่มีชื่อเรียกต่าง ๆ คือ กราบทั้งทาบทั้ง ตัวคั่งว่านั่นเรียกว่ากราบสูงสุमारนิบาท แปลว่า ส้มลงเป็นจระเข้ แดเบญจางคประดิษฐ กราบวางองค์ห้าลงถึงดินทั้งมือสองเท้าสองศิษะหนึ่ง แดกราบตามลาแดกุยอย่างฉนวนแด จีนคุกเข้าสำนัอย่างชาวยุโรปแลอื่น ๆ แลแล้ว ก็มากมายหลายอย่าง

(เล่ม 1, หน้า 129-130)

วัดหงษ์รัตนารามนี้ พื้นที่วัดเดิมเป็นของโบราณมีมานานสำหรับเมือง ธนบุรี คำคนแก่เก่า ๆ เป็นอันมากเรียกว่าวัดเจ้าขรัวหงษ์ แลว่ากันว่าจีนเจ้าสิ่วมั่งมีบ้านอยู่ กุฎีจีนสร้างไว้แต่ในครั้ง ไน้เงินที่มั่งมีคนเรียกว่า เจ้าขรัว ครั้นมาเมื่อกรุงธนบุรีพระสงฆ์ผู้ หลัดนักปราชญ์มาอยู่มาก ผู้ที่อุทิศหาเล่าเรียนก็เข้าไปอยู่มาก เจ้าแผ่นดินกรุงธนบุรีจึงขยอบ ภูมิวัดออกไปให้ใหญ่แล้วสร้างโรงพระอุโบสถใหญ่ตรงหน้าพระอุโบสถเก่า แล้วสร้าง โรงธรรมหันหน้าเข้าหาพระอุโบสถใหม่สัณฐานใหญ่เท่ากันทั้งสองหลังตั้งอยู่อย่างนั้น

(เล่ม 1, หน้า 163-164)

ก็เป็นอย่างประเพณีผู้มียศในพระสงฆ์ ท่านองค์ใครรูปใดเป็นราชาคณะ ถานานุกรมแลเจ้าอธิการแล้วก็ได้ถือตาลปัดใบตาลตามธรรมเนียมถือพัชนีแทน ตาลปัดทุกแห่ง ทุกตำบลสืบ ๆ มา ก็ฝ่ายคฤหัสถ์นั้นแต่ก่อนนับถือพัชนีเป็นเครื่องยศ แม้น ในหลวงอยู่งานในที่พระบันรมแลที่ทรงเครื่องแลที่เสวย ถานาคเด็กอยู่งานข้างหน้าก็ใช้ พัชนีทั้งสิ้น ต่อเมื่อเสด็จออกแขกเมืองถาออกพลับพลาจึงอยู่งานพักโบก ว่าด้วยเจ้านาย ทั้งปวงก็ใช้พัชนีเป็นเครื่องยศอยู่งานทุกหนทุกแห่ง ขุนนางแห่งสระสนามแก่ย่นชิงช้าก็มี ทนายแบกพัชนีตาม ๒ เล่ม เมื่อลงจากช้างไปแครแล้ว ทนายก็ถือพัชนีพัดไปทั้งสองข้าง เพราะแต่เดิมชาวบ้านใช้พัชนีเป็นเครื่องยศอย่างนี้แล้ว บางทีผู้มียศเป็นเจ้าของพัชนีล้มตาย หายจากไป ก็เก็บเอาพัชนีที่ใช้เป็นเครื่องยศนั้นถวายพระสงฆ์ไปใช้เป็นตาลปัด ฝ่าย พระสงฆ์ได้เครื่องยศของคนคฤหัสถ์ไปใช้ก็จิตใจว่าไ้ของสุคติ ก็ให้ลูกศิษย์ถือพัคทวีปฏิบัติ ตัวตามยศบ้าง ถือเป็นตาลปัดบ้าง นับถือกันว่าเป็นพระสงฆ์มีบันคาศักดิ์จึงใช้พัชนี

(เล่ม 1, หน้า 221-222)

บัดนี้ข้าพเจ้าขอมอบส่งสารกรมธรรม์มีหม่อมเจ้าเรไรเข้าชื่อกับหม่อมเจ้า บรรจงผู้เงินขายทองกอง ๒ ซึ่งฉบับหนึ่ง ผู้เงินของเทียงเป็นเงิน ๑ ซึ่ง ๑๐ ตำลึงฉบับหนึ่ง กับประทวนของท้าวศรีคดังรับเงิน ๒ ซึ่งที่ค้างในเงินหม่อมเจ้าเรไร ได้เข้าชื่อกันกับแพ บุตรพระยาอนุชิตขุนทองผู้ไปแต่ก่อน ๕ ซึ่ง ท้าวศรีคดังทำสารกรมธรรม์หายแต่หม่อมเจ้า เรไรยังรับอยู่ไม่ปฏิเศร ครั้นภายหลังท้าวศรีคดังได้ซื้อเบี้ยหวัดหม่อมเจ้าเรไรไว้เป็นเงิน

๓ ชั่ง จึงคงค้างแต่ ๒ ชั่ง ได้รับใช้ในครั้งนี่แล้ว เพราะสารกรมธรรม์หายเสียท้าวศรีครีกลง จึงทำประทวนว่าหม่อมเจ้าเรไรไม่เป็นหนี้แก่ท้าวศรีครีกลงแล้วตั้งแต่วันคืนใบประทวนไป หนังสือประทวนนั้นเป็นสำคัญเงิน ๒ ชั่ง ถ้าใครได้หนังสือประทวนนั้นไปไว้ หม่อมเจ้าเรไรคงเป็นหนี้แก่ผู้นั้นเพียง ๒ ชั่ง สารกรมเก่าซึ่งหม่อมเจ้าเรไรเขียนเองเข้าชื่อกับแพบุตรพระยาอนุชิตขุนทอง หรือไม่ได้เข้าชื่อกับแพก็คิดซึ่งว่าผู้เงินท้าวศรีครีกลงไปห้าชั่งนั้น หายเสียนานแล้ว ถึงเมื่อท้าวศรีครีกลงชื่อเบี้ยหวัดหม่อมเจ้าเรไรไว้ ๓ ชั่งแล้วไม่ได้สลักหลังนั้น ถ้าหากจะมีใครได้ไปเข้าในตใจทนายท้วงถามว่าหม่อมเจ้าเรไรเป็นหนี้ก็เป็นอันใช้ไม่ได้ ก็ให้เอาประทวนที่ให้ครั้งนี้ออกสู้เถิด

(เล่ม 2, หน้า 30)

นางพระยาช้างเผือกมีอาการเป็นปกติไม่ป่วยไข้ มีป่วยแต่ที่เล็บอยู่ ๔ เล็บ ช้ำมาแต่เดิม เล็บเก่าถอดเล็บใหม่ขึ้นต้องแช่น้ำยาอยู่ทุกวัน เล็บเก่าหลุดออกมาเล็บหนึ่งสีขาวคล้ายเขากกระบือเผือก ไม่เหลืองเหมือนเล็บช้าง แต่ทนายจะซ้ำชอกเพราะเป็นเล็บหน้า เพราะเล็บยังเจ็บอยู่ยังจับเชิงไม่ได้ แต่อาการดูค่อยเชื่อกว่าแต่ก่อน ถึงข้างต่อไม่ได้เข้าไปอยู่ในโรงก็ยืนอยู่เป็นปกติได้ ช้างนี้แต่ก่อนเคยเที่ยวอยู่ใกล้บ้านคนเคยเห็นคนใกล้ ๆ เมือง ๆ ตั้งแต่ได้มาแล้วคนก็ล้อมดูแน่น ไปยังคำ ๆ จึงคุ้นคนเร็วไม่ตื่น

(เล่ม 2, หน้า 8๑)

พระราชสาส์นจารึกเป็นอักษรไทยลงในแผ่นพระสุพรรณบัฏมีนำหน้าทองคำ ๙๖ ทันเหมือนสมุดปักติดแนบกับกระดามฝรั่งประทับพระราชลัญจกร พระบรมราชโองการองค์น้อยในใบปกคั่นปิดกระดามประทับพระราชลัญจกรสำหรับพระนามในแผ่นดินปัจจุบันนี้ถึงที่ใบปกปลาย มีลายพระราชหัตถเลขาทรงเขียนสำคัญพระนามคิงอักษรอังกฤษ ห่อด้วยแผ่นทองคำ นำหน้า ๙๖ อักษรวัดใหม่แดงประทับพระราชลัญจกรสำหรับแผ่นดินปัจจุบันนี้ ครั้งประสมทองคำข้างนอกและในใบขอบทองคำลงยาราชาวดี นำหน้า ๙๖ เป็นสองชั้น พระราชสาส์นใส่ชั้นต่าง กล้องทิมเสนทองคำดมยาราชาวดีใหญ่ นำหน้า ๙๖ เล็กนำหน้า ๙๖ ใส่ชั้นบนเป็นเครื่องรักษาพระราชสาส์นและขอบนั้นใส่ในดวงตาคประทับพระราชลัญจกรรูปช้างสำหรับแผ่นดินสยามในที่สุกนั้นแห่งหนึ่ง

(เล่ม 2, หน้า 178)

เจ้าหมื่นสรรเพชภักดี ฤๅชุต อายุ ๓๖ โดยตำแหน่งในราชการเป็นหัวหน้ามหาดเล็กเวรศักดิ์เป็นส่วนหนึ่งในสี่เวร โดยตระกูลเป็นบุตรขุนจินดาพิจิตร ซึ่งเป็นขุนนางฝ่ายข้างนักปราชญ์ พนักงานรักษาพระคัมภีร์หลวงที่ว่าด้วยพุทธศาสนา แต่บิดาหาเลี้ยงไม่ ถวายไว้แก่พระเจ้ากรุงสยามในปัจจุบันนี้ ได้ทรงชุบเลี้ยงมาแต่น้อย ๆ

(เล่ม 2, หน้า 199)

ความเรื่องที่เกิดขึ้นที่เบงกอลที่พม่าเข้ารีตแขกหลอกไทยว่าเป็นแขกเทศอยู่ที่กรุงเรียกว่าบังกะหล่านั้น ความเรื่องนี้เข้าใจรู้มานานแล้วแต่ชุตยังไม่ได้ไปจากกรุงด้วยได้อ่านหนังสือพิมพ์หลายฉบับ ซึ่งว่าเขาชุตเป็นสองเสียงไม่ด้องกันนั้นก็เพราะชุตพูดภาษาพม่าเข้ารีตแขกที่กรุง เพราะคำว่าเบงกอลที่พม่าเข้ารีตแขกเรียกว่าบังกะหล่านั้นที่แท้เป็นชื่อทั้งแผ่นดิน เหมือนคำว่าเซียมเป็นชื่อเมืองไทย แต่พวกแขกพม่าที่กรุงเรียกเมืองกาลกัตตาเมืองหลวงว่าเมืองบังกะหล่า ผิดกับคำคนนอกไปจึงชวนให้ชุตเข้าใจผิด

(เล่ม 2, หน้า 216)

หนังสือที่จะฝากถึงตัวชานี้จะเริ่มว่าข้าพระพุทธเจ้าเจ้าหมื่นสรรเพชภักดีขอพระราชทานกราบถวายบังคมแล้วกราบทูลมาให้ทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทด้วยจนว่ากราบทูลมาแต่เมือง - คำ - ๗ วัน - คำปี ดังนี้ก็จะควรออก

(เล่ม 3, หน้า 33)

จากตัวอย่างประโยคบอกเล่าเพื่อการอธิบายนั้น มีการแจกแจงรายละเอียดของวิธีการหรือความรู้ต่าง ๆ อย่างชัดเจนเป็นลำดับ มีการให้ข้อมูลและแสดงความเห็นด้วยส่วนหนึ่ง ทำให้ประโยคที่ใช้เป็นประโยคยาว ทำให้ผู้รับสารสามารถเข้าใจสารที่พระองค์ทรงอธิบายได้อย่างดี การอธิบายด้วยวิธีการต่าง ๆ นั้นสะท้อนให้เห็นความเป็นปราชญ์ผู้มีความรู้อย่างมากมาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งพระองค์ได้อธิบายความรู้นั้น ๆ ด้วยความแจ่มชัด ผู้รับสารสามารถเข้าใจสิ่งที่พระองค์อธิบายได้อย่างถูกต้อง

1.1.4 การเล่าเพื่อโน้มน้าวใจ เป็นลักษณะการใช้ประโยคเพื่อการสื่อสารที่ความมุ่งหมายเพื่อการทำให้ผู้รับสารเกิดความเชื่อถือ คด้อยคามความคิดความเห็นของผู้ส่งสาร การโน้มน้าวใจในพระราชหัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงใช้การเล่าในหลายลักษณะประกอบกันเพื่อให้ผู้รับสารคด้อยตาม เช่น

ถ้าข้าพเจ้าจะออกไปเมืองท่าปอดแต่เดือน ๔ เห็นจะมีความลำบาก เพราะคลื่นใหญ่ลมแข็ง ถ้าพอเธอจะเข้ามารับในกรุงนี้เสียได้ ข้าพเจ้าก็ไม่ต้องลำบาก การอภิเสกนั้นก็จะได้ทำเป็นการใหญ่ให้สนุกสนานปรากฏแก่คนเป็นอันมาก คิดกันว่าจะทำที่ศาลาถูกขุนใหม่ มีงานการให้กรีกครั้น แล้วจะสวมมงกุฎให้ขึ้นยานูมากแห่เครื่องสูง กลองชนะให้เป็นเกียรติยศใหญ่ในกรุงเทพฯ นี้

(เล่ม 1, หน้า 78-79)

ที่คานานี้สำหรับขুবตัวให้กล้า ในที่จะทำการพิธีทั้งปวง ถ้าพระสงฆ์ที่เป็นพระราชกณะในหลวงเลี้ยงด้วยนิตยภัตรอยู่เป็นนิตยภัตกว่าพระญวน แลรู้จักอายุแก่พระญวนที่หมั่นสวดมาก ๆ นาน ๆ แล้ว จะอุสาทเกล้าให้คล้องทองให้เข้าได้แล้วจึงเอาเพิ่มสวดในท้าย สมุททุเช สามจบ เมื่อเวลาสวดพระราชพิธีตรุษสารท แลกการโสกันต์ แลกการมงคลพิเศษต่าง ๆ อย่างอื่นซึ่งสำคัญ ๆ มีใช้สวดมนต์วันพระตามธรรมเนียม แลมีใช้การฉลองพระอันฐิไค้จะจึงจะงามจะสมควร

(เล่ม 1, หน้า 90)

คานาทั้ง ๑๐ ๓๑ คานานี้ สำหรับเสกพระราชพิธีให้ขลัง ถ้ามาสวดต่อ ยี่ ยี่ เทวมนุสสถาน ก็จะได้ เพราะสมควรเฉพาะแก่แผ่นดินสยาม งามเป็นพระราชพิธีหลวง คิดไปอย่างหนึ่งก็ดูเหมือนจะดีกว่า สิริธิตี แล สพุพพุทธา ที่พานจะเถอะ ๆ อยู่บ้าง ฤจะดีกว่า นกขคตยภษฏานัน ที่แปลไม่ออกแฉวน ๆ อยู่ ผูกสัมพันธ์ไม่ถูก แต่เมื่อเห็นว่าโบราณไม่มีมาจะไม่เอาก็ตาม แต่คานาเหล่านี้ประโยชน์ก็งามความก็ดีไม่เห็นมีผิดสิ่งไร

(เล่ม 1, หน้า 92)

ข้าพเจ้าอยากแต่จะรักษาสุจริตใจกับเธอ ไม่ให้มีขุนช้องหมองหมางด้วยเหตุต่าง ๆ มาแต่ข้างโน้นข้างนี้ ข้าพเจ้าไม่มีพิธีมานะถือสูงถือต่ำถือยศถือศักดิ์อย่างท่านแต่ก่อน เธอพิเคราะห์ดูการที่เคยเห็นกิริยาข้าพเจ้าในกรุงเทพฯ นี้ ก็จะเห็นจริงคังข้าพเจ้าว่า หากหรือมาทั้งนี้โดยสัตย์สุจริต อย่าคิดไปว่าถือเถียนอะไรเลย ฯ

(เล่ม 1, หน้า 98)

ว่าถึงยาหอลอเวนนัน เมื่อคนทั้งปวงจะเห็นว่าเป็นยาหอมบ้าหอมหลังหลอกหลวงไม่มีใครนับถือก็ดี แต่ตัวข้าพเจ้าได้ใช้เองกินเองมากกว่า ๒๐ ปี เห็นว่ากำลังกายก็ดี อาหารก็เจริญ ใช้เจ็บก็น้อย เจ็บนิดหน่อยวางยาขนานนั้นสกคเสียนก็ไม่เป็นมาก

(เล่ม 1, หน้า 113)

ขอให้แพทย์หมอผู้มีสติปัญญา แลบุตรภรรยาผู้ใช้ปัญญาศึกษาค้นคว้าครีตรอง
ดูตามคำที่ข้าพเจ้าว่า แต่ตามคำราชาหอดอเวนนั้น เขาว่ายาวนานนี้สำหรับรักษาโรคในตับ
ในปอด แก้อโรคหืดเสมหะพิการ ปารุงโลหิตชำระเครื่องในให้สะอาด แต่มีมือหนึ่งสองมือจะ
ให้เป็นคุณนั้นไม่ได้ ต่อหลายเวลาไปจับอุจจาระออกมาให้กลิ่นฉุนจึงจะเห็นคุณเข้าบ้าง

(เล่ม 1, หน้า 116)

ถ้าแม้เถอรคกถาเรนคอนจะชักชวนให้พวกชาวลังกาอินคิยอมพร้อมกับ
ผู้ครองช้างอังกฤษให้ชายพระทันตราชูให้ผู้ครองช้างฝ่ายสยามด้วยราคาคด้ายกับครึ่ง
ผู้ครองช้างโปรตุเกสจะขายแก่พระเจ้าหงสาวดีครั้งโน้นได้ เห็นผู้ครองช้างไทยจะยินดีซื้อ
เอาไปไว้บูชา ด้วยบัดนี้คนสยามที่เคยได้เห็นพระทันตราชูดำได้ถนัดก็ยังมีตัวอยู่ แต่ผู้ที่
นับถือนั้นก็มีมาก ถ้าเถอรคกถาเรนคอนคิดอ่านได้สำเร็จ พระเจ้าแผ่นดินกรุงสยามเห็นจะ
ทรงขอบคุณมาก แลคนว่าชาวสิงหลลังกาที่จะหวงแหนพระทันตราชูนั้นก็เข้าศาสนา
พระเยซูเสียบมากแล้ว พระทันตราชูนั้นไม่เป็นของต้องการของอังกฤษออก

(เล่ม 1, หน้า 138)

บ่าวไพร่ครอบครัวของเธอที่คามเข้ามาครั้งนี้ หรือค้างอยู่เมืองปัตบองนั้น
ข้าพเจ้าอยากให้ออกไปพ้นเขตแดนเมืองปัตบองเสียเร็ว ๆ เพราะเห็นเหตุว่าถ้าพวกนั้นอยู่
ที่เมืองปัตบองจะมีความทุกข์ร้อนประการใด ๆ พระยาภราชนรินทร์จะเป็นที่พึ่งพาอาศัยโดย
สุจริตไม่ได้ก็จะเป็นเหตุให้พวกนั้นได้ทุกข์ต่าง ๆ แลขุนซ้องหมองหมางเป็นที่เสียใจแก่
เธอต่อไป แต่ผู้ที่เขาไม่สวามิภักดิ์สมักจะตามเธอออกไปแล้ว จะให้กดขี่คุมเหงบังคับเขา
ให้ทำตามเธอไปให้ได้ด้วยความคุมเหงนั้นไม่ได้

(เล่ม 2, หน้า 116)

ก็การตามช้างสำคัญในป่าอย่างนี้ก็เหมือนกับลงงมปลาได้นำถัก ชาวชนนี้
ก็มีมาแต่ก่อนหลายครั้ง เมื่อติดตามเข้าก็หายไปหายไป มีความที่ตามได้จริงก็ครั้งหนึ่ง
คราวเดียว เมื่อปีชวดดศกถ่อให้อดไม่ได้ ได้ข่าวเมื่อใดก็ต้องคิดติดตามไปด้วย เข้าใจว่า
ดีกว่านั่งอยู่

(เล่ม 2, หน้า 135)

อนึ่งได้ให้อย่างแผ่นกระจกเป็นที่เขียนตัวหนังสือซึ่งเข้าชองกันได้มาด้วย
ในครั้งนี้ จะหาช่างเขียนที่ฉลาด ๆ เขียนเพิ่มเติมเข้าด้วยก็ดี จะได้มาก ๆ ชื่น โหน ๆ ก็ได้
มีเครื่องโคมอยู่แล้ว ตัวหนังสือก็มีอยู่บ้างแล้ว แดกแดนไปเสียน้อยไป ถ้าจะมีชิ้น
ประหลาด ๆ มาก ๆ ก็จะต้องอยู่ ถึงจะเป็นของไม่มีประโยชน์นัก เป็นแต่เครื่องพ้อออกก็เป็น

ของเล่นง่าย จะดีให้เด็ก ๆ เล่น หรือลาวกาวมาแต่หัวเมืองก็จะดีเอาออกเล่นให้ดูพอออ
ถาว

(เล่ม 2, หน้า 210-211)

การใช้ประโยชน์บอกเล่าเพื่อการโน้มน้าวให้ผู้รับสารเห็น
คล้ายตามนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ประโยชน์ยาวเพื่อให้
รายละเอียดของข้อมูล บอกความคิดเห็นและความรู้สึก มีการให้เหตุผลชี้ให้เห็นข้อดี
ข้อเสียของเรื่องนั้น ๆ ซึ่งทำให้ผู้รับสารได้เกิดการใคร่ครวญ พิจารณาตามที่พระองค์ทรง
บอกจนสามารถเข้าใจและคล้ายตามความคิดเห็นของพระองค์

การใช้ประโยชน์บอกเล่าในพระราชหัตถเลขา นั้น เป็นไปเพื่อ
จุดมุ่งหมายต่าง ๆ ดังกล่าวซึ่งมีการใช้แตกต่างกันไป แต่ในการบอกเล่านี้พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ประโยชน์ยาวในการเล่าเรื่องหรือบรรยายเรื่องราวต่าง ๆ
เพราะการใช้ประโยชน์ยาวสามารถให้รายละเอียดของเรื่องต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดีช่วยทำให้
ผู้รับสารได้รับข้อมูลอย่างละเอียด ได้ทราบความคิดเห็น ความรู้สึก และการให้เหตุผลของ
พระองค์ เพราะทรงมุ่งที่จะส่งสารที่ชัดเจนที่สุดแก่ผู้รับสาร ลักษณะการเล่าที่ให้ราย
ละเอียดและมีการชี้แจงเรื่องต่าง ๆ อย่างดีเป็นลำดับสะท้อนให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นผู้ที่มีความรอบรู้ในเรื่องต่าง ๆ มากมาย ทรงมีความรอบคอบใน
การคิดใคร่ครวญ และสามารถถ่ายทอดเรื่องราวเหล่านั้นให้แก่ผู้รับสารได้อย่างแจ่มชัด

1.2 ประโยคคำถาม

ประโยคคำถามเป็นประโยคที่มีเนื้อความแสดงถึงการถาม ด้วยรูปภาษาที่
ประกอบด้วยคำวิเศษณ์ที่แสดงการถาม คือ ใคร อะไร ที่ไหน อย่างไร เมื่อไร หรือไม่
อยู่ด้วย แต่อย่างไรก็ตามแม้ว่าจะมีคำแสดงการถามด้วยรูปภาษาแต่จุดมุ่งหมายของ
ประโยคคำถามนั้นอาจไม่ได้มุ่งหมายจะให้ผู้รับตอบเสมอไป ผู้ส่งสารอาจใช้รูปประโยค
คำถามเพื่อจุดมุ่งหมายอื่นก็เป็นได้

ในพระราชหัตถเลขาพบว่ามีการใช้รูปประโยคคำถามอยู่เป็นจำนวนมาก ซึ่งแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะ คือ รูปประโยคคำถามที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อแสดงความอยากรู้ และหวังให้ผู้รับสารตอบ และรูปประโยคคำถามที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อกระตุ้นความคิดโดยไม่คาดหมายให้ผู้รับสารตอบ

1.2.1 ประโยคคำถามที่ต้องการคำตอบ เป็นลักษณะของการถามที่มุ่งหมายจะได้รับคำตอบและให้เกิดการตอบรับ ซึ่งแสดงให้เห็นความอยากรู้อยากทราบในเรื่องต่าง ๆ ที่ต้องการทราบ ประโยคคำถามในพระราชหัตถเลขาโดยรูปแบบของพระราชหัตถเลขานั้นเป็นการสื่อสารนั้นมุ่งที่จะแสดงความคิดความเห็น บอกเล่าเรื่องราวและถามไถ่เรื่องราวและข้อเท็จจริงต่าง ๆ ทั้งในเรื่องราชการและเรื่องส่วนตัว

อนึ่งอยากฟังข่าวราชการแผ่นดินว่าเดี๋ยวนี้ในกรุงฯ ในพระราชวังมีเหตุการณ์อะไรบ้าง ท่านทรงโปรดปรานฯ ขัดเคืองใครบ้าง เพราะสิ่งไรบ้างการอะไรดีเยี่ยมความอะไรเกิดบ้าง อยากรู้อากทราบนัก

(เล่ม 1, หน้า 2)

อาการกรมหมื่นวิศุณนารถครั้งนี้หนักมาก จนความหวังของญาติพี่น้องที่จะเห็นว่าจะหายจะกลายนั้นน้อยนักแล้ว ครั้งจะควรอย่างไร

(เล่ม 1, หน้า 39)

ถ้าข้างนี้ต้องเลื่อนไปเดือน ๔ เธอจะเพ็ดขุดขยับขยายให้เปลี่ยนการข้างโน้นมาเดือนยี่ ถ้ากำหนดฤกษ์ให้เยื้องกันเสียข้างหนึ่งเป็นข้างขึ้น ข้างหนึ่งเป็นข้างแรมจะได้ฤกษ์

(เล่ม 1, หน้า 40)

อังกฤษ โกรธาเอาปืนใหญ่ในเรือรบยิงเมืองศรีลังกาฆ่าคนมากมายหลายคนแล้ว ก็กลับไป บัดนี้เสนาบดีก็ได้จดหมายเหตุการณ์ทั้งปวงส่งไปแจ้งความเมืองดอนคอนแล้ว ความเรื่องนี้ใครทราบพูดท่านทรงทราบแล้วหรือยัง

(เล่ม 1, หน้า 41)

อนึ่งพวกกรมช่างกับตำรวจซึ่งเข้าไปสืบข่าวช่างเผือกเดินกลับลงมา เขา
ได้แหวะเข้าแจ้งความ ณ ที่ประทับบ้านสีทาฉาหาไม่ เพราะเสด็จขึ้นไปเมื่อเร็ว ๆ เขาขึ้นไป
นานแล้วไม่รู้

(เล่ม 1, หน้า 41)

ถ้ามีช่างมีคนที่จับได้ ถ้าคิดจับใช้ราชการจะจับที่คอกบ้านนาและอื่น ๆ
ช่างนอกไปพทลงจะได้หรือไม่ ได้ยินชายเฝ้าบอกว่าจะจับช่างหลายงาม ๆ ไว้ได้ตามช่างแล้ว
การที่จะจับช่างอื่นไปพทลง ๆ คิดตามช่างสำคัญให้ตื่นสงสัยจงได้ จะคิดการอย่างไร
ทำการอย่างไร จงบอกมาให้แจ้งเมือง ๆ

(เล่ม 1, หน้า 72)

การอภิเษกจะจัดแจงการอย่างไรจะดี เมื่อไรจะจัดการให้พร้อมมูล การงาน
ที่จัดแกดฤกษ์ยามที่ดีจะประจวบกันควรจะทำได้ดีก็บอกมาให้แจ้ง

(เล่ม 1, หน้า 73)

นำลมตะวันตกออกจะลงเรือ ไปเที่ยวฝั่งตะวันออกจนถึงเมืองกำปอด เมือง
บันไทยมาจะได้ดูไหม ถ้าไปเมืองบันไทยมาศฤวนจะออกมาหาดูไหม

(เล่ม 1, หน้า 73)

วังเก่าที่องค์แก้วฟ้าอยู่นั้นหรือเสียหมดแล้วดู ถ้าไม่รังเกียจจะให้ประทับที่
นั้นก็ไ้

(เล่ม 1, หน้า 85)

แต่การเป็นช่างสำคัญอยู่คู่ทางช่างเมืองลาวจะเป็นอย่างไรอยู่ เดินช่าง
สำคัญจะง่ายจะยากอย่างไร ข้าพเจ้าก็ไม่ทราบเลย

(เล่ม 1, หน้า 89)

เมื่อเข้ามาเสียแล้วเข้ามาในวังใครรับทานเข้ามาหาที่เรือนหรือไม่ หรือ
ท่านเสด็จลงแพบ้างหรือไม่

(เล่ม 2, หน้า 8)

และตั้งแต่เดือนอีกลางเดือนมาจนถึงเดือนสามกลางเดือนนี้ การจะทำได้
สักเท่าใดจงบอกมาให้แจ้ง

(เล่ม 2, หน้า 24)

อยากจะได้ใครทราบดูฝุ่นและลมที่สระบุรีบ้างจะเป็นอย่างไร

(เล่ม 2, หน้า 27)

ข้างโถงที่กันมาได้ ถ้ามีข้างมีคนจะจับได้ ถ้าคิดจับใช้ราชการจะจับที่
คอกบ้านนาและอื่น ๆ ข้างนอกไปพลางจะได้หรือไม่... จะคิดการอย่างไรทำการอย่างไร จง
บอกมาให้แจ้งเนื่อง ๆ

(เล่ม 2, หน้า 72)

แต่ความที่ควรจะบอกมีหนังสือเสนาคิมฝักถึงมอญดี เมื่อมอญดีจึงไม่
อยู่แล้วได้ฝากใครไว้ ฝากใครไปก็ดี เมื่อบาดหลวงบิวเรนมาหาว่ากระไรบ้างด้วยเรื่อง
มอญดีหรือไม่ได้ว่าก็ดี อนึ่งหนังสือของข้าได้ฝากไปกับสรรเพชญ์ถึงมิสยอนยาเว
นายห้างซึ่งเป็นกงสุลเมืองเคนมาร์กนั้นได้ เอาไปให้เขาแล้วหรือยังไม่ได้ให้ หรือไม่พบตัว
เขาฝากใครไว้ก็ดี และได้พบตัวเขาหรือไม่ ถ้าพบตัวเขา ๆ ว่ากระไร ด้วยเรื่องจะทำสัญญา
เมืองไทยกับเมืองเคนมาร์กนั้นก็ดี ความทั้งปวงนี้ควรจะบอกก็หาได้บอกมาไม่ หรือจะ
บอกเข้ามาหนังสือนั้นจะตกอยู่ที่ใครข้าไม่ได้ทราบเลย

(เล่ม 2, หน้า 217-218)

อนึ่งจะใคร่ทราบว่าคุณเมื่อใดจะได้กลับจะมาถึงกรุงต่อเดือนใดจงบอกมา
ให้ทราบ

(เล่ม 3, หน้า 98)

เจ้าเมืองสิงคโปร์มารับพระยาตรังกานูขึ้นไปบนเมือง การนี้ทูตทราบหรือ
หาไม่ ไม่ทราบคอกกระมังจึงไม่ได้บอกเข้ามาหรือถ้าได้ทราบแต่ไม่ได้บอกเพราะเข้าใจว่า
มีในหนังสือพิมพ์ ถ้าดังนี้จะใคร่ทราบ ว่า พระยาตรังกานูมาหาทูตหรือไม่

(เล่ม 3, หน้า 153)

เหตุนี้เป็นเหตุอย่างไร ใครในกรุงนี้เขียนหนังสือฝากขลุ่ยออกไปว่ากระไร
หรือ หรือได้ข่าวคนไปพูดไปบอกผิด ๆ อย่างไร

(เล่ม 3, หน้า 183)

ประโยคคำถามในลักษณะที่ต้องการคำตอบนั้นเป็นลักษณะทั่วไปของ
ประโยคคำถามตามรูปประโยค ประโยคคำถามสอดคล้องกับรูปแบบและเนื้อหาของ
พระราชหัตถเลขาที่ส่วนหนึ่งเป็นการไต่ถามเรื่องราว ข้อเท็จจริงต่าง ๆ ในบางข้อความจะ

มีการชำประโศกคำถามหลายแห่ง นั้นย่อมจะแสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีความสนใจใคร่รู้ในความเป็นไปของเรื่องราวต่าง ๆ ทั้งเรื่องราชการบ้านเมืองและเรื่องทั่วไป แสดงให้เห็นความใส่ใจพระทัยสิ่งที่เกิดขึ้นและความเป็นไปต่าง ๆ อยู่เสมอ อีกทั้งในบางคำถามจะตามด้วยคำตั้ง แสดงให้เห็นว่าคำถามนั้นเป็นสิ่งที่พระองค์ต้องการทราบจริง ๆ

1.2.2 ประโศกคำถามเชิงวาทศิลป์

ประโศกคำถามเชิงวาทศิลป์เป็นคำถามที่ไม่ต้องการคำตอบเพราะผู้คำตอบบชดอยู่แล้ว ที่ใช้รูปประโศกคำถามก็เพื่อเป็นการเน้นให้ข้อความมีน้ำหนักดึงดูดความสนใจหรือให้ข้อคิด (พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรม, 2539: 181) เมื่อพิจารณาความหมายและบริบทการใช้แล้ว เห็นว่าเป็นการใช้รูปประโศกคำถามเพื่อที่จะกระตุ้นความคิด ซึ่งหมายถึงการใช้ประโศกคำถามเพื่อเตือนให้ผู้รับสารเกิดความคิด เกิดความตระหนักรู้ในสิ่งที่ทรงถาม เป็นเสมือนการเตือนสติ โดยไม่หวังให้ผู้รับสารตอบพระองค์ แต่ให้ตอบตนเองอันนำไปสู่การใคร่ครวญตามและเกิดการปฏิบัติตาม ซึ่งเป็นกลวิธีหนึ่งที่ทรงใช้ในการสื่อสารเพื่อจุดมุ่งหมายในการเตือนสติ ชี้นำ โน้มน้าวให้ตระหนักคิดต่อสิ่งที่ทรงบอก

แต่ได้ขึ้นข่าวว่าเขมรพวกสนองโศกก็กำเริบมากขึ้น พวกเมืองอุคงมิไชยที่ใช้ให้มาปราบปราม จะทำการอ่อน ๆ มีอยู่อย่างใด ฤาอ่อนกำลังอยู่เองโดยธรรมชาติสนองโศกไม่ได้

(เล่ม 1, หน้า 28)

การที่พวกเขมรกำเริบขัดแข็งต่อเธอทั้ง ๒ แดพระยาพระเขมรผู้ใหญ่เมืองอุคงมิไชยครั้งนี้นั้น ข้าพเจ้าวิตกนัก เป็นเหตุอย่างไรจึงพากันกำเริบโตใหญ่ได้นักหนา ก็ถ้าจะว่าเป็นเพราะวัดตาแลสนองโศกเกลี้ยกล่อม ปากรัฐทศนั้นมีแต่แก้วัดตาแดสนองโศกปากรัฐทศไม่มีแก้เธอทั้ง ๒ แดพระเขมรบ้างเฉยๆ รู้จักแต่ไล่เฉียนไล่ตีไปอย่างเดียวเฉียวเฉียววัดตาแลสนองโศกจึงเกลี้ยกล่อมเอาคนไปเข้าพวกได้เป็นนักเป็นหนา...ก็ถ้าได้เป็นใหญ่ขึ้นด้วยคั้งนั้นแล้ว โขลกนไพรหลวงสำหรับใช้การงานจะปล่อยเสียหมดแล้วจะเอาใครใช้การงานมิเป็นใหญ่อนนิงอยู่บ้านๆ ทาสแดถูกหนี่ของเพื่อนมิใช่ของตัวจะปล่อยของเขา

อย่างไร ถ้าจะเอาเงินเสียค่าตัวให้เป็นไทยปล่อยเสียหมด จะเอาเงินที่โหนมาเสียให้พอ ๆา จะถือว่าเป็นเจ้าแล้วคุมเหงให้ปล่อยด้วยผลการ นายของทาสเหล่านี้เขาจะยอมตามให้ปล่อย ทาสของเขา ๆา การเช่นค่าเกี้ยกล่อมที่เธอทั้ง ๒ กับพระยาพระเขมรไม่อาจเอาออกพูด เกี้ยกล่อมต่อพวกที่เข้าด้วยสนองโศมนั้นได้ก็เพราะเห็นว่าจะปล่อยโชนไพร่หลวงทั้งปวง เสียไม่ได้ และจะปล่อยทาสผู้อื่นเสียไม่ได้ด้วยประการใด เจ้านายฝ่ายเขมรองค์อื่น พระยาพระเขมรพวกอื่น ถ้าได้เป็นใหญ่ในเมืองเขมรเหมือนอย่างเธอทั้ง ๒ แดพระยาพระเขมรพวกนี้ก็จะต้องเห็นว่าจะทำอย่างนั้นไม่ได้เหมือนกัน... ก็พวกสนองโศมแลหัวเมืองเขมรที่เข้าด้วยสนองโศมนั้น มันมีปืนอยู่ที่บอก มันมีหอกอยู่ที่เล่ม มันจึงไม่รู้กลัวเมืองอุคง มีไชยมีกำลังใหญ่โต กระสุนดินดำที่เมืองอุคงมีไชยที่มีอยู่แต่ก่อนนั้น พวกเมืองอุคงมีไชย ขนเอาไปให้เป็นการกำบังแก่เขมรเมืองป่าสักเมืองพระตะพังที่สวามิภักดิ์สมัครจะเข้าด้วยแต่ก่อนนั้นเสียเกือบหมดแล้ว ๆา จนพวกสนองโศมรู้ว่าเขี้ยวเล็บเหี้ยนหักไปเสียแล้วจึงพากันกำเรบได้

(เล่ม 1, หน้า 33-35)

อนึ่งที่จะเสด็จไปรักษาพระองค์อยู่ที่เขาคอกนั้นมิปืนอยู่ที่กระบอก มีหอกอยู่ที่เล่ม มีเงินอยู่ที่เพ็องก็ถึงเด่า ปืนใหญ่ปืนน้อยศัตราอาวุธเงินทองกองแก้วที่วังทั้งไว้ทำไม เมื่อจะเกิดเหตุเภทภัยดังเช่นคืนกันแล้วมิเป็นอันตรายเสียหมด ๆา จะเอาอะไรเป็นทุนรักษาแผ่นดิน แลซึ่งว่าตัวเธอเป็นลูกใหญ่ท่านจึงพาไปให้พันภัย ก็ชายวัน ชายโต อ่อนกว่าเธอก็ปีเด่า ถึงใจเง่าไม่มีสติปัญญา มือเท้าเขาก็ใช้ราชการได้ หนูต้อย หนูปุกนั้น ถูกเส็ก ๆา ถูกใหญ่ จึงปล่อยไว้ที่นี้เด่า การที่คนพูดกันดังนั้น ๆา ข้าฯ ไม่เห็นจริง

(เล่ม 1, หน้า 55)

การที่นัก ๆ ไว้แล้วก็ผันแปรเลื่อนไปไหลมาอย่างนี้ ก็เป็นปรกติของเมืองไทยเธอก็อยู่ในกรุงเทพฯ นี้มานานได้เห็นการเช่นนี้มากกว่าร้อยครั้งพันหนมิใช่ ๆา

(เล่ม 1, หน้า 79)

ตัวเธออยู่ในกรุงเทพฯ ๆ นี้เป็นอย่างไรกับข้าพเจ้า เธอก็ขอมแข็งอยู่ทุกประการ เมื่อคับใจแคบจิกก็ขอมไปมาหาสู่กันมิด ๆ เวลา ๒ ยาม ๓ ยาม มิใช่ ๆา

(เล่ม 1, หน้า 80)

เมืองเขมรก็มีทางที่ค้าทำที่ขายก็ซึ่งจะปิดอยู่ไม่ให้ฝรั่งเศสเข้ามาทักมาทาบ
แสวงหาทางที่จะเป็นผลเป็นประโยชน์แก่เขานั้นจะให้ไม่รู้จักกันเหมือนอย่างแต่ก่อนทีเดียว
จะเป็นได้ฤ

(เล่ม 1, หน้า 80)

ผู้รู้เขาวาดถึงคราวจะเจ็บหนักแล้วมักคิดผิด ๆ ไป ก็คิดผิดมาสองท่านแล้ว
จะคิดตามท่านที่ผิดไปทำไม ที่คิดผิด ๆ ไปเห็นตัวจะไม่ได้คิดเอง โรคจะบันดาลให้คิด
กระมัง ถ้าวะไรชอบอะไรอย่างไรจึงเป็นเหมือนกัน

(เล่ม 1, หน้า 111)

พระยาธรรมมาเอามาเล่น เจ้าตากเมื่อเวลาตะแค้นนอนอยู่ในวัง ไม่มีการศพบ
อะไรไม่ไรฤ

(เล่ม 1, หน้า 163)

ว่าแต่ก่อนผู้ที่จะคิดกันขัดขวางทางที่เข้าแผ่นดินปัจจุบันนี้จะมาเป็นเจ้า
แผ่นดินนั้นมีตัวฤหาไม่ ตัวเธอก็มีไรเด็กเป็นผู้ใหญ่แล้ว เคยถูกเขาข่มเหงอนมามีไรฤ
ก็พวกที่จะกีดขวางนั้นมีเท่าไร เขากลมเกลียวเป็นอันเดียวกัน ก็เมื่อเขานั่งซังเป็นโคเป็น
ใหญ่อยู่ย่น ท่านผู้หลักผู้ใหญ่ซึ่งอุปถัมภ์แผ่นดินปัจจุบันนี้ก็ทำไมเขาไม่ได้มีไรฤ ก็เป็น
เหตุอะไรเล่าเมื่อยามจะถึงคราวแผ่นดินปัจจุบันนี้จะได้ตั้งก็ผอญูให้พวกที่กีดขวางฆ่าฟัน
กันขึ้นเอง แล้วคิดอะไรไปก็ไม่สำเร็จ ผู้ที่จะคิดก็หนีไปเอง ๆ จนไม่มีคนคิดนี้จะว่าเป็น
ด้วยอะไรเล่า ก็มิต้องว่าเทวดามาช่วยแล้วอ้างทางให้ฤ

(เล่ม 1, หน้า 189-190)

มิสเตอร์วิคตอริปัญญามากแล้วคิดอ่านแข็งแรงทำสัญญาแล้วก็เลิกไปมีไร
ฤ มิสเตอร์ ค.ก.มาสอนคิดว่าจะทำทางรถไฟข้ามเมืองกระมาเมืองชุมพรก็เลิกเปล่าไปมี
ไรฤ

(เล่ม 1, หน้า 209)

สาวเมืองเขมรเป็นกระวาน ๕๕ หาบ คิคราคาหาบละซังเศษ แถเร่วบ้าง
รงบ้างซี่ฝั้งบ้างน้ำรักบ้างพอเป็นตัวอย่างสินค้า ผ้าขาวแพรบ้าง รวมราคาทั้งหมดประมาณ
๗๐ ซัง ฤาใกล้กับ ๗๐๐ ปอนด์ ต้องเสียของพระราชทานตอบแทนเป็นราคา ๒๔ ฤา ๒๔
ซัง คงได้แต่เมืองเขมรอยู่ ๗๐ ซัง ฤา ๔๐๐ ปอนด์เศษ เมื่อเป็นดังนี้ เมื่อไม่ได้เมืองเขมรคืน
มาจะไม่ดีกว่าต้องเสีย ๑๐๐๐ ปอนด์แก่มิสเตอร์วิคฤ

(เล่ม 1, หน้า 210)

บุตรเจ้าพระยานครน้อยกินเมืองซึ่งเป็นหลานปี น้อยนั้น ควรจะรับมรดก
นั้นๆ เมื่อบิดาเขาถึงอนิจกรรมแล้วเขาถวายส่วนมรดกเสด็จด้วยๆ ถ้าหากว่าปี น้อยสิ้น
อายุลงที่เมืองนครศรีธรรมราชเสด็จจะทรงรบกวนกระหม่อมฉัน... การทั้งปวงอยู่ใน
เงื้อมมือบุตรหลานที่เขาอยู่ใกล้ เสด็จจะเห็นว่ากระหม่อมฉันจะฉลองพระเดชพระคุณได้
ง่ายฤยาก

(เล่ม 1, หน้า 256-257)

ก็ครั้งนี้ท่านประชวรหนักลง ถ้าเสด็จกลับมาอยู่กรุงเทพฯ มี จะเสด็จอยู่
วังหลวงหรืออยู่วังหน้า ใครจะรักษาพยาบาลท่านสนิทชิดชมดีไปกว่าปี

(เล่ม 1, หน้า 281)

ที่ต่างท้าวนางบอกอะไรขึ้นมาแต่อ้างรับสั่งเจ้านาย เดียวนี้วังสนิทขาด
กับเจ้านายหรือ ถ้าเจ้านายท่านจะรับสั่งให้เจ้าหลานผู้ชายหรือใครเดินเข้าออกหรือนอนค้าง
ในวังจะได้หรือไม่ ท้าวชายเลี้ยงเป็นผู้ใหญ่เป็นเจ้าคุณ ไปนั่งฟังนอนฟังรับสั่งเจ้านาย
ทำไม ? ...

คุณแจะท่านก็มาอยู่ที่นั่น เมื่อบอกบันขึ้นมาทำไมไม่ออกชื่อท่านด้วยด้วย
ท่านจะโกรธว่าไม่นับถือท่าน ท่านก็เป็นอย่างเช่นเห็นอยู่ ท่านไม่เหมือนคุณหนุ่ม ท่านคิด
กว่าคุณหนุ่มมากทีเดียวไม่ใช่หรือ ?

(เล่ม 2, หน้า 8)

การพยาบาลอาณาเขตในเหตุเช่นนี้ ไม่ควรมีไม่ควรเป็นแก่ผู้ซึ่งเป็นใหญ่ใน
แผ่นดินไม่ใช่หรือ

(เล่ม 2, หน้า 48)

แต่ซึ่งกงสุลว่าท่านขุนนาง โกรธแค้นชิงชังเธอว่าไปกับฝรั่งเศสจึงไม่พา
เข้ามาตาคำนี้ก็ไม่ถูก ที่จะเป็นเช่นนั้นก็เห็นจะไม่เป็นเพราะถ้าเธอไม่เข้ามาตาคำเจ้าแล้ว
ไปกับฝรั่งเศส การนั้นเป็นที่เสียยศข้างไหน เป็นที่เสียยศข้างฝรั่งเศสหรือ คนทั้งปวงก็จะรู้
ด้วยกันว่าถ้าการเป็นอย่างนั้นเป็นที่เสียยศข้าพเจ้า

(เล่ม 2, หน้า 112)

การข้างต้นยุ่งมากหลายอย่างตั้งแต่ห่อในแบบของแดงในมอธมาไม่ใช่หรือ
คนเมืองไทยเด้ออ่านหนังสือก็น้อย ถ้าตีมากก็เสียกระดาษเปล่าไม่ใช่หรือ

(เล่ม 3, หน้า 4)

ถ้าเรื่องยาว ๆ ในกระบวนการจะเขียนมาแต่ฉบับเดียวก็ได้ ก็มีคดี
เรื่องเดียวก็ต้องตอกไปถึงห้าฉบับหกฉบับ... ทุกคราว ๆ หากต้องการไม่ กว่าเขียนสอบ
ทานแล้วถ้วนถี่ครบทุกฉบับ จะปวยการเข้าวันไปกี่วัน จะเสียเวลาที่จะตรวจตราเอาใจใส่ใน
การที่จะพูดกับขุนนางอังกฤษที่เมืองนั้นหรือจะเสียเวลาที่จะได้เที่ยวหาสิ่งที่ต้องการ และ
อื่น ๆ ซึ่งจะต้องรีบทำก่อนแต่กักตักมานั้นวันละก็ชั่วโมงเล่า

(เล่ม 3, หน้า 84)

ทหารวังหน้าพวกญวนถึง ๖๐๐ เศษ หรือ ๗๐๐ ทหารใหม่ถึง ๒๐๐๐ ไม
ไฟหรือ ถึงที่กรุงนี้ก็ได้ลือถึงเมืองด้วยกำลังทหารนี้ว่าใคร ๆ ถึงมีตัวก็เหมือนไม่มีตัวหมด
แต่ท่านกับเจ้าฟ้าอิศราพงศ์กับลูกท่านจะเป็นที่พึ่งราษฎรทั้งปวงต่อไปมิใช่หรือ

(เล่ม 3, หน้า 105)

ความคิดของท่านเกิดขึ้นใหม่ว่าต่อเมื่อกลับมาถึงกรุงเทพ ฯ แล้วจึงเล่าเอา
ด้วยปากทีเดียวจะเขียนฝากก็ไม่มีเวลาจะเขียน ถ้าคิดอย่างนี้เมื่อฝากถึงครอบครัวบุตร
ภรรยาทำไมจึงมีเวลาเขียน ท่านทั้งปวงได้เป็นบุตรไปครั้งนี้ได้ไปเพราะบุตรภรรยาหรือ

(เล่ม 3, หน้า 184)

จะเห็นได้ว่าการใช้ประโยคคำถามในลักษณะนี้เป็นไปเพื่อจะกระตุ้นให้
ผู้รับสารเกิดการคิดใคร่ครวญให้เห็นจริง เช่น เมื่อคับใจแคบจิตก็ยอมไปมาหาสู่กันมืด ๆ
เวลา ๒ ยาม ๓ ยาม มิใช่ดู คำถามนี้พระองค์ทรงใช้กับองค์พระนโรดมเนื่องจากมี
ผู้กล่าวว่าพระองค์โกรธเคืองซึ่งซึ่งองค์พระนโรดม จึงทรงใช้คำถามนี้ในการกระตุ้นให้
เห็นว่าทั้งสองพระองค์นั้นมีความผูกพันกันมากตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๓ สมิทสนมกันมาก
เพราะสามารถ “ไปมาหาสู่กันมืด ๆ” ได้ เป็นคำถามที่รู้กันเพียงสองคนว่าเกิดอะไร และ
รู้สึกอย่างไรในระชะเวลานั้น คำถามนี้จึงเป็นการกระตุ้นเตือนสติองค์พระนโรดมว่าอย่า
เชื่อถือคำที่ลือนั้น อีกตัวอย่างหนึ่งทรงกล่าวว่า ว่าแต่ก่อนผู้ที่คิดกันขัดขวางทางที่
เจ้าแผ่นดินปัจจุบันนี้จะมาเป็นเจ้าแผ่นดินนั้นมีตัวดูหาไม่ ตัวเชอก็มีไซ้เด็กเป็นผู้ใหญ่แล้ว
เคยถูกเขาข่มเหงอมมามีไซ้ดู เป็นลักษณะการตั้งคำถามที่กระตุ้นเตือนความคิดในเรื่องที่
รู้กันอยู่มีประสบการณ์ร่วมกันระหว่างพระองค์กับผู้รับสาร ให้ได้เข้าใจความหมายของ
สารที่ทรงสื่อถึง

เมื่อพิจารณาคำถามบางข้อแล้วจะเห็นว่าแม้เมื่อทรงตั้งคำถามแล้วก็จะทรงตอบ หรือแสดงความคิดต่อเรื่องนั้น ๆ ด้วย เช่น เมืองเขมรก็มีทางที่ค้าทำที่ขาย ก็ซึ่งจะปิดอยู่ไม่ให้ฝรั่งเศสเข้ามาทักมาทาย แสงหาทางที่จะเป็นผลเป็นประโยชน์แก่เขานั้นจะให้ไม่รู้จักกันเหมือนอย่างแต่ก่อนทีเดียวจะเป็นได้ดู คำถามนี้ทรงแสดงความคิดเห็นว่าเขมรกับฝรั่งเศสมีการค้าต่อกันเพราะเขมรได้กลายเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศสแล้ว ที่ฝรั่งเศสจะไม่เข้ามาหาประโยชน์นั้นเป็นไปไม่ได้ เพราะฉะนั้นจะต้องมีการติดต่อกันมากขึ้นกว่าแต่ก่อน การที่เขมรจะไม่คบค้ากับฝรั่งเศสนั้นจึงเป็นไปไม่ได้

บางคำถามยังสื่อถึงอารมณ์ไม่พอใจที่แสดงการเสียดสีประชดประชันด้วย เช่น ท่านทั้งปวงได้เป็นทูตไปครั้งนี้ได้ไปเพราะบุตรภรรยาหรือ เป็นคำถามที่กระตุ้นความคิดผู้รับสาร แสดงความไม่พอใจ มีน้ำเสียงเสียดสีประชดประชันทูตที่ไม่มีจดหมายถึงพระองค์แต่มีจดหมายถึงบุตรภรรยา เป็นคำถามที่ต้องการให้ผู้รับเห็นว่าทูตควรจะมีจดหมายถึงพระองค์เพราะพระองค์เป็นคนส่งทูตไปในเรื่องราชการ เป็นคำถามที่รู้คำตอบอยู่แล้วว่าไม่มีทางเป็นไปได้ที่ทูตจะได้ไปต่างประเทศเพราะครอบครัวของทูต การเป็นทูตนั้นถือว่าเป็นตัวแทนพระมหากษัตริย์ การที่ทูตได้ไปครั้งนี้จึงเป็นเพราะพระองค์ และทรงกล่าวคำถามในลักษณะนี้อีกว่า เคียวนี้วังสิทธิ์ขาดกับเจ้านายหรือ ถ้าเจ้านายท่านจะรับสั่งให้เจ้าหลานผู้ชายหรือใครเดินเข้าออก หรือนอนค้างในวังจะได้หรือไม่ ท้าวนายเถียงเป็นผู้ใหญ่เป็นเจ้าคุณ ไปนั่งฟังนอนฟังรับสั่งเจ้านายทำไม ? คำถามนี้ทรงถามเจ้าจอมมารคำฝั้น เพราะเหตุที่พระองค์ไม่ได้อยู่ในพระราชวังแล้วมีข้าราชการเข้าออกในวังอย่างไม่เป็นระเบียบ มีการฝ่าฝืนกฎต่าง ๆ จึงทรงประชดด้วยคำถามว่า “เคียวนี้วังสิทธิ์ขาดกับเจ้านายหรือ”

บางคำถามนั้นมีการเล่นจังหวะของประโยคคำถามซึ่งนอกจากจะสร้างความเค้นทางด้านความหมายที่เป็นการเพิ่มน้ำหนักความหมาย และช่วยเน้นย้ำความคิดน้ำเสียงแล้ว ยังแสดงให้เห็นลีลาจังหวะที่ทำให้ประโยคมีความตลกตวยด้วยสัมผัส เช่น มันมีปืนอยู่ที่กระบอ มืหอกอยู่ที่เดิม ปืนใหญ่ปืนน้อยศัตราอาวุธ เงินทองกองแก้วทั้งไว้ทำไม เป็นต้น การซ้ำประโยคคำถามยังมากยังเป็นการย้ำและเน้นให้ผู้รับสารคิดมากขึ้นเท่านั้น

จากการศึกษาประโยคคำถามดังกล่าวมาทำให้เห็นว่าถิตาการใช้ภาษาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่สำคัญประการหนึ่งคือการใช้รูปประโยคคำถามซึ่งเป็นถิตาที่ใช้ถามเพื่อให้ได้คำตอบ เป็นลักษณะเนื้อหาของพระราชหัตถเลขาสื่อความสนพระทัยในเรื่องราวต่าง ๆ ความใคร่รู้ทั้งในราชการบ้านเมืองที่สำคัญ และเรื่องทั่วไปในฐานะพระมหากษัตริย์ซึ่งเอาใจใส่กิจการต่าง ๆ อยู่เสมอ นอกจากนี้ประโยคคำถามเชิงวาทศิลป์นั้นเป็นไปเพื่อให้เกิดการกระตุ้นความคิดของผู้รับสารให้คล้อยตาม คิดใคร่ครวญตาม กระตุ้นเตือนสติ การที่ประโยคคำถามสามารถกระตุ้นความคิดได้ เพราะประโยคคำถามทำให้ข้อความเด่นขึ้นมา และสิ่งที่ถามนั้นถามในสิ่งที่รู้กันเองเป็นอย่างดีของ 2 ฝ่าย ซึ่งเป็นกลวิธีหนึ่งที่สำคัญในการสร้างความหมายของสารอันแสดงความคิดและอารมณ์ของพระองค์ได้อย่างดีประการหนึ่ง

1.3 ประโยคคำสั่ง

ประโยคคำสั่ง มีเนื้อความที่เป็นการสั่ง เป็นประโยคที่มีคำบอกเจตนาในการสั่งประกอบอยู่ด้วย ได้แก่คำว่า “จง” “อย่า” “ต้อง” ประโยคคำสั่งเป็นประโยคที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้เกิดการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือไม่ให้เกิดการกระทำ

ในพระราชหัตถเลขาสื่อความซึ่งเป็นรูปแบบของการสื่อสารทางเดียวที่ผู้ส่งสารมีจุดมุ่งหมายต่าง ๆ หลายประการ จุดมุ่งหมายหนึ่งคือความต้องการให้เกิดการกระทำหรือไม่ให้กระทำ จากการศึกษามพบว่ามีการใช้ประโยคคำสั่งซึ่งสอดคล้องกับรูปแบบของพระราชหัตถเลขาสื่อความ อีกทั้งความหมายของการสั่งนั้นมีความตรงไปตรงมาและชัดเจน ซึ่งแสดงให้เห็นความคิดเห็นของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในเรื่องต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี

1.9.1 ประโยคคำสั่งอย่างตรงไปตรงมา

8.1.1.1 ประโยคคำสั่งให้ทำ ประโยคที่สั่งให้เกิดการกระทำ จะมีคำแสดงคำสั่ง “จง” ปรากฏอยู่ด้วย ได้แก่

เของจกคิอำนจีแองเจียให้ถาวผู้ดี ๆ เขารู้การที่จริง ๆ นั้นไว้มาก ๆ

(เล่ม 1, หน้า 5)

ถ้าหาแก้วกะเขนที่เป็นก้อนได้จะดีใจนัก แต่หาได้จะได้ที่เป็นพระพุทธรูปแล้วก็ จงเอื๊อกเอาที่อ่อน ๆ พอจะแก้ได้มา ถ้าได้แล้วจงส่งมา...เจ้าคุณจะต้องการอะไรจากกรุงบ้างอีกก็จงจดหมายฝากเขามา

(เล่ม 1, หน้า 25)

ฉันได้สั่งให้พระยาตระบุรีกับพระยามหาอำมาตย์ ซึ่งไปอยู่พระพุทธรบาทชำระสืบสาวเอาตัวผู้ร้ายให้จงได้

(เล่ม 1, หน้า 68)

เต่าจงเอาความอันควรกราบเรียนแม่ปู่มิให้ทราบ

(เล่ม 2, หน้า 5)

ฉันฝากเงินทุนเพิ่มมาให้อีก ๑๐ ชั่งด้วย คิดว่ารายก่อนจ่ายในการก่อสร้างโรงเป็ดลงไปเสียมากทุนจะน้อยไป จะไม่พอทำเต็มมือสมแก่เวลาฤดูที่ควรจะได้ จงคิดทำไปให้เต็มมือจนสิ้นเดือนสี่หรือเดือนห้าและตั้งแต่เดือนยี่กลางเดือนมาจนถึงเดือนสามกลางเดือนนี้ การจะทำได้สักเท่าใดจงบอกมาให้แจ้ง

(เล่ม 2, หน้า 24)

ท่านผู้ใดเป็นใหญ่ในเครือญาติและจะเป็นที่พึ่งพิงอิงอาศัยของหม่อมเจ้าเราไรอยู่ก็จงรำเรียนขอบุญบุญคุณท่านคิดอ่านตัดสินใจเป็นความแน่แท้ ถ้าเป็นเสร็จแก่กันไปได้ก็เป็นดี ถ้าท่านไม่รับตัดสินใจหรือคิดไม่เป็นที่ชอบใจก็จงมาร้องแก่ข้าพเจ้า

(เล่ม 2, หน้า 32)

อนึ่งจงกราบเรียนว่าอภินิหารรักษาภยันตรายมาถึงแล้ว

(เล่ม 2, หน้า 55)

ถ้าท่านผู้หลักผู้ใหญ่ท่านขอเกษมชีพ ฟอกนางจงจัดให้สมควรทัน
ราชการด้วย

(เล่ม 2, หน้า 67)

ที่เรื่องตามข้างสำคัญนั้น ก็จงติดตามไปตามกำลัง

(เล่ม 2, หน้า 67)

การที่จะจับข้างอื่นก็ทำไปพลาง ๆ คิดตามข้างสำคัญให้สิ้นสงสัยจงได้ จะ
คิดการอย่างไร ทำการอย่างไร จงบอกมาให้แจ้งเ็นอง ๆ

(เล่ม 2, หน้า 72)

ถ้าฉันยังไม่กลับลงไปก็จงให้ผู้ใดผู้หนึ่งไปกราบขุดท่านให้ทราบนัคหมาย
ให้ตกลงท่านจะเสด็จกับพระสงฆ์ก็รูป ข่าในกรมและศิษย์วัดก็คนก็จงนัคหมายให้ตกลงกัน

(เล่ม 2, หน้า 87)

ก็ถ้าเธอไปอยู่ที่ใด ๆ มีสุขทุกข์อย่างไร จงบอกมาให้ข้าพเจ้ารู้เ็นอง ๆ

(เล่ม 2, หน้า 115)

ฉันมะม่วงปลูกใหม่ ๆ ที่วังจันทร์เกษมเพียง ๒-๓ ปีเท่านั้น มีผลมาก
รอบไป ได้เก็บส่งลงมาจงรับเอาแจกเจ้านายข้างหน้าข้างในวังหลวงวังหน้า...

จงสั่งให้ไปตามตัวเจ้าพระยาพิพัฒน์โกษาอยู่ระวังราชการ ให้พระยา
วิสูตรโกษาสมทบช่วยกันด้วย

(เล่ม 2, หน้า 139)

อนึ่งการศาลต่างประเทศก็ จงกำกับหม่อมราชวงศ์ให้ว่ากล่าวให้ดี

(เล่ม 2, หน้า 140)

อนึ่งพ่อเหิงจงเอาใจใส่หานาฬิกาตลับทองเล็ก ๆ แต่ที่ทน ๆ ไม่ดีเสียเร็ว
นักมาให้หลาย ๆ ใบ

(เล่ม 2, หน้า 239)

อนึ่งกระบี่เบา ๆ มีสายเข็มขัดคาดกับเอาได้ จงสนใจหามาหลาย ๆ เล่มที่
ดี ๆ

(เล่ม 3, หน้า 28)

จงเวียนพระยาราชทูตว่าแม่เป้านั้น ครรภ์ก็แก่แล้วแต่ยังไม่คลอด

(เล่ม 3, หน้า 32)

ไว้ใช้เอง
 หนึ่งจงบอกพระยามนตรีสุริยวงศให้รู้ว่าก้องกับกระดุมนั้นข้าขอใจรับ

(เล่ม 3, หน้า 76)

ให้ทราบ
 หนึ่งจะใคร่ทราบว่าพูดเมื่อใดจะได้กลับจะมาถึงกรุงต่อเดือนใดจงบอกมา

(เล่ม 3, หน้า 98)

ก็เครื่องเช่นนี้เราขังหามีไม่ จงเอาใจใส่หาเครื่องมือมา

(เล่ม 3, หน้า 162)

ครั้งนี้จงอุดดำที่ซึ่งเกิดสังการ่าเรียนมาให้ทำได้ดึกกว่าขุนทิพยมงคลให้ได้

(เล่ม 3, หน้า 164)

1.9.1.2 ประโยคห้ามไม่ให้ทำ เป็นประโยคคำสั่งที่มี คำแสดง
 การสั่งห้าม “อย่า” อยู่ด้วย ได้แก่

กำราบพวกเมืองพระตะบองเสียให้คงอยู่ในการสำหรับเมืองพระตะบอง
 โดยปกติ อย่าให้พดอย้อแอ้ด้วยวัดตาไป

(เล่ม 1, หน้า 29)

การครั้งนี้ก็ได้สั่งมาแก่พระศรีเสนาณรงค์มีนราชามาตย์ให้เอารอไว้ที่เรือ
 ก่อน อย่าเฟอพาจันบกด้วย

(เล่ม 1, หน้า 35)

การที่หารือมานี้เธอจะเห็นอย่างไรขอตอบมาให้ทราบโดยตรงสุจริต
 อย่าเป็นชั้นเชิง

(เล่ม 1, หน้า 97)

ถ้าได้รู้แต่เหงำโรคจะเป็นไมโตใหญ่บักได้ถนัด ยาปักอย่าให้มิด หายาปัก
 ให้รู้ปิดตัวเอง อย่าให้ร่อนรน

(เล่ม 1, หน้า 109-110)

ถ้าเห็นปีกเห็นขยับออกอย่าตกใจ อย่าตื่นว่าขยับออกไปเสีย... แต่เมื่อไป
ดูจระเข้หลายครั้งมักทำให้เจ็บให้คันทวาร แต่ไม่เป็นไร อย่างถั่ว

(เล่ม 1, หน้า 113)

เธออย่าทำอะไรแกในหลวงต่อไปอีกด้วยความเรื่องนี้

(เล่ม 1, หน้า 198)

คราวเรือหน้าใครว่ากระไรเข้ามาอีกก็อย่าพอลยว่าพูดขอรางวัลให้ ช้าใน
บางกอกแห่งมา ๒ ปีแล้ว

(เล่ม 1, หน้า 201)

เมื่อการควรจะทำทรงคิดอย่างไร จะได้ทรงคิดเสีย อย่าให้เขาทำได้

(เล่ม 1, หน้า 258)

เดือนนี้ก็เดือนบุญโร่นาเล็กแล้วเป็นที่ดาวเขาเล่นสนุก พอดกลาง
บ่าวไพร่ก็เป็นดาวมาก อย่าพอลยสนุกไปด้วย

(เล่ม 2, หน้า 68)

จะต่อว่าต่อขานอะไรก็ว่ากันไปเถิดไม่เป็นธุระของผู้อื่น อย่าโทษเอาผู้อื่น

(เล่ม 2, หน้า 116)

ว่ามาแล้วอย่าปากบอบอกข้างโน้นข้างนี้ ว่าช้าว่ามาอย่างนี้ อย่างนั้น

(เล่ม 2, หน้า 129)

ว่ากล่าวเอาใจเกลี้ยไถ่ได้โลมแก่พระสยามบูรานุรักษ์ บุรรัตนานุจิตร
บาดหลวงลูวิสและกัปตันคานีเยนวินเซอร์ไว้ให้ดีๆ อย่าให้เขาเสียใจแก่ข้าอย่าให้เขาโกรธข้า

(เล่ม 2, หน้า 132)

เมื่อตั้งแต่กลางเดือนฮีไป ท่านจะไม่ได้หนังสือฝากก็อย่าให้ตกใจว่าจะมี
เหตุเภทภัยอย่างไร

(เล่ม 3, หน้า 64)

1.8.2 ประโยคคำสั่งประกอบความคิดเห็น

คำสั่งประกอบการคิดเห็นนั้น อาจเป็นการวินิจฉัย ให้ความเห็น ประกอบการสั่งห้าม หรือสั่งให้ทำ ทำให้ผู้รับสารรู้ถึงเหตุและผลของการสั่งนั้น ๆ ได้แก่

เหตุการณ์อันนี้เธอจงดำริห์ดูให้มาก ฉันจะคิดมาให้ก็โกตคา เธอมีปัญญา แลได้ขึ้นมาเห็นดาวเองแล้ว จะคิดอย่างไรอย่าให้มันเสียใจแตกร้างนักนั้นจึงจะดี

(เล่ม 1, หน้า 4-5)

อย่าให้การเป็นว่าเราพ่อหลวงดูปราชามหาไชยที่น้องเขาให้ตายใจ แล้วยกไป กดขี่ข่มเหงเขาจึงจะควร...ฉันจะขอไปถอนเอาความเรื่อนั้นมาชำระเอง อย่าให้เห็นที่รัง เกียดแก่ผู้ต้องคดี อย่าให้เสียประโยชน์เพราะไปติดความเนิ่นช้าอยู่

(เล่ม 1, หน้า 60)

ก็ถ้าผู้ใดยังขึ้นเป็นกบดขัดขวาง ก็ชื่อว่าไม่นับถือเจ้าแผ่นดินใหญ่ทั้งสอง ฝ่าย จึงค่อยช่วยกันคิดอ่านปราบปรามเสียให้จงได้

(เล่ม 1, หน้า 85)

จงจงรับโทษที่เป็นไปด้วงโดยความเป็นโทษเป็นไปด้วงจริงของดิฉัน ผู้นั้น เพื่อสารวระวังต่อไป

(เล่ม 1, หน้า 124)

ความคิดนี้จะเป็นความคิดพระขานุรุษฤาอย่างไรไม่ทราบอย่างใดเอา ๑ข้าฯ ด้วย ๑ข้าฯ เป็นคนชื่อตรงต่อแผ่นดิน

(เล่ม 1, หน้า 219)

แต่อย่าไปใ้ถามว่ากล่าวอะไรวุ่นวาย น้อยมันจะคำให้อาย

(เล่ม 2, หน้า 4)

เมื่อเสียบอาหารหรืออะไรไม่พอเกือบจะหมดสิ้นลงก็จงบอกมาให้ทราบ จะได้จัดขึ้นไปให้ทันเวลาต้องการ

(เล่ม 2, หน้า 65)

เมื่อมีหนังสือไปดั่งนี้เขาตอบมาว่ากระไรจงทำตาม คือเขาจะให้พวก
อังกฤษมารับตัวทูตที่องศาฝรั่งเศสไปกับเขา หรือเขาจะรับไปแต่่น้อยตัวก็จงแบ่งกันไป
(เล่ม 3, หน้า 151)

1.3.8 ประโยคคำสั่งต่อเนื่อง

ประโยคคำสั่งที่ต่อเนื่องเป็นประโยคที่ประกอบด้วยคำสั่งห้าม
และสั่งให้ทำอยู่ในประโยคเดียวกัน เป็นการวินิจฉัยอย่างหนึ่งให้เห็นสิ่งที่ควรและไม่ควร
กระทำ ได้แก่

ว่าด้วยการเมืองเชียงใหม่ นั้น อย่านให้อออิงไปปนกองทัพหน้จะเข้าชูดาว
เธอจงอ่านเองแล้วคิดอ่านตริตรองแต่กับเจ้าพระยามรรษาแลผู้ใด ๆ

(เล่ม 1, หน้า 6)

ถ้าเห็นควรจะถวายทอดพระเนตรจงถวาย ถ้าทรงแล้วก็คิดหาไม่ได้ทรงก็คิด
ถึงต้องการแล้วจงส่งคืนมาให้ ๆ ข้าฯ...ใคร ไปให้ข้าฯคิด ๆ ไปอย่างไร อย่านตื่นตกใจไป

(เล่ม 1, หน้า 56)

ใคร ๆ ทำเงินแดงก็ดี อย่านให้เสียทีเสียเวลาเลย จงให้คำรวองในพระบวร
ราชวังที่เคยใช้ช้อยได้ช้อยจะใช้ช้อยได้... จงเป็นศาตรับสั่งของฉันทศาตหนึ่งด้วย

(เล่ม 1, หน้า 59)

ถ้าเสด็จจะด้องประตงค์อะไร จงบอกเข้ามาอย่ากรงใจ จะหาฝากไปถวาย

(เล่ม 1, หน้า 240)

ข้าพเจ้าก็วิตกอยู่กลัวบ้านุ้ยจะไม่สบาย ด้วยพระองค์เจ้าปทุมราชเสด็จเข้า
มาเสียบในกรุงเทพฯ คิดอ่านว่าถ้าวเฒ่าโถมไว้ให้คืออย่าให้เสียบใจ

(เล่ม 1, หน้า 292)

จงกราบเรียนคุณศรีสุริยวงษาให้ท่านบังคับให้เฝ้าที่ และชาวที่มหาดเล็ก
เด็กขาไปกวาดแฉ่วเสียบก่อนอย่าให้กรงวัง และให้มีผู้รักษาอย่าให้เจียบเหงาไป

(เล่ม 2, หน้า 54)

พระยาราชวราวุฒจงคิดอ่านว่ากล่าวไถ่เกี้ยเสียดให้คืออย่าให้เป็นที่ร้าว
ฉานต่อกันได้

(เล่ม 2, หน้า 57)

บาทหลวงเกลาวิชนั้น เพราะภาสันเนมาศิศ ความจริงจะกระดากเสียดใจนัก
จงว่ากล่าวเจ้าโอมเอาใจไว้อย่าให้กระดาก

(เล่ม 2, หน้า 58)

จงสั่งการแก่พระยาป่าเรอภักดีและเจ้าพนักงานทั้งปวงให้จัดการตามเคย
ให้พร้อมอย่าให้ขาดได้

(เล่ม 2, หน้า 141)

หนังสือแดงที่ฝากลงไปให้ที่ปากน้ำ ว่าให้ให้แก่ออร์ดกตาเรนคอนนั้น
จงให้แก่มาก่อนถวายพระราชสาส์นแต่ของดีห่อที่ออกชื่อว่าให้แก่มาก่อนนั้น จะให้เขาพร้อมกัน
กับหนังสือนั้นก็ไม่ได้หรือที่หลังก็ได้ แต่อย่าให้เอะอะไป เมื่อจะเอาไปให้เขานั้นจงพร้อม
กันกับเจ้าหมื่นสรรเพชภักดีด้วย

(เล่ม 2, หน้า 202)

แถมซึ่งฝากไปอย่างนี้ผิดสังเกตที่ส่งเสียไปไม่ชอบใจ ก็อย่าเพิ่งเปิดหนังสือ
นั้นออกอ่าน กินมาเสียด

(เล่ม 2, หน้า 221)

จากการศึกษาทำให้เห็นว่า ประโยคคำสั่งในพระราชหัตถเลขามีเนื้อความ
ที่เป็นคำสั่งให้ทำหรือไม่ให้ทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งอย่างตรงไปตรงมาจากคำว่า “อย่า” และ
“จง” อีกทั้งเนื้อหาสำคัญส่วนหนึ่งคือการสั่งการทั้งในเรื่องราชการสำคัญ และเรื่องส่วน
พระองค์ ในพระราชหัตถเลขาปรากฏประโยคคำสั่งอยู่นั้นย่อมแสดงให้เห็นความใส่ใจใน
เรื่องราวต่าง ๆ ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งพระองค์จะต้องใช้ความคิด
พิจารณาเรื่องต่าง ๆ เพื่อสั่งการ จากตัวอย่างจะเห็นได้ว่า ในการแสดงคำสั่งในข้อความ
นั้นจะมีเหตุมีผลประกอบเสมอ มีคำวินิจฉัยต่าง ๆ ประกอบการสั่งอยู่ด้วย อีกทั้งประโยค
คำสั่งที่ต่อเนื่องกันนั้นเมื่อทรงสั่งห้ามการกระทำแล้วก็จะสั่งสิ่งที่ควรทำประกอบด้วย

1.4 ประโยคขอเรื่อง

ประโยคขอเรื่องเป็นประโยคที่ต้องการชักจูงหรือขอเรื่องให้ผู้รับสารเห็นคล้อยตามและนำไปสู่การกระทำต่อไป มีลักษณะเนื้อความคล้ายกับประโยคคำสั่งแต่มีความอ่อนหวานกว่าประโยคคำสั่ง มักจะปรากฏคำแสดงการขอเรื่อง ได้แก่ “ให้” “ขอให้” “โปรด” ประกอบกับคำที่แสดงการสั่ง “จง” “อย่า” หรือมีคำลงท้ายจะมีคำว่า “เถิด” “เทอญ” “เถย” เพื่อให้เกิดความนุ่มนวลขึ้น ไม่ห้วน

ก็ให้เธอคิดอ่านได้แข็งอย่างใดอย่างหนึ่ง แล้วรีบเอาราชการตามประสงค์ของเราจงได้นั้น ... เพราะฉะนั้นก็คิดดูให้ดี อย่าเป็นคนใจเสาะเพราะเสียบของอาหาร ตริตรองการให้รอบคอบเบื้องหน้าเบื้องหลังนั้นเถิด... ก็คิดดูให้ดีเถิด ดั้นไว้ใจแก่เธอมาแล้ว

(เล่ม 1, หน้า 11-12)

เมื่อเจ้าคุณจะฝากหนังสือไปถึงใครมาในกรุงฯ จงมอบให้เขาจัดส่งให้เขาฝากเขามาเรือกลไฟให้ถึงพระพิเทศพานิชเถิด ของจะถึงกรุงฯ โดยเร็ว

(เล่ม 1, หน้า 25)

ขององค์พระนโรดมฯ กับพระยาพระเขมรผู้ใหญ่ จงได้ไปพบกับเจ้าพระยามุขมนตรีแม่ทัพ แล้วคิดการที่ควรนั้นเถิด

(เล่ม 1, หน้า 31)

เพราะซึ่งให้กองทัพออกมานั้น แลกำชับให้ส่งบรอฟังการที่แม่ทัพออกมาคิดอ่านว่ากล่าว อย่าเพื่อตื่นตามกันเข้าข้างโน้นข้างนี้แลรบกวมนกันไป จงอ่านดูเถิดคำประกาศนั้นได้ให้แต่งเป็นภาษาเขมรมาด้วย จงถอกแจกต่อ ๆ กันไปเถิดทุกหัวเมือง

(เล่ม 1, หน้า 37)

เรื่องที่ว่าถึงคนถือที่ว่ามาข้างหลังนี้ อย่างกราบทูลให้รำคาญพระกรรมเลยไม่ต้องการให้ขัดเคือง... กราบทูลแต่เรื่องราชการให้ข้างต้นนั้นเถิด

(เล่ม 1, หน้า 56)

ขอเธอได้คิดอ่านจัดที่อยู่ประทับให้พระยามนตรีสุริยวงษ์พอสมควร

(เล่ม 1, หน้า 85)

ขอให้แพทย์หมอมือมีสติปัญญา แขนงบรรรยาผู้ใช้ได้ปรึกษาคิดอ่าน
ตริตรองตามคำที่ข้าพเจ้าว่า

(เล่ม 1, หน้า 115)

ขอพระผู้เป็นเจ้าจงเป็นผู้ไม่ประมาทแล้วเกิด คีฉันขอลา คีฉันไหว้ ถึงใจ
คีฉันได้คิดพั้ง ตงษ์จงอดตั้งทั้งปวงนั้นแก่คีฉันเกิด

(เล่ม 1, หน้า 125)

จงมีธรรมาศัยบ้างเกิด คำลือเช่นว่าก่อนนั้นถึงว่ากันมากก็จริงจิตเสียบ้าง
เกิด ที่แห้วราชการจะสิทธิ์ขาดอย่างไร ก็สุดแต่ท่านเสนาบดีเห็นพร้อมกันนั้นและ คำนี้
เที่ยงแท้อย่าสนเท่ห์เลย

(เล่ม 1, หน้า 202)

วังหน้าท่านเสด็จไปครั้งนี้ตงกษณานฤาธิการอย่างไรบ้าง โปรดทรง
จดหมายบอกมาให้กระหม่อมฉันทราบด้วย

(เล่ม 1, หน้า 250)

จะโปรดอย่างไรก็โปรดว่ามาให้ชัด จึงจะรับฉลองพระเดชพระคุณได้

(เล่ม 1, หน้า 258)

บ้างจะได้โปรดปลุกษาหารวีกันดูกับหม่อมน้อยใหญ่ หม่อมน้อยเล็ก
พระยาเทพอรชุน พระเสนหามนตรี พระยกกระบัตร์ กรมการด้วยเกิด... บ้างก็คิดหม่อมน้อย
ใหญ่หม่อมน้อยเล็กก็ดี จงเอ็นดูฉันให้มากเกิด

(เล่ม 1, หน้า 282)

ให้ท่านเสด็จมาโดยสบายตามพระประสงค์เกิด จงอย่าได้ปลุกพลับพลา
ฝาเดือนแลจัดการอื่น ๆ นอกจากการที่ว่านี้เลย

(เล่ม 1, หน้า 289)

ฉันได้จัดเงินเท่ากับทองเฟื้องกำกับกันถวายขึ้นมาด้วยในครั้งนี้ ๖๐ เถา
โปรดแจกข้างหน้าข้างในที่ตามเสด็จไปด้วยตามสมควรเกิด

(เล่ม 2, หน้า 27)

ขอเสียบอย่าให้ถามเรื่องที่ว่ามาด้วยเหตุไร

(เล่ม 2, หน้า 35)

ถ้าเขามาถึงแล้วจะต้องจับมือให้เขายินดี แล้วชวนพาเขาขึ้นไปเที่ยวดู
บนพระนครคีรี แล้วจงพาเขาเข้าไปดูในห้องนี้โดยสมควรเถิด... ถ้ารถมืออยู่ใช้ได้ก็จงเอารถ
ไปรับเขาเถิด

(เล่ม 2, หน้า 54)

ครั้งนี้ข้าพเจ้าได้เขียนหนังสือถึงบาดหลวงนั้นฉบับหนึ่ง ครั้งก่อนก็ได้
ฝากมาฉบับหนึ่งจงให้แก่เขาเถิด

(เล่ม 2, หน้า 58)

อนึ่งได้ฝากขนมปังมาให้พระยาราชวราวุธ ๓ หีบ พระยาปราจีนบุรี ๓
หีบ จงรับไว้กินเถิด

(เล่ม 2, หน้า 59)

การทิ้งปวงกิ่งฟิงเอาที่องคราซึ่งมีออกไปในครั้งนี้นั้นเถิด อย่าให้ข้าพเจ้า
ต้องว่าฮิคยาวไปเถย

(เล่ม 2, หน้า 64)

และการที่จะคิดต่อไปว่าถ้าไม่พบครั้งนี้จะคันที่คณกรและที่อื่นนั้นก็ชอบ
ด้วยราชการอยู่แล้ว จงอุทิศทำหาคิดอ่านไปเถิด

(เล่ม 2, หน้า 65)

ฤดูแสงจะเป็นทีจะทำไฉนยังมีอีกเดือนเศษคิดให้คืออย่าให้เสียเวลา

(เล่ม 2, หน้า 71)

อำนาจเขาก็มา ความชุกชนเห็นผลเห็นประโยชน์เขาก็มาก ก็เป็นที่ให้
กวนกันจุกจิกต่อไป ราฟิงดูให้รอบคอบเถิด

(เล่ม 2, หน้า 80)

การอะไร ๆ จะมีในกรุงเทพฯ จะมีอะไร จะตั้งอะไรก็ทำเถิด อย่าคอยให้
ฉันกลับก่อนเถย

(เล่ม 2, หน้า 81)

เสบียงอาหารของขบของฉันอะไรจะต้องการ โปรดให้จัดแจงด้วย

(เล่ม 2, หน้า 87)

ขอรับประทานโทษจงโปรดคิดอ่านมาจะการทำอย่างไรในความเรื่องนี้

(เล่ม 2, หน้า 104)

ข้าว่าเป็นสั้น ๆ จงคิดดูให้ดีดี อย่าทำหน้ทำสินให้รุ่ง ๆ รัง ๆ ไปหลาย
แห่งหลายตำบลนัก

(เล่ม 2, หน้า 106)

ขอเธองรับไว้ใช้ตอยนุ่งห่มให้เป็นมงคลเถิด

(เล่ม 2, หน้า 114)

ก็เครื่องพานสำหรับนี้ ขอเสียอย่าให้ระหม่อมฉันให้เจ้าอื่นนายนอื่นไป

(เล่ม 2, หน้า 145)

ถ้าพระสงฆ์ได้ยินดังนี้แล้ว ก็คงจะยกศัพท์อวดตึกแกพูดว่าไม่มีโอกาส
คำนี้ขอเสียอย่าว่าเลย

(เล่ม 2, หน้า 159)

ขอพระสติปัญญาทรงพระคำริตั้งบัญญัติให้ดีให้สมควรสักเรื่อง ๑ ของ
ทรงโดยความตามพระราชหฤทัยเถิดอย่าเกรงใจใครเลย

(เล่ม 2, หน้า 167)

ขอพระเมตตากรุณาพระเจ้ากรุงบริตาเนียและเมตตากรุณาของเสนาบดีใน
กรุงลอนดอนจงอนุเคราะห์แก่ทูตานุทูตฝ่ายสยามโดยสมควรเทอญ

(เล่ม 2, หน้า 190)

การสิ่งไรที่ควรจะยกขึ้นว่าก็จงเก็บใส่ในฉบับไทยฉบับอังกฤษบ้างตาม
สมควรเถิด อนึ่งพระราชสาส์นในหีบซึ่งเข้าฉนิกประทับพระราชลัญจกรแล้วนั้น อย่าเปิด
ออกดูและค้นคว้าอะไรเลย ในหลวงได้ตรวจตรามาเป็นดีแล้วอย่าสงสัยเลย

(เล่ม 2, หน้า 207)

หนังสือฉบับนี้คนละห่อทั้ง ๖ คน จงแจกกันเถิดเอาไว้เมื่อใครเขาถามชื่อ
จะเขียนหนังสือก็ยื่นให้เขาแผ่นหนึ่ง ๆ ไม่ต้องเขียนอะอะกัน หรือเมื่อไปหาใคร ๆ ไม่
พบตัวเขาก็จงฝากให้ไว้แผ่นหนึ่งเป็นค่านับตามธรรมเนียมอังกฤษ หรือถ้าจะให้เขาทำไฟ
หนา ๆ ดี ๆ สำหรับตัวก็เอาตามอย่างที่เขาไปครั้งนี้นั้นเถิด

(เล่ม 2, หน้า 208)

อย่าให้นายพิจารณ์วิตกเลย

(เล่ม 2, หน้า 248)

จงแจกให้หม่อมราชูทย และเสมียนที่จะเขียนถึงเขานั้นทุกคนเถิด

(เล่ม 2, หน้า 254)

ขอท่านพูดานพูดองเอาใจใส่ในการนี้ พองจะพูดชี้แจงแก่ถอร์คถารน
คอนให้เขาช่วยคิดอ่านก็ว่าแก่เขาเถิด

(เล่ม 3, หน้า 2)

ข้าพเจ้าขอกำชับมาแก่ท่านพูดานพูดให้เอาใจใส่หาเครื่องมือเครื่องจักร
สำหรับทำเงินเหรียญ ทั้งทำตราตามอย่างซึ่งได้มาแก่พระนายสรรเพชญ์ภักดีมานั้น แต่ให้รู้
การต้นการปลายการสำคัญและไม่สำคัญ คิดให้รอบคอบ

(เล่ม 3, หน้า 5)

จงคิดว่าแก่เขาให้สมควรเถิด ซึ่งเขาทำเป็นแต่เครื่องใช้ด้วยมือนั้นก็ชอบ
อยู่แล้ว ขอท่านพูดานพูดองเอาใจใส่ให้ละเอียดนั้นเถิด

(เล่ม 3, หน้า 6)

ว่านี่ก็เป็นการที่ข้าวิตกไป ถ้าไม่ชอบใจก็อย่าโกรธถือโทษเลย

(เล่ม 3, หน้า 11)

ขอท่านองเอาใจใส่หาตุบอย่างใหม่และเครื่องมืออัปไฟอย่างไรดี ๆ ที่
ควรพอกำลังไทยจะใช้ได้

(เล่ม 3, หน้า 26)

ขอท่านพูดานพูดองเอาใจใส่จัดซื้อเครื่องแต่งเรือกำปั่นแต่่นใบกำปั่น
กลไฟมาบ้าง

(เล่ม 3, หน้า 27)

ขอเถียงอย่าให้อังกฤษยิงนกในวัดแห่งใดแห่งหนึ่งเลย...ถ้าเขาต่อว่าก็โปรด
ช่วยว่ากล่าวชี้แจง คึงความข้าพเจ้าว่ามานี้ด้วย

(เล่ม 3, หน้า 54)

การที่จะเขียนหนังสือถึงตัวข้าเองคึงให้อย่างมานี้...ก็จงทำเป็นหนังสือลับ
มาแต่พ่อเหิงเถิด...ตั้งแต่พูดไปหนังสือของพูดฝากมาเข้าไม่ได้ไว้ดูสักฉบับหนึ่งเลย
อันวอนมาหนักหนาแล้ว พ่อเหิงจงได้ตงตารเอ็นดูเถิด

(เล่ม 3, หน้า 34)

ขอท่านได้เอาใจใส่หามาให้ข้าพเจ้าสักหีบหนึ่งกับหนังสือสำหรับหีบด้วย

(เล่ม 3, หน้า 65)

ตัวชุกก็เป็นขุนนางที่มีอำนาจที่จะเพ็ดทูลได้อยู่แล้ว อย่าต้องวานให้ปาก
คนอื่นพูดเลย กระคายของตัวเองเกิด..ความอื่น ๆ ที่จะพูดจาเพาะตัวต่าง ๆ จึงพูดมาต่าง ๆ
อย่าเอาความกลางใส่เลย

(เล่ม 3, หน้า 85)

ขอท่านชุกตามชุกจงได้ตอบกับลอร์ดกตาเรนคอนคังนี้เทอญ...จงฟัง
หนังสือคุณสุริยวงศ์ด้วยแล้วจงพูดจาให้ชอบราชการด้วยเทอญ

(เล่ม 3, หน้า 90)

เจตีย์แก้วตามตัวอย่างนั้น ถ้าแพงนักก็ให้ทำแต่องค์หนึ่งสององค์เถิด อย่า
เอามากดังจดหมายสั่งเถิด

(เล่ม 3, หน้า 97)

ขอพระเคษพระคุณกรุงบริดาเนียได้โปรดแก่เซอร์โรเบิร์ตจอมเบิกจงมาก
เทอญ

(เล่ม 3, หน้า 119)

ขอกรุงบริดาเนียจงได้โปรดทรงเมตตากรุณาแก่กรุงสยามจงมากเทอญ

(เล่ม 3, หน้า 122)

ขอพระองค์จงโปรดรับไว้เป็นเครื่องระลึกถึงทางพระราชไมตรีเทอญ

(เล่ม 3, หน้า 127)

อนึ่งขอให้ได้ไต่ถามหารือและฟังการที่ควรจะได้ฟัง แต่เสนาบดีผู้ว่าการ
ต่างประเทศฝ่ายฝรั่งเศสและขอให้ได้รู้จักการงานที่การจะรู้มาเป็นประโยชน์แก่กรุงสยาม
บ้าง และขอให้ได้รับอนุเคราะห์และสั่งสอนโดยสมควร

(เล่ม 3, หน้า 144)

อย่าให้ต้องเล่าขานยาวเปลืองกระคายและเวลาที่จะเขียนไปเลย

(เล่ม 3, หน้า 158)

ขอพระเมตตากรุณาจงโปรดคักเตือนให้ทราบความตามเหตุผล

(เล่ม 3, หน้า 211)

ก็ถ้าการอันนั้นไม่เป็นการอันใหญ่ไต่สำคัญนัก กรุงปรารณาขอให้
ผู้ครองเมืองท่านจงอดโทษเสียบ้างโดยสมควร

(เล่ม 3, หน้า 228)

ประโยคขอร้องในพระราชหัตถเลขา มีลักษณะคล้ายคลึงกับประโยค คำสั่งที่มีคำแสดงการสั่ง คือคำว่า “จง” “อย่า” แต่มีลักษณะของการใช้คำที่ผ่อนน้ำหนัก ของการสั่งเป็นการขอร้อง และแสดงลักษณะความสุภาพของพระองค์ในการสั่งและ ขอร้องเพราะโดยเนื้อความแล้วก็เป็นคำสั่งที่ทรงปรารถนาให้เกิดการกระทำที่ทรง ต้องการ การทำให้คำสั่งนั้นอ่อนลงยอมทำให้ผู้รับสารรู้สึกไม่ถูกบังคับให้ทำ และรู้สึกว่า เป็นการขอร้องด้วยความสุภาพ การผ่อนคำสั่งดังกล่าวเห็นได้ในคำว่า “ขอ” “ขอให้” “โปรด” และประกอบด้วยคำลงท้ายประโยค ได้แก่คำว่า “เถิด” “เทอญ” เป็นคำที่แสดง การขอร้อง ชักชวนให้กระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เพิ่มน้ำหนักของการขอร้องนั้นให้มากขึ้น “เลย” เป็นคำที่แสดงการขอร้อง อีกทั้งยังสามารถที่จะกระตุ้นให้เกิดการคิด และย้ำว่าสิ่ง ที่แนะนำนั้นเป็นสิ่งที่ควรทำ คำลงท้ายช่วยเพิ่มความนุ่มนวลของประโยคถึงแม้ว่าจุด มุ่งหมายของการขอร้องเหมือนการสั่งแต่ผู้รับสารย่อมรู้สึกว่า เป็นลักษณะการแนะนำ ขอร้องซึ่งเบากว่าการสั่ง การซ้ำประโยคขอร้องในแต่ละข้อความนั้นช่วยกระตุ้นให้เกิด การกระทำได้ดียิ่งขึ้น ผู้รับสารย่อมเห็นว่าสิ่งที่ทรงขอร้องนั้นเป็นคำแนะนำที่ควรปฏิบัติตาม

2. ถิลาการใช้ประโยคในการสื่อสาร

นอกจากการศึกษากการใช้ประโยคด้วยการพิจารณาเนื้อความในการสื่อ สารตามจุดมุ่งหมายต่าง ๆ แล้ว ยังพบลักษณะการใช้ประโยคที่แสดงให้เห็นถึงถิลาการใช้ ประโยคที่จะทรงเลือกใช้เพื่อช่วยสร้างความเข้าใจในสาร แสดงความคิดเห็น อารมณ์ ความรู้สึกให้แจ่มชัดขึ้น อีกทั้งยังสร้างความสละสลวยและจังหวะของความให้ราบรื่น โทเพราะแม้ว่าพระราชหัตถเลขาจะมีชื่อเรื่องแต่ขึ้นเพื่อความงาม แต่ถิลาภาษาที่ปรากฏนั้น มีความงดงามสละสลวยและเป็นการเน้นย้ำความคิดด้วยกตวิธีทางภาษา ปรากฏใน 2 ลักษณะ คือ

2.1 การประโยคซ้ำความ

2.2 ประโยคขนานความ

2.1 ประโยชน์ซ้ำความ

ประโยชน์ซ้ำความเป็นลักษณะของการซ้ำเพื่อเน้นย้ำเนื้อหาของประโยค จุดประสงค์หนึ่งก็เพื่อแสดงจุดมุ่งหมายบางประการในการสื่อสารให้ชัดเจน จากการศึกษาการใช้คำในพระราชหัตถเลขาในบทก่อนซึ่งเห็นว่ามิตลักษณะของการซ้ำคำเน้นคำอยู่มาก ในระดับประโยคก็เช่นเดียวกัน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่ทรงใช้ประโยคที่มีเนื้อหาซ้ำกันในพระราชหัตถเลขา เพื่อแสดงการเน้นย้ำจุดมุ่งหมายในการสื่อสาร เพื่อสร้างความเข้าใจในสาร ยืนยันความคิดของพระองค์แก่ผู้รับสาร ให้รับรู้ความคิด ความเห็น ความรู้สึกของพระองค์อย่างแจ่มชัด

2.1.2 การซ้ำความในลักษณะภาษาพูด เป็นการซ้ำความเพื่อย้ำความหมายให้ผู้รับสารได้เข้าใจสิ่งที่พระองค์ต้องการบอก และเน้นความคิดหรือความรู้สึกของพระองค์ต่อสารนั้นโดยการกล่าวซ้ำย้ำความ ได้แก่

พระยามหาเทพซึ่งมาทางทะเล พระยามหามนตรีซึ่งมาทางบก ก็ได้มาถึงพร้อมกัน ได้เอาศุภอักษรใบบอกของเธอมาแจ้งความทราบแล้ว ครั้นอีกสองวันใบบอกของเธอก็ได้มาถึงอีกฉบับ ๑ ขอให้กองทัพไทยไปช่วย เมื่อได้ทราบดังนั้นก็มีความยินดี จึงได้จัดให้เจ้าพระยามุขมนตรีศรีสุนทรบรรพราชมหาตยาธิบดี อภัยพิริยบรากรมพาทู ที่สมุหนายกในพระบวรราชวังกับพระยาสิงหราชฤทธิไกร ยุติไนยเนติชาลา มหาประเทศาธิบดี อภัยพิริยบรากรมพาทู ผู้รักษากรุงเก่า กุมไพร่พลพอสมควรเป็นกำลังพอให้วัดถาแลศิริวงษ์แลเขมรที่เข้าพวก แลพวกเมืองพระตะบองรู้จักอย่างเกรงกลัวไม่น้อยควให้เขมรดูแคลนได้... แลบัดนี้ได้ทราบตามหนังสือสมเด็จพระเจ้าฟ้าทะละหะมาถึงพวกเมืองพระตะบองว่าองค์พระนโรดมฯ กับสมเด็จพระเจ้าฟ้าทะละหะยกครอบครัวออกจากเมืองอุคงมิไชไป จะตั้งคอกองทัพที่ขอให้ไปช่วยนั้นอยู่ที่เมืองโพธิสัตว์ ครั้นได้ทราบดังนั้นก็มีความยินดี จะใคร่ให้เจ้าพระยามุขมนตรีได้พบกับองค์พระนโรดมคิดราชการด้วยกัน...

เมื่อกองทัพออกไปเห็นมันจะเข้าหาดาเมื่อมันไม่เข้าหา เจ้าพระยา
มุขมนตรีเป็นผู้มีอำนาจออกไปแล้วให้หนังสือไปเรียกร้อมัน เห็นมันก็จะเข้ามาดอ
กระมัง

(เล่ม 1, หน้า 29-30)

อนึ่งธรรมเนียมมนุษย์ทุกวันนี้ ในเมืองโคป็นใหญ่่น้อยกระสุนดินดำ
รวบรวมมีอยู่มากเป็นกำลังใหญ่แล้ว เมื่อนั้นก็เป็นเมืองหลวงมีอำนาจแผ่ทั่วทิศ ไกลไป
ร้อยโยชน์สองร้อยโยชน์ จนถึงนานาประเทศที่ใกล้เคียงซึ่งมีกำลังน้อยกว่าก็ต้องมา
อ่อนน้อมเสียด่วยเสียบรรณาการให้ อันนี้เป็นธรรมดามนุษย์ในแผ่นดิน

(เล่ม 1, หน้า 34)

ก็มีความวิตกหนักกลัวว่าพวกขบถจะกักอยู่ที่ทางเดียวไม่ให้หนังสือมาได้
ดาหนังสือที่ส่งมาตามระยะทางจะมีคนร้ายขัดขวางไม่ให้มาถึง ข้าพเจ้าก็อยากจะใคร่ฟัง
ข่าวคราวนักหนา...ข้าพเจ้าได้มีความวิตกอยู่แล้วกลัวจะมีอันตรายเพราะพวกขบถขัดขวาง
ทางเดียวหนังสือบอกก็มาไม่ได้

(เล่ม 1, หน้า 70-72)

อาการกรมหมื่นมเหศวรศิววิลาศฯ นั้น ข้าพเจ้าเสียใจอยู่ กรมหมื่น
มเหศวรฯ ไม่ได้รู้ว่าเป็นอย่างไรบ้างเลยแต่อาการยังเบา แลการสืบสาววายุคมาแต่แรก
จะเป็นจนอาการมากขึ้นอย่างไรไม่ได้รู้บ้างเลย พอจะสังเกตได้บ้างก็ไม่ได้รู้ แต่ฝ่าย
ข้าพเจ้าไว้ใจกรมมเหศวรฯ อยู่... ก็เห็นจะรีบร้อนระวังสืบสวนแพทย์หมอหยูกยา ปรีक्षा
ข้างโน้นข้างนี้ รักษาเก็ยกันโรคแรกจะเกิดมีนั้นเสียโดยเร็ว ไว้ใจอยู่ดังนี้

(เล่ม 1, หน้า 99)

ฉมขับอีกอย่างหนึ่งเกิดด้วยฉิบระ คือเสียใจร้องไห้มากนัก ตกใจหวาด
มากนัก ดาหัวเราะแรงเกินมากนักฉมขับก็มี โรคเช่นนี้เกิดด้วยฉิบระรูป ความโสมนัส
โสมนัสแรงหนักไป

(เล่ม 1, หน้า 104)

โรคบวมอกบวมนมปูดเหมือนวรรณโรค ให้กรันให้จับให้หายใจจัด
หมอมหาเยาะปลิงนวดแต่ให้กินยามากกว่าเดือนไม่หาย ข้าพเจ้าเคยรักษาตัวเองหาย คน
ล้มลงเป็นง่อยไปหลายเดือน ข้าพเจ้าเคยรักษาพระยาอำเภอบดีหาย คนเป็นบิดจวน

อดีตารบอกถวายบังคมลา ข้าพเจ้าเคยรักษาพระยาพิไชยสงครามเก่าหาย กลับเข้ามาว่า
อวยพรขอบใจจะชี้ตัวคนอื่นได้มาก

(เล่ม 1, หน้า 110)

โรคไข้ที่แปรบันดาลให้ติดตัวคนไปได้เองฉันใด คนไข้ที่ควรเห็นว่าเป็น
พิการในภายใน เกิดรังเกียจยาปัดยาถ่ายที่เป็นเครื่องชำระโทษภายในนั้น ก็เห็นเป็นด้วยกัน
มาก ในเมื่อโรคอย่างนี้แพทย์หมอแลผู้ดูโรคภัย ก็เห็นด้วยกันเป็นอันว่าต้องปัดต้องชำระ
ไว้ ถ้านิ่งสะสมหมวมหมักกั้วจะชักอุจจาระให้เสียเร็วก็เห็นพร้อมกันเป็นอันมาก แต่ผู้ไข้
ไม่เห็นด้วย

(เล่ม 1, หน้า 115)

ข้าพเจ้าจึงคิดว่าในงานก่อนนั้นถ้าวังหน้าเสด็จลงมาก็จะเชิญเสด็จขึ้นไป
ประทับบนอาภรณ์พิโมกษ์ปราสาทแห่งเดียวกับข้าพเจ้า จะได้ดูแห่ด้วยกันชุกจาไฉ่ตามกัน
ถึงการเก่า ๆ สบาย ๆ คิดว่า ไม่มีพลับพลาอยู่ต่างหาก... เมื่อท่านจะเสด็จทอดพระเนตรบน
อาภรณ์พิโมกษ์ปราสาทคั้งนี้ก็เห็นว่าสมควรนักด้วยพร้อมกับข้าพเจ้าจะได้ชุกถึงการเก่า ๆ
สบาย ๆ

(เล่ม 1, หน้า 158)

ข้าพเจ้าคิดว่าแม่โสมนัสแลแม่เพยเป็นแต่เจ้าเล็กเจ้าน้อยแปลงมาเป็น
พระองค์เจ้าแลเมื่อตายลงได้ทำศพที่ห้องสนามเพราะเป็นเมียข้าพเจ้า ๆ เป็นเจ้าภาพผู้เดียว
ทำการงานมากไป เพราะถูกฝรั่งอังกฤษขยกว่าเป็นควิน ๆ แม่โสมนัสแม่เพยเป็นผู้หญิง
สาวมีผิวคือข้าพเจ้าเป็นเจ้าภาพผู้เดียวจึงควร

(เล่ม 1, หน้า 161)

ส่วนพระสงฆ์นั้นเข้ามาในวังวันไรกลับไปมือเปล่าก็ไม่มี มีแต่พวก พระ
ปริตรามัญเข้ามารับราชการในวังแล้วกลับไปมือเปล่า ถึงกระนั้นรุ่งขึ้นเจ้าพนักงานก็เอา
ข้าวบาตรไปส่ง นอกนั้นแล้วองค์ไรเข้ามาคราวไรที่จะกลับไปมือเปล่าก็ไม่มี โดยเต็มทีก็ได้
ข้าวและกับไปให้ศิษย์กิน

(เล่ม 2, หน้า 157)

บัดนี้ถ้าจะให้เจ้าพนักงานไปอาราธนาพระสงฆ์ที่ได้ไตร ๘๐ รูปนั้นครอง
ไตรจำพวกนั้น ถ้อย่าจำพวกนั้น ถ้อย่าจำพวกนั้นเข้ามาให้พร้อมกันที่พระที่นั่งอนันต
สมาคม ถวายอนุโมทนาให้เจริญพระราชศรัทธาเสื่อมโศกอีกครั้งหนึ่งเปล่า ๆ ไม่พระราช
ทานอะไรแล้ว ให้ไปวัดมือเปล่า ๆ ก็ที่ไหนจะสำเร็จคงจะบิดพลิ้วไปต่าง ๆ ไม่มาเพราะรู้

แล้วว่าจะไม่ได้อะไร หรือถึงจะมามีบ้างก็จะเป็นผ้าสำหรับอื่นบ้าง ...พรม ๆ แพร่ม ๆ ไปไม่เหมือนกัน ไม่ให้พนักงานไปอาราธนาแล้ว ถ้าจะให้ไปอาราธนาพระสงฆ์ก็จะตบคมราชตระกูลเสียนักเข้าด้วย

(เล่ม 2, หน้า 158)

บ้านหม่อมราชวงศ์ก็ได้สั่งหม่อมเจ้าโตภพว่าบุตรภรรยาป่วยประการใด ก็ให้มาบอกจะได้ช่วยจัดหมอให้ไปรักษา เมื่อมีอภัยความประการใด ก็ให้มาบอกจะได้ช่วยเอาธุระ

(เล่ม 2, หน้า 206)

ซึ่งท่านจะไว้ใจให้ข้าพเจ้าฟังเดนมความคนอื่นอ่านแล้วอ่านเล่า ให้ดูหนังสือของคนอื่นอีกแล้วนั้น ไม่ดู ไม่ฟัง ไม่อ่านเป็นแน่ โหน ๆ ข้าพเจ้าก็เป็นคนคนหนึ่ง เป็นเจ้าชื่อเจ้าเสียงในพระราชสาส์น การทูตครั้งนี้จะให้กินเดนมท่านผู้อื่นนั้นไม่กินแล้วในครั้งนี้เป็นอันขาด ท่านอื่น ๆ ท่านได้หนังสือฝากของทูต ก็ให้ท่านอวดก้อไป ข้าพเจ้าไม่ขอฟังเลยทีเดียว ว่ามาเป็นคำขาดอย่าคาดอย่าหมายอย่างอื่นเลย ตั้งแต่เมื่อขึ้น ๑ ๑๐ นี้มา หนังสือของทูตจะฝากเข้ามาที่ในกรุงถึงใครบ้างข้าพเจ้าก็ไม่ทราบเลย ถึงใครจะบอกก็ไม่ฟัง อย่าไว้ใจว่าความที่บอกมา ข้าพเจ้าจะทราบแล้ว

(เล่ม 2, หน้า 23๑)

และการถือน้ำนี้ ทำได้แต่ในแขวงเมืองที่เรียกว่าเมืองน้ำพระพิพัฒสัตยาเท่านั้น จะทำจะถือในเขตแดนท่านผู้อื่น คือเมืองประเทศราชขึ้นไทยก็ดี ไม่ได้ขึ้นก็คืนนั้น ไม่ได้ห้ามอยู่... ที่อื่นไม่ได้ห้ามอยู่

(เล่ม 2, หน้า 244)

อย่าวิตกเลยที่ข้าพเจ้าจะได้รับความในหนังสือเหล่านั้น อย่าเสียใจเลยที่หนังสือหอนั้นมาตกถึงมือถึงที่ต่อหน้าข้าพเจ้าเข้าก่อน ข้าพเจ้าไม่ได้สอนตลอดครุอะไรดอก ถึงตางคนในพวกทูตจะได้เพชรใหญ่เท่าเม็ดสวาคหรือตะบ้าหัวดิงและจะฝากมาให้พ่อตาแม่ยาย ซ่อนถวายท่านผู้มีบุญอื่น ๆ นอกจากตัวข้าพเจ้าก็จะได้ดอก ข้าพเจ้าก็จะไม่รู้ ข้าพเจ้าไม่สอนตลอดครุอะไร อย่าวิตกเลย

(เล่ม 2, หน้า 253-254)

ข้าพเจ้าเคยสังเกตว่าตัวข้าพเจ้าถ้าจะฝากหนังสือถึงผู้หญิงที่ผิวขาวมีข้าพเจ้าเคยฝากถึงผิวขาวให้แก่เมียเขาเอง ครั้นจะให้ผู้อื่นไปส่งแก่ผู้หญิงที่เป็นเมียเขานั้น

เห็นว่าไม่ชอบกล แต่หนังสือของบิดาถึงบุตรไม่เป็นที่รังเกียจ แต่คนที่ถือมานั้นถ้าเป็น
ผู้ชายอื่นมาลอบให้ ไม่ให้ผ้าเขารู้ก่อนนั้น ไม่ชอบกลเลย

(เล่ม 2, หน้า 254)

เพราะที่นั่นเขี้ยวเรือนกระท่อมห้อมหอรุ่งรังมากและทางก็คับแคบนัก หา
มิใครในบ้านเรือนพวกนั้นช่วยกันคืบไม่มีแต่ขนของคนจะเข้าช่วยคืบก็ไม่มีทางคืบแคบนัก

(เล่ม 3, หน้า 17)

ข้าพเจ้าหาว่าหนังสือของทูตไม่ จึงได้แก้ออกเห็นเป็นหนังสือแปลหรือ
แก้ฉบับ...ถึงคุณบ้านล่างหรือบ้านกลางอย่างไรไม่รู้ ฉบับ ๑ ถึงคุณอะไรมิรู้จำไม่ได้แล้ว
ฉบับ ๑ หรือ ๒ ฉบับลืมเสียแล้ว...

(เล่ม 3, หน้า 45)

กลัวท่านทั้งปวงจะวิตกถึงบ้านเรือนว่าจะไฟไหม้ เพราะฉะนั้นไปไหม้
ได้รันทไหนดก็บอกไปทุกที ใครใช้ใครตายหรือด้วยความอะไรก็ออกชื่อออกเรื่องบอกไป
ทุกครั้ง

(เล่ม 3, หน้า 48)

และครั้งนี้ได้หนังสือที่ใส่ถุงเหลืองสามฉบับนั้น มีความเป็นอันน่าฟัง
เป็นที่ยินดีได้ไว้กับตัว เทียวอ่านให้คนโน้นฟังคนนี่ฟัง เป็นเกียรติยศนักหนา แต่ถึงกระนั้น
ก็ได้ช่วยลำบากต่อแล้วตามต่อแต่โคง ๆ เคง ๆ ดังเล่ามาข้างต้น...ถ้าหากว่าจะห่อเสีย
ห่อหนึ่งต่างหาก..ข้าพเจ้าก็จะไม่ต้องลำบากยากแค้นโคง ๆ เคง ๆ เลย

(เล่ม 3, หน้า 82)

จะเสียเวลาที่จะตรึครองเอาใจใส่ในการที่จะพูดกับขุนนางอังกฤษที่เมือง
นั้น หรือจะเสียเวลาที่จะได้เที่ยวเร่หาสิ่งของที่ต้องการ

(เล่ม 3, หน้า 84)

ข้าพเจ้าเห็นชอบด้วยทุกอย่างไม่มีสิ่งที่จะพึงติเตียนว่ากล่าวแก้ไขอย่างไร
มาแล้วอย่างมีความวิตกเลย ข้าพเจ้าไม่สู้สบายใจแต่ด้วยเรื่องธรรมเนียมหนังสือฝาก ถือ
ตามธรรมเนียมเก่าคงว่ามาแล้วทุกประการนั้นอย่างเดียว อย่างอื่นไม่มีติเตียนอะไรเห็นชอบ
ด้วยหมด

(เล่ม 3, หน้า 87)

จากตัวอย่างดังกล่าวมานี้ทำให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่าการใช้ประโยคหรือวลีซ้ำความในพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นเป็นไปเพื่อจุดมุ่งหมายในการเน้นย้ำ สร้างความเข้าใจที่ชัดเจนแก่ผู้รับต่อสารที่สื่อออกไป การซ้ำความเป็นลักษณะหนึ่งของการสื่อสารในพระราชหัตถเลขาเปรียบเหมือนการพูด การซ้ำความส่วนหนึ่งจึงเป็นไปตามลักษณะภาษาพูดที่มักจะกล่าวซ้ำและย้ำเสมอ เช่น การแสดงความคิดเห็น จะได้ดูแน่ด้วยกัน พูดจาโต้ถามกันถึงการเก่า ๆ สบาย ๆ พระองค์ทรงซ้ำความเพื่อแสดงเหตุผลที่ไม่ทรงจัดพลับพลาให้พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว การแสดงอารมณ์ไม่พอใจออกมาในประโยคซ้ำความ ไม่ดูไม่ฟังไม่อ่านเป็นแน่ เพื่อให้ผู้รับรู้ว่าพระองค์ไม่พอใจอย่างยิ่ง หรือการซ้ำความเพื่อยืนยันประสพการณ์ เช่น ข้าพเจ้าเคยรักษาตัวเองหาย ข้าพเจ้าเคยรักษา...หาย เป็นการซ้ำความเพื่อยืนยันประสพการณ์ของพระองค์ว่าทรงสามารถที่จะรักษาโรคนี้อันได้แน่นอน ประโยคซ้ำความที่ว่ากลัวว่าทพขบจะกักกั๊กทางเสียไม่ให้หนังสือมาได้ เป็นการแสดงความรู้สึกวิตกกังวลต่อเหตุที่อาจเกิดขึ้นแสดงความไม่สบายพระทัย เป็นต้น การซ้ำความที่เป็นลักษณะภาษาพูดเช่นนี้มีอยู่มากในพระราชหัตถเลขาซึ่งสะท้อนให้เห็นความคิดและอารมณ์ความรู้สึกของพระองค์อย่างชัดเจนตรงไปตรงมาโดยการเน้นย้ำสารนั้นด้วยการซ้ำความ

2.1.2 การซ้ำความสารสำคัญ เป็นการซ้ำความประโยคที่เป็นสารสำคัญของเรื่องที่พระองค์ทรงตั้งใจที่จะซ้ำเพื่อเป็นการเน้นย้ำความคิดนั้น เป็นกลวิธีอย่างหนึ่งที่จะทำให้ผู้รับสารได้ทราบความคิดสำคัญของพระองค์อย่างชัดเจน และตระหนักถึงความสำคัญในสิ่งที่พระองค์ทรงบอก

แต่ของคอบรรณาการแลที่องตราคอบรรณาการนั้น พวกนั้นเขารับว่า เขาจะคุมไปให้ได้แล้ว ข้าพเจ้าเถเสนาบคิจะไม่ยอมให้ไปก็ไม่ควร เพราะเธอได้มีความเชื่อถือในเขาใช้เขามามีบอกเป็นสำคัญ กรันจะมาเชื่อถือผู้อาศัยที่นี้เท่านั้น จะกักไว้เสียก็ไม่ควร ต้องให้ไปคามธรรมเนียมที่หนึ่ง

(เล่ม 1, หน้า 72)

กิจการที่เมืองเขมรปดิพัททติดพันกับกรุงเทพอยู่อย่างไรก็ให้คงเป็นไปอยู่
อย่างก่อนข้าพเจ้าก็คาดเห็นการว่าสมเด็จพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสคงจะว่าอย่างนี้ กิจการที่
เมืองเขมรปดิพัททติดพันกับไทยอยู่อย่างไรแต่ก่อนมานั้น เป็นแต่รู้อยู่ด้วยกันตามการที่
เคย... ฝรั่งเศสได้เมืองฉวนฝ่ายได้เป็นของฝรั่งเศสแล้ว เมืองเขมรเป็นเพื่อนบ้านอยู่ใกล้จึง
เข้ามาทำสัญญาช่วยทำนุบำรุงเมืองเขมรแทนที่ฉวนฝ่ายแต่ก่อน เพราะเป็นไมตรีกับไทยการ
ปดิพัททอันใดของไทยที่มีอยู่ในเมืองเขมรก็ให้คงที่มีอำนาจในเมืองเขมรเท่ากัน

(เล่ม 1, หน้า 83-84)

การอันนั้นจะเป็นยศแก่พระราชอาณาเขตตามอนุกรม แลพระพิธีกรมแล
พระปริต ซึ่งในหลวงยกย่องให้มียศ สูงศักดิ์กว่าพระสงฆ์นุจรตามัญ แลการที่สวดนั้นก็
จะเป็นพระเกียรติยศแก่พระเจ้าแผ่นดิน

(เล่ม 1, หน้า 91)

คิดนั้นจะพึงปวารณา กับสงฆ์ถ้วนกำหนดตามคำได้แล้ว ทำกาล ณ ที่เฉพาะ
หน้าสงฆ์ ความที่คิดนั้นได้ทำดังนี้จะเป็นกรรมดีเที่ยวหนอ ความทำได้ดังนี้จะเป็นกรรม
สมควรแก่คิดนั้นเที่ยวหนอ

(เล่ม 1, หน้า 123)

แต่ที่ได้เป็นเจ้าแผ่นดินครั้งนี้ ครั้นจะว่าไปว่าได้เป็นด้วยอำนาจเทวดาก็จะ
เป็นอันลบลหุ บุญคุณท่านผู้หลักผู้ใหญ่ที่ท่านพร้อมใจกันอุปถัมภ์คำชูขึ้นให้เป็นเจ้าแผ่นดิน
นั้นไป ด้วยว่าความที่ได้เป็นเจ้าแผ่นดินเพราะท่านผู้หลักผู้ใหญ่คำชูอุคหนุนนั้น รู้อยู่แก่ตา
เห็นอยู่แก่ตาของคนเป็นอันมากตรง ๆ ไม่อ้างว่าอำนาจเทวดาแล้ว ย่อมว่าความที่ได้เป็นเจ้า
แผ่นดินเพราะอุปถัมภ์คำชูของท่านผู้หลักผู้ใหญ่ว่า ได้แต่ทางหนึ่ง

(เล่ม 1, หน้า 189)

ตัวของพระยาราชวราวุธต้องคิดระวังตัวให้มาก อย่าไว้ใจคนง่าย ๆ ที่อยู่
ที่ยังก็ดี ทางไปทางมาก็ดี หยุกยาอาหารที่จะกินก็ดี ระวังตัวให้มากดีกว่าระวังผู้อื่น ๆ อนึ่ง
ถึงองค์พระนโรดมถ้าจะทำนุบำรุงเขาแล้ว ต้องให้สติให้ระวังตัวให้มากก่อนเหมือนกัน

(เล่ม 2, หน้า 62)

และท่านผู้ใหญ่ก็ว่าความพระราชวงศานุวงศ์ชำระไม่ได้ เอาศาชาขวามา
พูดกับชาวบ้านชาวเมือง...ก็ว่าถึงพระราชวงศานุวงศ์ชำระไม่ได้ โดยจะชำระไม่ได้การตีรัน
ฟันแทงเป็นความใหญ่ กรมพระนครบาลเป็นเจ้ากระทรวงควรจะนำความขึ้นทูลฉลอง

ไม่ควรจะเลือกโตผู้ร้องให้ไปเสียให้พิน การที่เป็นดังนี้ก็เป็นที่ยสงสัยไปว่าเป็นด้วยวาสนา นายจรงจึงเกียจคร้านเพื่อจะต่อว่าไต่ถาม ก็ความพระราชวงศานุวงศ์ชำระไม่ได้คำนี้ พิเคราะห์ไปเป็นอันทำลายล้างยศศักดิ์แผ่นดินนัก... ไม่มีใครกล้าว่ากล่าวฟ้องร้อง ถึงจะมีผู้มาฟ้องก็ไม่มีใครว่ากล่าวชำระให้ได้ ก็เมื่อผู้ใดว่าอย่างนี้ว่าความพระราชวงศานุวงศ์ชำระไม่ได้นั้น ก็เป็นอันอบอ้างเกียรติยศแผ่นดินทำให้เป็นเหมือนอาณาจักรโจร

(เล่ม 2, หน้า 94-95)

แม้ว่าการชำระความจะเป็นลักษณะของภาษาพูดแต่เมื่อพิจารณาการชำระความ ในพระราชหัตถเลขาพบว่า ส่วนหนึ่งของประโยคชำระความ ความที่ชำนั้นเป็น“สารสำคัญ” ของพระราชหัตถเลขาฉบับนั้น การชำระความสารสำคัญจึงน่าจะเกิดขึ้นจากความตั้งใจของ พระองค์ที่ต้องการชำระเพื่อเน้นให้ผู้รับสารรู้ความคิดของพระองค์อย่างชัดเจน เช่น การที่ เมืองเขมรปลื้มทศติดพันกับกรุงเทพ ฯ อยู่อย่างไรก็ให้คงอยู่อย่างนั้น มีการชำระความถึง 3 แห่ง พระราชหัตถเลขานี้ส่งไปถึงองค์พระนโรดม หากศึกษาเนื้อหาในส่วนนี้แล้วจะ พบว่า ขณะนั้นเขมรได้มีสัมพันธไมตรีกับฝรั่งเศสแล้ว และองค์พระนโรดมก็ทำสัญญา กับ ฝรั่งเศส การที่ทรงเลือกชำระความนี้น่าจะเพื่อให้เห็นจุดมุ่งหมายที่ทรงต้องการให้องค์พระ นโรดมได้ตระหนักว่าแม่เขมรจะทำสัญญากับฝรั่งเศสแล้วก็ตาม แต่อย่างไรก็ยังคงเป็น เมืองขึ้นไทยอยู่ ซึ่งจะเห็นต่อไปในพระราชหัตถเลขาฉบับเดียวกันนี้ว่าเมื่อชำระความ ประโยคนี้แล้วพระองค์ได้ให้พระยาราชวรานุกูลไปทำสัญญาว่าเขมรและไทยจะมีไมตรีต่อกันเหมือนเดิม “เป็นแต่จะได้มีเป็นแบบแผนยังยืนไว้ เพื่อจะให้เป็นไปในกาลภายหน้า เกลือกว่าจะมีความเข้าใจผิดกันไป” การชำระความเช่นนี้จึงน่าจะมีความหมายพิเศษที่เป็น ความตั้งใจชำระสำคัญขอพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

การชำระความ “ท่านผู้หลักผู้ใหญ่พร้อมใจกันอุปถัมภ์ค้ำชูขึ้นให้เป็นเจ้าแผ่นดิน” เป็นการชำระความด้วยความตั้งใจเพื่อแสดงสารสำคัญว่าการที่พระองค์ได้เป็นเจ้าแผ่นดินนั้นเพราะได้รับการสนับสนุนจากคณะเสนาบดี แม้ว่าในพระราชหัตถเลขาฉบับนี้ จะทรงแสดงความน้อยพระทัยที่ข้าราชการไม่เชื่อฟังพระองค์ แม้แต่เสนาบดีผู้ใหญ่ก็ไม่เชื่อ แต่พระองค์ไม่ทรงตำหนิท่านเหล่านั้นเพราะพระองค์ทรงตระหนักว่า “ได้เป็นเจ้า

แผ่นดินเพราะอุปถัมภ์คำพูดของท่านผู้หัดผู้ใหญ่” การซ้ำประโยคนี้แสดงน้ำเสียงน้อยพระทัยของพระองค์ออกมาต่อการที่ไม่มีผู้เชื่อฟังพระองค์เท่าที่ควร

การซ้ำความในแบบต่าง ๆ ในพระราชหัตถเลขาณั้ส่วนหนึ่งเป็นลักษณะภาษาพูดที่มีการซ้ำและย่อ ๆ เพื่อให้ผู้รับทราบว่าทรงรู้สึกอย่างไร คิดอย่างไร ซึ่งสะท้อนลักษณะของพระองค์ท่านที่มักจะทรงกล่าวซ้ำ ย้ำคิดย้ำทำและเปิดเผย นอกจากนี้การซ้ำความในบางบริบทนั้นน่าจะเป็นความตั้งใจของพระองค์ท่านที่จะเน้น “สารสำคัญ” เป็นพิเศษแก่ผู้รับสารเข้าใจและได้คิดต่อสารสำคัญนั้น การซ้ำความเป็นกลวิธีหนึ่งในการสื่อสารซึ่งแสดงถึงการเน้นย้ำความหมายของสารเพื่อสื่อความคิด ความรู้สึกอย่างแจ่มชัด

2.2 ประโยคขนานความ

ประโยคขนานความ (Pararellism) ได้แก่ ประโยคที่มีเนื้อความต่อเนื่องเกี่ยวกันกันและเสริมความแก่กันทำให้ข้อความเด่นขึ้นมา (เปลื้อง ณ นคร, 2542:34) นอกจากนี้ประโยคขนานความเป็นประโยคที่มีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงถึงกัน มีน้ำหนักแต่ละส่วนของประโยคต่างรับกันในด้านวนเท่า ๆ กัน ซึ่งเป็นผลทำให้ประโยคมีความสมดุล โดดเด่นขึ้นมาทั้งในแง่ของความเข้าใจต่อสารนั้น และจังหวะที่ทำให้เกิดความตลึงตลึงวราบรื่นของข้อความนั้น ๆ แบ่งลักษณะการขนานความได้ 3 ลักษณะ

2.2.1 ประโยคขนานความที่มีคำหรือกลุ่มคำบางคำซ้ำกัน

ลักษณะของประโยคขนานความประเภทหนึ่งคือ ประโยคที่มีข้อความในแต่ละส่วนเท่า ๆ กัน หรือมีโครงสร้างประโยคสองส่วนเท่ากัน ทำให้เกิดความสมดุลจากการซ้ำวลีหรือประโยคโดยการซ้ำคำบางส่วน หรือการใช้คำที่มีความตรงกันข้ามกัน อีกทั้งในบางประโยคจะมีลักษณะของการเล่นคำโดยการใช้คำพ้องและการเล่นสัมผัส ในพระราชหัตถเลขาพบว่ามีการใช้ประโยคขนานความลักษณะนี้ ได้แก่

แต่การจะได้ดั่งนั้นถามมิได้ดั่งนั้นจะประมาณการเป็นแน่ไม่ได้ จะประมาณ
น้ำใจของคนทีคิดผิด ๆ ถูก ๆ อยู่ต่าง ๆ นั้น ก็ยังไม่ประจักษ์เลย

(เล่ม 1, หน้า 31)

ของอย่างนี้เอาไปมากนักในเรือก็กลัวจะพาเรือเป็นอันตราย เพราะที่
บรรทุกไว้อใจได้ว่าจะพันพันพันไฟนั้นก็ดับแคบ จะชนขึ้นบกก็ยาก

(เล่ม 1, หน้า 35)

เมื่อวัดตาได้เป็นโตเป็นใหญ่แล้วจะโปรดเสียให้หมคนั้น กำกมลี่ยกต่อม
ดั่งนี้ก็ไม่น่าเห็นจริงด้วย ไม่น่าเชื่อเลย

(เล่ม 1, หน้า 33)

ข้าพเจ้ามีความเสียใจนัก กรมหลวงวงษาธิราชสนิทองค์ข้าพเจ้าป่วยลง
เป็นโรครถม มือเท้าข้างซ้ายขจัดเดินไม่ได้ ไทวไม่คดอง

(เล่ม 1, หน้า 37)

โถหิตถ่มเป็นขึ้น ๆ แลกับคิดทังผืดขี้โยเหนียวออกกับอุจจาระแทบทุก
เวลากำถั่งน้อยลง ให้เจ็บในอกมาก ให้หายใจเหนื่อยเนื่อง ๆ

(เล่ม 1, หน้า 39)

ถ้าไม่มีเหตุที่จำใจจะต้องงคก็จะทำเป็นแน่ ถ้ามีเหตุจะต้องงคก็ต้อง
เลื่อนไปต่อเดือน ๔

(เล่ม 1, หน้า 43)

ถึงในเรื่องเจ้าเมืองสิงคโปร์กิจการร่วนวายที่เมืองตรงกานูครั้งนี้ก็ไม่เห็น
ด้วย ไม่เข้าด้วย

(เล่ม 1, หน้า 53)

ครั้งจะสั่งให้ผู้ไปกราบทูลแต่ด้วยปากเปล่าก็จะไม่ส่วนดีท่านจะไม่หาย
วิตก จะไม่สบายไป จึงขอรับประทานเขียนหนังสือชี้แจงยึดยาวหน่อยหนึ่ง

(เล่ม 1, หน้า 58)

ก็ถ้าท่านไม่ได้ทรงใช้ศอยฤาใช้ศอยแต่น้อยในการที่เขาชำนาญ ความ
ฉลาดอาจหาญของพวกนั้นก็ไปอับนึ่งอยู่ไม่เป็นคุณแก่แผ่นดินทั่วไป แต่ไม่เป็นผล
ประโยชน์แก่ตัวเขาบ้าง

(เล่ม 1, หน้า 59)

เพราะได้ประกาศห้ามไว้แต่ก่อนแล้วว่าไทยสูญยาฝิ่นไม่ควรจะโจทก์ถ่วง
คดีขึ้นโรงศาล ไม่ควรจะเป็นพยานในคดีทั้งปวง

(เล่ม 1, หน้า 64)

แต่การที่เมืองอุคงมิไชยนั้นอย่างไรก็ไม่ทราบถนัด จะคิดการจัดการไป
ก็ไม่ถูก

(เล่ม 1, หน้า 72)

การที่แก้การเป็นเหมือนกับที่เขาว่ากันว่า คนหนึ่งผืน คนหนึ่งแก้

(เล่ม 1, หน้า 75)

ข้าพเจ้าจะได้ศึกษากโทษผู้ใดในเมืองเขมรว่าเพราะผู้้นั้นทำอย่างไรจึงเป็น
อย่างนั้น อย่างนั้นจึงเป็นอย่างนั้น

(เล่ม 1, หน้า 80)

จนฝรั่งเศสได้เมืองญวนฝ่ายใต้ตกเป็นของพระเจ้าเอมเปรอซึ่งมีอำนาจ
ใหญ่ขึ้นกว่าเจ้านายฝ่ายฝรั่งเศสแต่ก่อนอย่างนี้แล้ว เมืองเขมรก็มีทางที่ค้า ทำที่ขาย...

(เล่ม 1, หน้า 81)

ท่านเสนาบดีผู้ใหญ่ได้ฟังดังนี้แล้วปรึกษาเห็นพร้อมกันจะให้พระยา
มนตรีสุริยวงศ์คุมศุภรณบัญญัติเครื่องอติริยศทั้งปวงออกไปทำการอภิเษกแก่เธอ ให้ทัน
ในเดือนหกเป็นเดือนฤกษ์ดี แต่จะเข้าไปทางบกก็กลัวจะช้า จะไปทางเรือขึ้นเมืองกำปอด
ก็จะคิดขวางด้วยพวกขบถ

(เล่ม 1, หน้า 85)

ถ้าพระสงฆ์ที่เป็นพระราชาคณะในหลวงเลี้ยงด้วยนิตยภัตรอยู่เป็นนิตย
คิดว่าพระญวน แลรู้จักอายุแก่พระญวนที่หมั่นสวดมาก ๆ นาน ๆ แล้ว จะอุทิศให้
คด่องทองให้จำได้แล้วจึงเอาเพิ่มสวดในคอนท้าย

(เล่ม 1, หน้า 90)

แต่คณาเหล่านี้ ประโยคก็งาม ความก็ดีไม่เห็นมีผิดสิ่งไร

(เล่ม 1, หน้า 92-93)

ว่านี่แต่ตามธรรมเนียมอายุสัตว์ ก็ยังมีภัยพิบัติอีกอย่างหนึ่งและอาหารฉาง
อย่าง ยาบงขนานที่หลงกินไม่ชอบแก่โลหิต

(เล่ม 1, หน้า 102)

ถึงอดข้าววันยังค่ำ กินยังรุ่งก็ไม่เป็นลม

(เล่ม 1, หน้า 104)

เมืองไทยมีแต่โรคตมหมดไม่มีใครจะมีใครพูดถึงเรื่องอื่น ไข้จับหนักกว่า
ลมพดอย ไข้ห้าไข้ประจวบก็หันเรียกว่าลมมาก

(เล่ม 1, หน้า 107)

ว่าถึงการรักษานั้น ในเวลานี้ฤาเวลาก่อนนี้อุจจาระยังไม่เสีย ชาติยังไม่เสีย
นัก ยาซึ่งจะมีคุณเป็นยาหอลอเวกิดี ยาอื่นก็คิดแต่ข้างปิด ๆ ไว้ทุก ๆ วัน ฤาที่ ๆ วัน นั้นจะ
เป็นคิดที่ไม่ปิดเป็นแน่.... ว่าถึงยาหอลอเวกิดี...ข้าพเจ้าใช้เองกินเองมากกว่า ๒๐ ปี เห็นว่า
กำลังกายก็ดี อาหารก็เจริญ ไข้เจ็บก็น้อย... เมื่อแรกวางเมื่อแรกปิดก็เป็นดี เป็นจุดสังเกต
ถ้าอุจจาระกลืนไม่สู้ดีนั้นเหือดลงแต่มีกลิ่น อุจจาระฉีกคล้ายกับสิ่งที่เขาเรียกว่าประสาน
ดีบุกที่ผสมปูนตามบุตรทูล แล้วเมื่อนั้นจึงจะเห็นคุณยา ข้าวก็จะกินได้ นอนก็จะหลับ

(เล่ม 1, หน้า 112-113)

ถ้าสุราเล่าใครเมาก็มักเป็นคนโกรธง่าย แลดูคั้นไม่กลัวใครโดยมาก
กัญชาใครกินก็มักหลับตาซึม ฉ้ามามากก็มักปากโป้ง ฉ้ามานักก็มักแก้ผ้าอนชน

(เล่ม 1, หน้า 114)

แต่ใจผู้ไข้เมื่อโรคมันคาดให้คิดผิด ๆ ไปเสียแล้ว ง่ายก็จะเป็นยาก มากก็
จะเป็นหนัก ข้าพเจ้าต้องรับสารภาพแพ้ไว้แต่ไกล ขอให้แพทย์หมอ บุตรภรรยาข้าที่รักเข้า
ข่าวที่รักนาย คิดอ่านการนี้ดูให้คิดเถิด

(เล่ม 1, หน้า 116)

ข้าพเจ้ากลัวกงสุลโอบาเรตจะอยู่ที่นี้ทีเดียวจะไม่ได้ไป ถึงมีทูตมากก็จะพูด
อะไรไม่ได้ จะไม่ได้เห็น ไม่ได้ยินเลย

(เล่ม 1, หน้า 119)

พระเจ้าทศทิวไชยบ้าง ได้แต่งทูตไปขอซื้อพระทันตธาตุกับผู้ครองฝ่าย
โปรตุเกสว่ากล่าวราคากันเป็นเงิน ๓๓๐๐ ชั่ง ครั้นยอมกันแล้วพวกชาวลังกาที่รักษาพระ
ทันตธาตุอยู่จะเอาส่วนเงินให้มาก พวกผู้ครองข้างโปรตุเกสจะให้แต่น้อย วิวาทกันขึ้น

(เล่ม 1, หน้า 137)

จึงคิดว่าที่พลับพลาแก่นั้นเป็นโรงทองก่ออิฐ หลังคามุงกระเบื้อง แล้วจะ
รื้อทำพลับพลาอีกจะยากไป ครั้นจะพลับพลาถูกลนออกมาหนทางก็จะแคบไป ครั้นจะ
เข้ามาปลูกข้างสนามที่ว่างพลับพลาอย่างนั้นก็จะบังตาข้าพเจ้าเสียไม่เห็นแห่

(เล่ม 1, หน้า 157)

อนึ่งเพราะปากรามถูรเถ่าลือกันแต่ก่อน การพระศพการศพที่ห้องสนาม
ทุก ๆ งาน ตั้งแต่ปลายแผ่นดินก่อนมาจนแผ่นดินปัจจุบันนี้ว่าวันชั๊กเขาจะเอา วันเผาเขาจะ
เล่นนั้น ได้ช่องได้โอกาส... แต่การแต่โบราณกรุงเก่าสืบมาในการศพทุกครั้งคำที่ลือกันว่า
วันชั๊กเขาจะเอา วันเผาเขาจะเล่นคั้งนี้มีแทบทุกงาน แต่เมื่องานมีขึ้นก็ไม่มีใครเอาใครเล่น
สักงานหนึ่งเลย... ถึงกระนั้นการศพเหล่านั้นวันชั๊กก็ไม่มีใครเอา วันเผาก็ไม่มีการเล่น

(เล่ม 1, หน้า 162-163)

พระบาทนั้นเป็นของคนทำฤาษีพระพุทธรเจ้าทำตาแดงพอรู คิดดูพอเห็น...
ฤาที่นั่นเทวดาก็จะรักษาไฟจะไม่ไหม้ ขโมยจะไม่ลัก

(เล่ม 1, หน้า 179)

เดี๋ยวนี้ก็ได้ประกาศไว้แล้ว พระองค์เจ้า หม่อมเจ้าพวกใดจะไปพระบาท
ปิดวิมาดา ถ้าเป็นผู้หญิงไม่มีผ้าจะให้ส่งให้ไปก็จะส่งไปให้ ถ้ามีผ้าฤดูตัวเป็นผู้ชายจะมาลา
ก็จะให้หนังสือเดินทางไปไม่ขัด

(เล่ม 1, หน้า 180)

ชาวบ้านชาวเมืองพวกหนึ่งก็เข้าใจว่าเป็นอุกคนแก่ หลานคนโง่เป็น
หางคอดหางกึ่งจะไม่มีบุญไปถึงไหน

(เล่ม 1, หน้า 182)

ครั้นจะเข้ามาลาในหลวงตามคำประกาศก็เห็นว่าในหลวงไม่ชอบทาง
พระบาท ไม่กล้าขอแล้วก็ไม่รู้จักถ้ว ไม่รู้จักเจียมตัว องทองตามบ่าวๆ

(เล่ม 1, หน้า 183)

วิตกอยู่จะไม่พ้นไปได้ด้วยว่าของไม่พอที่จะช้อนก็มาพยายามทำให้มี
ของไม่พอที่จะปิดก็มาคิดกำบัง

(เล่ม 1, หน้า 184)

กรั้นภายหลังเข้ามามากขึ้นก็เกิดการร่ำรำไปต่าง ๆ เป็นการชานอกเจ้า
ชานอกหม้อ ถูนอกพอ หลานนอกปูเป็นขึ้น

(เล่ม 1, หน้า 187)

แต่เมื่อในหลวงบังคับดั่งนี้ตั้งดั่งนี้ ท่านผู้เป็นใหญ่เป็นอธิบดีในแผ่นดิน
ปัจจุบันนี้เคียวนี้ไม่เห็นด้วย ไม่ทำตามซึ่งไม่เห็นด้วย ไม่ทำตามนั้น คือจะตามอย่างแผ่นดิน
เก่าฤทธิหาไม่

(เล่ม 1, หน้า 188)

ความที่ได้เป็นเจ้าแผ่นดินเพราะท่านผู้หลักผู้ใหญ่คำชุกชุกหนุนั้น ฐอยู่แก่
ตา เห็นอยู่แก่ตา

(เล่ม 1, หน้า 189)

พระราชดำเนินข้างวังหน้านั้น คราวท่านจะไปก็ไปเอง คราวท่านจะกลับก็
กลับเอง คราวท่านจะไม่ไปก็ไม่ไปเอง

(เล่ม 1, หน้า 192)

ด้วยเหตุที่พรรณนามานี้คือจะชี้ให้เห็นว่าราชบัญญัติที่ห้ามไม่ให้หม่อมเจ้า
หนีไปนอกกรุงนี้ ผู้หลักผู้ใหญ่ที่เป็นกระทุแผ่นดินอยู่ในบัดนี้ ก็ ไม่เห็นด้วย ไม่ยอมทำตาม

(เล่ม 1, หน้า 196)

แต่เรื่องราชบัญญัตินี้เห็นท่านจะไม่เห็นด้วย ท่านจะเห็นว่าเป็นโบราณไป
เป็นการเก่าไป

(เล่ม 1, หน้า 197)

กงสุตโอบาเรตเป็นมณฑลวิเศษ ถ้าทำกิริยาอะไรที่ประหลาดเป็นเหตุขึ้น
คนทั้งในเมืองนอกเมืองก็ตื่นกันไป ปากก็บ่น มือก็เขียนเพื่อพำไปต่าง ๆ ถ้าเกิดขึ้น
คราวไรแล้ว ถ้าวันวายคราวไรแล้ว ก็มีชื่อในหนังสือที่ได้กันไปได้กันมาทุก ๆ ฉบับ... ก็
เห็นจะเป็นชื่อคนนี่ไปนาน ว่ากระนี้แล้วกระนั้น จงอย่างนี้แล้วจงอย่างนั้น เห็นว่าอย่างนั้น
ชรอยจะอย่างนั้น คงรำไปไม่หยุดทุกคราวเรือแล้ว

(เล่ม 1, หน้า 200)

อนึ่งมิตเตอร์ริคว่าในจดหมายถึงพระทิเทศน์ว่าไม่ได้เขียนถวาย ไม่ได้กราบทูล ว่าถึงกงสุตเยเนรลของฝรั่งเศสที่เบตาเวียนั้น มิตเตอร์ริคไม่ได้เขียนถวาย ไม่ได้กราบทูลจริง

(เล่ม 1, หน้า 211)

แต่พวกที่กราบทูลเข้ามานั้น บัดเดียมหาไปอย่างนั้น บัดเดียมหันไปอย่างนี้ จะทรงเชื่อถือทำตามไปจะก็ได้เป็นอันยากเข้า ๆ

(เล่ม 1, หน้า 216)

เป็นธรรมดาคนมนุษย์โดยมากมักรักทรัพย์มากกว่าญาติพี่น้องเพื่อนฝูง เสียขายทรัพย์มากกว่าเสียขายไมตรี

(เล่ม 1, หน้า 252)

กระหม่อมฉันจะคิดถองพระเดชพระคุณป้องกันแต่เสด็จองค์เดียวได้ฤาท่านข้างโน้นก็พี่ ท่านข้างนี้ก็น้อง ถึงเขาที่ไม่ได้เป็นที่น้องเขาก็เป็นไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน เขาจะว่าเอาเอง จะคิดเอาเอง อย่างธรรมเนียมก็ไม่มี

(เล่ม 1, หน้า 258)

ครั้นจะไม่กราบทูลถวายออกไปก็เห็นว่าไม่ควร ด้วยท่านผู้ตายลงท่านก็เป็นทีนับถือของเสด็จ นางท่านก็เป็นญาติวงศ์พงศ์พันธุ์ของเสด็จ

(เล่ม 1, หน้า 264)

ในเดือนสิบสองข้างขึ้นนี้ ท่านให้มาบอกอาการว่าพระอาการนั้นมากไป เสรยไม่ได้ บรรทมไม่หลับ

(เล่ม 1, หน้า 270)

เมื่อเสด็จมากกลางทาง ขึ้นบกลงน้ำร้อนรับร้อนเร็ว ถ้าพระอาการแปรผันเป็นอย่างไรไป จะกลับก็ไซ้ จะไปก็ผิด ยากทีเดียว

(เล่ม 1, หน้า 282)

เวลานั้นลมก็พัด คลื่นก็ก่กัว ฝนก็ตกลงมามาก

(เล่ม 1, หน้า 291)

ข้าพเจ้ายินดียอมให้หม่อมเจ้าเป็นโทษแต่ที่ทำการชุกชนไขว้เขว หลอกข้างโน้น ลวงข้างนี้ ไม่เป็นโทษถึงมหันตโทษ

(เล่ม 2, หน้า 31)

เมื่อเข้ามากรุงเทพมหานครนี้จะอยู่นานหรือเร็วก็ตามใจ จะกลับไปก็ไม่
ขัดขวาง

(เล่ม 2, หน้า 37)

ก็สาโบราณว่าออกจากปากเข้าหูคน ออกจากกันก็เหมือน

(เล่ม 2, หน้า 43)

ในแผ่นดินพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ข้าพเจ้าก็เป็นคนหน้าดำหน้าเถว ถับหน้า
คำชื่อ อยู่หัวบ้านหัวเมือง ไม่มีใครรู้จักมักคุ้น ไม่มีใครไปมาหาสู่

(เล่ม 2, หน้า 44)

การอาฆาตพยาบาทในเหตุเช่นนี้ ไม่ควรมิ ไม่ควรเป็นแก่ผู้ซึ่งเป็นใหญ่ใน
แผ่นดินไม่ใช่หรือ

(เล่ม 2, หน้า 48)

ครั้งนั้นอำนาจอังกฤษก็น้อย พม่าก็โง่งทำสิ่งทำไม่ได้ไป

(เล่ม 2, หน้า 84)

แต่พระชวระกลางทางก็ไม่มีวอชวระ จะสืบซักไต่ถามกลางทางก็ไม่มีที่สืบ
ไต่ถนัด จึงครอไว้

(เล่ม 2, หน้า 97)

แต่อาการที่จับหัวใจคนไข้ให้เป็นเหมือนกันนั้นเป็นเหตุสติปัญญา ถึงคิด
ให้ดี ๆ ก็เป็นร้าย ถึงคิดให้ง่าย ๆ ก็ว่ายาก ต้นโรคของท่านทั้งสามนี้ยังเกิดมาแต่รังเกียจ
ยาถ่ายยาปัดนั้นเป็นพื้น....ยาปัดนั้นก็ปัดเอาเสมหะออกมามาก อุจจาระก็คืดขึ้น อาหารก็ได้
มากขึ้น

(เล่ม 2, หน้า 134-135)

ตัวฉันเองเธอก็อวเสียดจริตคิดผิด ๆ ไป เป็นแต่ที่ขิวหาผู้ที่จะแก้ไขด้วยยา
หอมชื่นใจหรือเป็นอะไรขึ้นมาก็แก้แต่ตั้งนั้นไป ไม่เป็นอันไม่เป็นอัน ไม่เป็นเรื่องไม่เป็น
ราว...แต่เมื่อพิเคราะห์ไปกั้วจะมีผู้ครองเบื่องบนที่คนไม่เห็นด้วยตา ไม่ได้ยินด้วยหู จะ
เป็นผู้บันดาลอีกชั้นหนึ่ง...ข้ากำเริบนักก็ทำจงไรให้เจ้า บ่าวกำเริบนักก็ทำจงไรให้นาย
ลูกกำเริบนักก็ทำจงไรให้พ่อ

(เล่ม 2, หน้า 136)

อนึ่งที่กรมท่ากลางนั้นท่านกรมท่าก็ไม่อยู่ พระยาพิพัฒน์โกษาก็ไม่เห็นตัว

(เล่ม 2, หน้า 139)

ท่านทั้ง ๔๐ รูป ทางองค์ก็เห็นจะเอาผ้าโน้นมาหุงบ้าง ผ้านี้มาหุงบ้าง
ปะปนไป ชุกชนไป

(เล่ม 2, หน้า 154)

ในที่นี้จะขอเสียดายมา เพราะท่านทั้งปวงก็รู้ว่าวัดหัวเมืองก็ขึ้นแก่วัดใน
กรุงเทพฯ ๑ วัดน้อยก็ขึ้นแก่วัดผู้ใหญ่

(เล่ม 2, หน้า 158)

ถ้าท่านทั้ง ๔๐ รูปนั้นพร้อมกันเข้ามากลางคืนจะรับกลางคืน เข้ามากลาง
วันก็จะรับกลางวัน

(เล่ม 2, หน้า 159)

วิตกอยู่กลัวจะไม่ถูก ได้ให้แก้ก็บอกว่แก้แล้ว แต่จะแก้หรือไม่ได้แก้ก็
ไม่ทราบเลย พุดแต่พอพันปาก ทำแต่พอพันมือ

(เล่ม 2, หน้า 203)

ด้วยข้าพเจ้าเป็นหูช้าง หูม้า หูยู่มา ตาอยู่ไร่

(เล่ม 2, หน้า 229)

เมืองไทยการช่างมือก็หลาย วิชาก็น้อย ทุนก็ยังน้อย

(เล่ม 3, หน้า 4)

กรันวิวาทกันเสียก็จะไม่มีใครว่าใคร ใครกั้วเกรงใคร

(เล่ม 3, หน้า 10)

นางเมืองก็จะรักใคร่ไพร่บ้านพลเมือง นางเมืองก็จะกคขี่ไพร่บ้านพลเมือง
ทاملหาประโยชน์ของตัวฝ่ายเดียว

(เล่ม 3, หน้า 13)

การเป็นอันน่ากลัวนักที่ป้อมภูผาสัทสน์ เพราะเพลิงไหม้ไถสั้ป้อมจน
หลังคาร้อนเป็นควัน ในป้อมมีคินปินอยู่จะเอาไว้กัไซ้ จะเอาออกมาจะไปอื่นกัไซ้

(เล่ม 3, หน้า 17)

ในหลวงให้ตามสืบจับตัวก็จับไม่ได้ ถึงใครจะฆ่าก็ไม่ตาย ถึงจะเอา
ดวงน้ำเสียวก็ไม่กลัว

(เล่ม 3, หน้า 31)

พวกอื่นจะพาไปทางอื่น ว่ากล่าวทุ้มเสียงแย้งกันไป ย่อกันมา

(เล่ม 3, หน้า 41)

เมืองนี้ก็ที่บ้านง่อนเมืองแก่น แต่อยู่ที่นี้เองบางที่ราษฎรก็มักคืนกัน
ประเดี๋ยวเดียวอย่างนั้น ประเดี๋ยวฉันทอย่างนี้

(เล่ม 3, หน้า 48)

ก็จะเกิดถือกันขึ้นว่าได้ข่าวมาว่าไฟไหม้ที่นั่นที่นี้ หรือเหตุที่นั่นมี เหตุนี้เกิด
ก็จะเป็นที่วิตกของท่านทั้งปวงไป

(เล่ม 3, หน้า 49)

แม้คนคนเคียวประเดี๋ยวไปนับถือพวกนี้ ประเดี๋ยวไปนับถือพวกนั้น

(เล่ม 3, หน้า 66)

ว่าซึ่งแบ่งเขตแดนในดินคอนด้วยขอดเขาที่เป็นแนวยึดไป มีสำน้ำแต่ขอด
เขา ช้างโน้นตกไปช้างโน้น ช้างนี้ตกมาช้างนี้ ดังว่ามานั้นก็สมควรอยู่

(เล่ม 3, หน้า 74)

ผู้ครองฝ่ายไทยจะควรยอมมิควรยอมประการใด ก็จะได้ปรึกษาหารือกับ
กงสุล ๓ เมืองซึ่งมาอยู่ในกรุงนี้ด้วย ให้ช่วยชี้แจงว่ากล่าวให้เห็นการที่ชอบที่ควรพร้อมกัน
เพราะกงสุลทั้ง ๓ เมืองนั้น การยุโรปก็เข้าใจ การข้างไทยก็รู้แจ้งแล้ว

(เล่ม 3, หน้า 90)

ครั้นข้าพเจ้าจะรีบตอบพระราชสาส์นและหนังสือลอร์ดกလာเรนคอนมา
โดยเร็วมอบให้กงสุลที่เคียวก็จะต้องว่าของยังไม่ได้ครบ... ครั้นจะว่ามากก็จะเป็นผู้รู้ผู้จักจิก
หรือเป็นฟ้องกงสุลไป ครั้นจะรับว่าได้ครบแล้วก็เป็นปดไป

(เล่ม 3, หน้า 94)

เสนาบดีมีบังคับมาประการใดก็จะยอมตามให้การเป็นแล้วให้การเป็นเสร็จ

(เล่ม 3, หน้า 121)

ซึ่งให้ไปทั้งนี้ ก็จะทำให้สังเกตการซึ่งเป็นร้าน ๆ ซึ่งไรที่อยากมาแต่ก่อนก็
จะง่ายเข้า ซึ่งไรที่ไม่สู้ดีมาแต่ก่อนจะให้ดีขึ้น

(เล่ม 3, หน้า 161)

ลักษณะของการใช้วิถี และประโยชน์ที่มีโครงสร้างซ้ำกันนั้นทำให้เกิดเป็น
ประโยชน์ขนานความที่มีความสมดุลซึ่งทำให้เนื้อความของประโยชน์นั้นมีความเด่นชัดทั้งใน
แง่ของความหมายและความชัดเจนไพเราะทางวรรณศิลป์ ประโยชน์ขนานความ
โดยการซ้ำโครงสร้างเป็นการเน้นย้ำความคิด ความเห็นซึ่งทำได้ด้วยวิธีการต่าง ๆ ได้แก่

การซ้ำคำ ซึ่งอาจซ้ำคำบางคำในคำแรกของวลีหรือประโยค เช่น ไม่น่า
เห็นจริงด้วย ไม่น่าเชื่อเลย, ไม่ควรเป็นโจทก์กล่าวคดีขึ้นโรงศาล ไม่ควรเป็นพยานในคดี
ทั้งปวง, ไม่รู้จักกลัว ไม่รู้จักเขียมตัว, ไม่เห็นด้วย ไม่ยอมทำตาม, ไม่ควรมี ไม่ควรเป็น, เหตุ
นั้นมี เหตุนี้เกิด, ให้การเป็นแล้ว ให้การเป็นเสร็จ เป็นต้น

การซ้ำคำที่เป็นโครงสร้างของวลีหรือประโยค เช่น อาหารบางอย่าง ยา
บางขนาน, กำลึงกายก็ดี อาหารก็เจริญ, ใช้จับหนักก็ว่าลมพลอย ใช้ห้าใช้ประจวบก็หัน
เรียกว่าลมมาก, สุราใครเมาก็มักเป็นคนโกรธงาน กัญชาใครกินก็มักหลับคาซิม ถ้ามาก
ก็มักปากโป้ง ถ้ามากนักก็มาแก้ฝัดอนขน, ลูกคนแก่ หลานคนโซ, ลมก็จัด คลื่นก็กล้า ฝน
ก็ตกมาก เป็นต้น

ในด้านของภาษาวรรณศิลป์แล้ว ประโยชน์ขนานความซึ่งมีความสมดุล
ทางโครงสร้างโดยการจัดวางข้อความในจำนวนที่เท่ากันในแต่ละส่วน ทำให้เกิดความ
ชัดเจน มีจังหวะอันเกิดจากการมีโครงสร้างเดียวกัน ในพระราชหัตถเลขาซึ่งพบว่า มี
การซ้ำโครงสร้างโดยให้มีสัมผัสระหว่างวลีหรือประโยคทำให้เพิ่มความเด่นชัดของข้อความ
เป็นการเน้นย้ำความหมายได้อย่างดี เช่น เดินไม่ได้ไหวไม่คล่อง, ทางที่ค้าหาที่ขาย, ถ้า
ให้คล่องท่องให้เข้า, ประโยคก็งาม ความก็ดี, วันซักเขาจะเอา วันเผาเขาจะเล่น, ออกจาก
ปากเข้าหูคน ออกจากกันก็เหม็น, ข้ากำเริบนักก็ทำจิ้งไรให้เข้า ป่ากำเริบนักก็ทำจิ้งไรให้
นาย, ประเดี้ยวลืออย่างนั้น ประเดี้ยวลืออย่างนี้, การยุโรปก็เข้าใจ การข้างไทยก็รู้แจ้ง
 เป็นต้น

2.2.2 ประโยคขนานความที่มีคำเชื่อม

ประโยคขนานความที่เห็นได้อย่างชัดเจนอีกลักษณะหนึ่ง คือประโยคที่มีคำเชื่อมเนื้อความที่สัมพันธ์กัน เช่น ฉันทิ...ฉันทัน,เมื่อใด...เมื่อนั้น เป็นต้น ในพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพบว่ามีการใช้ประโยคขนานความในลักษณะนี้ ได้แก่

การที่เป็นแกใจฉันทเมื่อครั้งโน้นฉันทิ ฉันทิเชื่อเป็นหนึ่งแน่ว่าจะเป็นแกใจ
เธอแถมกรมหมื่นภูษิตราชหฤทัยฉันทัน

(เล่ม 1,หน้า 2)

เมื่อรบครั้งก่อนพม่าคอยสู้อังกฤษอยู่ได้แต่กุมเหงกุมเหงหลายวัน ครั้งนี้
ไม่ได้ฮินสีกแห่งหนึ่งว่าพม่าต่อสู้อังกฤษอยู่ได้ข้างห้าชั่วโมงเลย

(เล่ม 1,หน้า 9)...

ในเมืองโคเปนไฮญ่น้อยกระสุนคืนสารรวบรวมมีอยู่มากเป็นกำลังใหญ่แล้ว
เมืองนั้นก็เมืองหลวงมีฮานางแม่ทั้วทิศ

(เล่ม 1,หน้า 34)

การที่คิดกันนั้นเป็นแต่พูดเพลิน ๆ ไป ข้าพเจ้าไม่ได้ใส่ลงในท้องตราเป็น
บังคับบัญชาของข้าพเจ้า เพราะเห็นว่าเป็นการจะบังคับลงเป็นแน่ไม่ได้ เมื่อจะยอมกัน
อย่างไร ข้าพเจ้าก็จะยอมอย่างนั้น

(เล่ม 1,หน้า 79)

ก็การที่เมืองเขมรปดิพัชติดพันกับกรุงเทพฯ อยู่อย่างไรก็ให้คงเป็นไปอยู่
อย่างก่อน

(เล่ม 1,หน้า 83)

ในการข้างผู้หญิงเห็นอาหารน้อยลงที่ไหนด ถั่วเป็นถั่วที่นั่น เหมือนกับ
เห็นฝนตั้งฝนตกเมื่อไร ก็ถั่วฟ้าร้องเมื่อนั้น ฟ้าร้องเมื่อไรก็ถั่วฟ้าผ่าเมื่อนั้น

(เล่ม 1,หน้า 108)

ในเวลาหนึ่งผู้ที่จะหาความชอบ ก็คิดวุ่น ๆ ไปตามปัญญา ในเวลานั้นก็หา
ได้สำคัญรู้การในอนาคตว่าจะเป็นอย่างไรไม่

(เล่ม 2, หน้า 48)

การที่ว่าได้โลกเกตุเจ้าเขมรให้เรียบร้อยกัน และว่าค่อยเรียบร้อยลงทุกที
นั้น ข้าพเจ้าเห็นว่าถ้าพระยาราชนานุกยังตั้งอยู่ที่เมืองเขมรตราบโค ก็เห็นว่าจะเรียบร้อย
ไปได้ตราบนั้น

(เล่ม 2, หน้า 61)

ข้าพเจ้าจึงบอกแก่ท่านว่าของซึ่งจะให้เรานั้น ข้าพเจ้าได้จัดไว้พร้อมแล้ว
ข้างในตั้งใจว่าเธอมาตามเมื่อไร จะให้แก่เธอเมื่อนั้น

(เล่ม 2, หน้า 11)

ก็บัดนี้เธอคิดเข้าพึ่งฝรั่งเศสเขาก็รับว่าจะช่วยทำนุบำรุงให้ได้ความสุขนั้น
ก็ถูกต้องอยู่แล้วด้วยอำนาจเขามากเขาจัดได้ถนัด เมื่อเขาจะให้เป็นอย่างไร องค์สมเด็จพระ
นโรดมก็คงจะยอมให้เป็นอย่างนั้น

(เล่ม 2, หน้า 115)

ลักษณะประโยคขนานความดังกล่าวมาส่วนนอกจากจะสื่อให้เห็น
โครงสร้างของเนื้อความที่สมมูลกันช่วยเสริมความแก่กัน เช่น ฉันทโค...ฉันทนั้น, อย่างไร...
อย่างนั้น แสดงให้เห็นความสอดคล้องของความเป็นเหตุเป็นผลของการเกิดอีกด้วย เช่น
เมืองโค...เมืองนั้น, เมื่อไร...เมื่อนั้น, ที่ไหน...ที่นั่น, ในเวลาหนึ่ง...ในเวลานั้น, ตราบโค...
ตราบนั้น และยังแสดงการเปรียบเทียบให้เห็นความแตกต่าง เช่น ครั้งก่อน...ครั้งนี้

ประโยคขนานความทำให้ข้อความเด่นชัดขึ้นเนื่องจากการเชื่อมโยงความ
ด้วยคำเชื่อมซึ่งเป็นวิธีการหนึ่งที่จะสามารถสื่อถึงความคิด ความเห็น ความรู้สึกสำคัญแก่ผู้
รับให้รู้ได้เข้าใจสิ่งที่ผู้ส่งสารสื่อถึงอย่างชัดเจนมากขึ้น อีกทั้งเป็นลักษณะหนึ่งของการ
สร้างวรรณศิลป์ให้ภาษามีจังหวะและเกิดความสละสลวยราบรื่นของเนื้อความซึ่ง
สามารถกระตุ้นความคิดต่อสารนั้นได้อย่างดียิ่ง

2.2.8 ประโยชน์นานความที่ไม่มีคำซ้ำกันแต่มีความหมายในทางเดียวกัน เป็นลักษณะของการใช้วลีหรือประโยคที่มีเนื้อความเป็นไปในทำนองเดียวกัน ซึ่งเป็นการซ้ำความหมาย เน้นย้ำความหมายของสารให้มึนน้ำหนักรมากขึ้น และมีความสมดุลทางโครงสร้างของน้ำหนักของความที่ถ่วงรับกันอย่างดี

บัดนี้ฉันวิตกด้วยเรื่องเสปียงอาหาร ด้วยการปีน ฟ้าฝนดูอุกคดซังเกด น้ำท่าผิดเคื่อง ข้าวปลาอาหารมีราคาขึ้นไปทั่วทุกบ้านเมืองในประเทศไทยรู่อยู่ด้วยกัน
(เล่ม 1, หน้า 3)

แต่ถ้าปีนฝ่ายเราไม่สบายฟ้าฝนไม่บริบูรณ์ เสปียงอาหารขาดตน เราจะงด รอรวบรวมเสปียงอาหารต่อปีอื่นสบายสะดวก แล้วจึงจะทำได้จะผัดการไปต่อปีอื่นก็ควร
(เล่ม 1, หน้า 10)

ให้นายห้างนายร้านทั้งปวงคิดถ่านระวังตัว รักษาสิ่งของ ๆ ตัวไว้ให้ดี
(เล่ม 1, หน้า 45)

ก็บัดนี้ฝรั่งเศสก็มาทำไมตรี มิกงตุตมาตั้ง
(เล่ม 1, หน้า 81)

กาตาทัง ๑๐ ฤา ๑๑ กาตานี้ สำหรับเสกพระราชพิธีให้ขลัง ถ้าจะมาสวด ต่อ ยี่ ยี่ เทวมนุสสถาน ก็จะได้เพราะสมควรเฉพาะแก่แผ่นดินสยาม จามเป็นพิธีราชพิธีหลวง
(เล่ม 1, หน้า 92)

ก็น่าฝนนั้นเพราะเป็นที่ดอนโดยฝนตกลงมากก็ไม่ขังอยู่ ไหลอาบไปเสียที่อื่นมาก ชุ่มลงในแผ่นดินนั้นน้อย
(เล่ม 1, หน้า 176)

ครั้น ไปถึงห้องพระโรงอมรินทรวินิจฉัยก็ปะพายุปะฝนไปยังไม่ได้ ต้อง รออยู่ตั้งหนึ่งแล้ว ครั้นพายุสงบ ฝนห่าง ข้าพเจ้าลงไปที่ทำราชวรคิษฐ์
(เล่ม 2, หน้า 111)

พูดไปทั้งทีนานถึง ๔ เดือนเศษมาแล้ว รู่ถึงใด คิดการอะไรที่ควรได้จะได้ ว่าเตือนสติ ให้ปัญญา
(เล่ม 3, หน้า 34)

โถกตีพดุงออกทางปากทางจมูกไม่หยุด เป็นโถกตีคนประมาณสองร้อย
กระบอก พอโถกตีสงบ ชีวิตก็ดับทีเดียว

(เล่ม 3, หน้า 175)

การขนานความโดยการชำโครงสร้างทางความหมายโดยไม่มีคำที่ซ้ำกัน
แต่มีความหมายในทางเดียวกัน เช่น ฟ้าฝนฤดูกลางคืน น้ำท่าผืดเคือง ข้าวปลาอาหารมี
ราคาคง, ฟ้าฝนไม่บริบูรณ์ อาหารขาดสน, ระวังคว รักษาสิ่งของ, พายุสงบ ฝนห่าง, โถกตี
สงบ ชีวิตดับ เป็นต้น การชำความนี้เป็นการย้ำและเน้นความหมายของสารได้อย่างดี

จากการศึกษาลักษณะประโยคขนานความทั้ง 3 ลักษณะดังปรากฏในพระ
ราชหัตถเลขา นั้นทำให้เห็นว่า การใช้ประโยคขนานความเป็นลีลาการใช้ภาษาที่มีความ
สำคัญเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากเป็นการใช้เพื่อเหตุผลในการเน้นย้ำ ยืนยันความคิด ความเห็น
เหตุผล อารมณ์ความรู้สึก ต่อความหมายของสารที่สื่อถึงผู้รับ ด้วยกลวิธีต่าง ๆ ซึ่งนอก
จากจะทำให้สารนั้นมีความชัดเจนต่อความเข้าใจแล้ว ลีลาการใช้ภาษาของพระองค์ใน
ลักษณะนี้ยังเป็นการสร้างวรรณศิลป์ให้แก่เนื้อความทำให้ภาษาสละสลวย ราบรื่น มี
จังหวะและสัมผัสซึ่งก่อให้เกิดพลังในการสื่อสารได้ประการหนึ่ง

จากการศึกษาลีลาภาษาและวรรณศิลป์ในระดับประโยค พบว่ามีการใช้
ประโยคในลักษณะต่าง ๆ แต่มีจุดมุ่งหมายเดียวกันคือการเน้นที่ความชัดเจนของสารที่สื่อ
ออกไป การใช้ประโยคยังมีส่วนของการเน้นย้ำความหมายของสารที่ต้องการจะสื่อให้เกิด
ความแจ่มชัดแก่ผู้อ่านเป็นสำคัญด้วยการสร้างประโยคซ้ำความและขนานความให้มีความ
เด่นของข้อความ สร้างความแจ่มชัดของสารในการแสดงความคิดความเห็น เหตุผล
อารมณ์ความรู้สึก นอกจากนี้แล้วยังมีลักษณะทางวรรณศิลป์ที่ทรงสร้างขึ้นใช้เพื่อให้
ประโยคที่ใช้มีความโดดเด่นในด้านจังหวะ มีความราบรื่นสละสลวยของเนื้อความ
ความงามทางวรรณศิลป์และลีลาการสื่อความหมายของสารที่ชัดเจนนั้นประสานกันเข้า
อย่างกลมกลืนและสอดคล้องกับรูปแบบและเนื้อหาของพระราชหัตถเลขาที่เน้นประสิทธิ
ภาพในการสื่อความได้อย่างดียิ่ง

การเรียบเรียงข้อความเพื่อการสื่อสาร

ข้อความ คือ ลักษณะของภาษาที่มีความมากกว่าประโยค การวิเคราะห์ภาษาในระดับข้อความเป็น "การวิเคราะห์ลักษณะการเรียงประโยคที่ใช้ในการสื่อสารในสถานการณ์ต่าง ๆ เป็นการศึกษาภาษาในระดับที่สูงกว่าประโยคซึ่งรวมถึงสภาพการให้ภาษา และปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้ใช้ภาษาคำย" (วิไลวรรณ ขนิษฐานันท์, 2533:98) ข้อความนั้น "มีความหมายซึ่งเกิดจากความสัมพันธ์ของประโยคในเรื่องเดียวกัน และเป็นความหมายที่เกิดจากความสัมพันธ์ของประโยคตั้งแต่ 2 ประโยคขึ้นไป ความสัมพันธ์นี้เกิดจากการเรียงลำดับก่อนหลังและการเชื่อมโยงข้อความเข้าด้วยกันเพื่อแสดงว่าเป็นการกล่าวถึงสิ่งเดียวกัน" (วิไลวรรณ ขนิษฐานันท์, 2537:6) ดังนั้นการศึกษากการเรียบเรียงข้อความจึงเป็นการศึกษาการลำดับความคิดความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับการถ่ายทอดความคิดเพื่อจุดมุ่งหมายในการสื่อสาร

พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นรูปแบบการสื่อสารที่มีจุดมุ่งหมายของการสื่อสารที่มุ่งสร้างความเข้าใจที่แจ่มชัดให้แก่ผู้รับสารเป็นสำคัญทั้งการเล่าเรื่อง การแสดงความคิดเห็น การแสดงความรู้สึก การอธิบาย การเรียบเรียงข้อความในพระราชหัตถเลขาจึงเป็นไปเพื่อจุดมุ่งหมายนี้ จากการศึกษาพบว่าการเรียบเรียงข้อความในพระราชหัตถเลขาที่มีความสำคัญต่อการสื่อสารใน 5 ลักษณะ ได้แก่

1. การเรียบเรียงข้อความ โดยการแสดงเหตุผล
2. การเรียบเรียงข้อความ โดยการสรุปความ
3. การเรียบเรียงข้อความ โดยการขยายความ
4. การเรียบเรียงข้อความ โดยการเปรียบเทียบ
5. การเรียบเรียงข้อความ โดยการอ้างด้วยคำสนทนา

1. การเรียบเรียงข้อความโดยการแสดงเหตุผล

การเรียบเรียงข้อความแสดงเหตุผล หมายถึง ข้อความที่กล่าวแสดงเหตุผล ต่อเหตุการณ์ เรื่องราว นั้น ๆ ในพระราชหัตถเลขาซึ่งส่วนใหญ่เป็นงานที่มุ่งแสดงความ คิดเห็นของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งการแสดงความคิดเห็นของพระองค์ นั้นจะต้องมีเหตุผลประกอบความคิดเห็นนั้นด้วยเสมอ ลักษณะของการแสดงเหตุผลนั้น “ประโยคที่สัมพันธ์กันทางเหตุและผลอาจมีคำเชื่อมบอกเหตุหรือคำเชื่อมบอกผล หรือ คำเชื่อมบอกจุดมุ่งหมาย บางประโยคมีทั้งคำเชื่อมบอกเหตุและคำเชื่อมบอกผล หรือ คำเชื่อมบอกผลกับคำเชื่อมบอกจุดมุ่งหมาย” (นววรรณ พันธุเมธา, 2527:221) ในพระราช หัตถเลขา ข้อความแสดงเหตุผลได้อย่างชัดเจนนั้น สังกตได้จากคำเชื่อมความ “เพราะ” ซึ่งเป็นคำเชื่อมความแสดงเหตุผล นอกจากนี้แล้วหลังคำเชื่อมความ “เพราะ” แล้วมักจะพบคำ ว่า “จึง” ซึ่งเป็นคำเชื่อมที่แสดงความต่อเนื่องหรือการบอกจุดมุ่งหมายของความคิดจาก เหตุผลที่กล่าวถึงมาก่อน หรือนำสู่การบอกการกระทำ แสดงให้เห็นการเชื่อมโยงข้อความที่ ต่อเนื่องกันอย่างเป็นระบบระเบียบ การเรียบเรียงข้อความแสดงเหตุผลในพระราช หัตถเลขา เช่น

อนึ่งฉันเองและคุณศรีสุริยวงศ์ก็อยากจะใคร่ฟังข่าวสารข้าราชการข้าง กองทัพว่าอย่างไรบ้างนั้นเป็นนิง ครั้นจะส่งขึ้นไปว่าให้เขเขียนใบบอกให้คนถือลงมาแจ้ง ราชการบ่อย ๆ ถ้า ก็จะไม่ป่วยการคนในกองทัพ เพราะให้มากคราวหนึ่งก็ต้องให้มาหลายคนจึง มาได้ จะคอยรับแต่ใบบอกที่ส่งต่อ ๆ มาตามเมืองรายทางก็ได้ถามไล่เลียงหนังสือบอกไม่ ได้ จึงคิดจัดแจงมหาดเล็กบุตรสกุลที่จะมีพาหนะพอไปได้ ๔ คน คือ นายจ่าง ๑ นาย สุจินดา ๑ นายไชยขรรค์ ๑ นายพิจารณ์สรรพกิจ ๑ เพื่อจะให้ผลัดเปลี่ยนกันขึ้นมาฟัง ราชการข้างกองทัพแจ้งข่าวราชการข้างกรุงแก่เธอทราบเมือง ๆ

(เล่ม 1, หน้า 3)

การครั้งนี้ก็เกิดเหตุขึ้น เพราะใจอย่างหนึ่ง ชัดสนอย่างหนึ่งของพม่า เพราะ แต่เดิมเจ้าเมืองอย่างกึ่งถือว่าถูกค้าฝรั่งเศษอเมริกันไม่ได้อยู่ได้ร่วมธงของอังกฤษ เป็นแต่ถูกค้า มาห่าง ๆ เห็นจะมีอำนาจน้อย จึงทำข่มเหงตามอำเภอใจตัว ด้วยเข้าใจว่าอังกฤษจะไม่เอา เป็นธุระพาพวกแขกเทศถูกค้าที่อยู่ได้ร่วมธงอังกฤษก็สำคัญเสียหมิ่น ๆ ว่าแขกคอกมิใช่ อังกฤษ จึงข่มเหงเอาอาณาประโยชน์ของตัวไม่กลัวจะเกิดความ

(เล่ม 1, หน้า 7)

แต่ซึ่งว่าวัดตาแลสนองโตเที่ยวพูดว่าใครเข้าเกลี้ยก้อมด้วย ถ้าเป็นโขนไพร่หลวงแลเป็นทาสท่านผู้อื่น เมื่อวัดตาได้เป็นโตเป็นใหญ่แล้วจะไปรคเสียให้หมคนั้น คำเกลี้ยก้อมคังนี้ก็ไม่น่าเห็นจริงด้วย ไม่น่าเชื่อเลย เพราะว่าวัดตานั้นถ้าจะได้เป็นโตเป็นใหญ่จริงก็ต่อคนทั้งแผ่นดินเข้าด้วยเกือบหมดจึงจะเป็นใหญ่ขึ้นได้

(เล่ม 1, หน้า 33)

อนึ่งการโกนจุกนั้น กำหนดไว้ว่าวัน ๓^{๑๑} ๒ คำ แลวัน ๔^{๑๑} ๒ คำ จะทำการมงคลตั้งนามให้สุพรรณบัฏก่อนครั้งหนึ่ง ต่อแรม ๘ คำ ๘ คำ ๑๐ คำ ๑๑ คำ ๔ วันจึงจะมีการโกนจุก เพราะฤกษ์ในวันเนื่องกัน ๖ วันหาไม่ได้ จะต้องเพิ่มบุตรหญิงกรมวิศณุนารถเข้าด้วยอีกคนหนึ่งเป็น ๔ ด้วยกัน เพราะพ่อเขากำหนดไว้ว่าการโกนจุกในวังแล้วเขาจะทำที่บ้าน บัดนี้ที่บ้านไว้ศพอยู่ จึงจะต้องมาทำในวัง

(เล่ม 1, หน้า 43)

กฎหมายอย่างธรรมเนียมข้างอังกฤษนั้นเราก็หาเข้าใจไม่ ไม่รู้ที่จะว่าอย่างไร เพราะมีชานาจอ้อย จึงได้เขียนเรื่องราวทั้งปวงตามเหตุส่วนตัวไปหาหรือกงสุตอังกฤษ

(เล่ม 1, หน้า 48)

การที่จะผิดจะชอบกับบังคับเสนาบดีในลอนดอนไปอย่างไร ความผิดความชอบนั้นจะต้องตกอยู่แก่กงสุตผู้เดียว เพราะกงสุตเป็นสุระ เป็นพนักงานที่จะว่ากล่าวอะไร ๆ กับไทยด้วยราชการทั้งปวง ที่จะให้พูดการกับผู้อื่นมิใช่กงสุตก็ดี มิใช่ผู้รับสั่งมาแต่ลอนดอนก็ดี ไม่ต้องกับหนังสือสัญญา

(เล่ม 1, หน้า 48-49)

บัดนี้ข้าพเจ้าอายุครบ ๖๐ ปี จึงได้ศรัทธาจะทำบุญฉลองพระบรมอัฐิเป็นการใหญ่อย่างครั้งนั้น แล้วจะเผาศพบุตรหญิงของข้าพเจ้าด้วย ก็การในท้องสนามแต่ก่อนเคยทำในหน้าร้อนเดือน ๔ เดือน ๕ เดือน ๖ แต่ครั้งนี้ข้าพเจ้าคิดว่าจะทำเสียในเดือนยี่ เพราะกลัวว่าหน้าร้อนความไข้ลงราก็มี ทำการไปจะไม่สบาย ข้าพเจ้าจึงได้สั่งให้รีบจัดการปลูกเขาปลูกเมรุขึ้นแต่เดือน ๑๒ เมื่อนาท้องสนามเล็กแล้ว

(เล่ม 1, หน้า 74-75)

ความคิดข้าพเจ้าเห็นว่าจะยिनชื่อนั้นอยู่เป็นดี เหมือนตัวข้าพเจ้าเอง ถึงเป็นเจ้าแผ่นดินขึ้นก็ไม่ได้เปลี่ยนชื่อเก่าเลย เพราะว่าเคยสบายมาแล้ว จะใคร่ชี้แจงให้เธอทราบเสียก่อนจึงจะลงสุพรรณบัฏได้ จึงได้เขียนจดหมายให้ขุนเทษธรินทราถือออกมาที่แจ้งอยู่ในจดหมายนั้นแล้ว

(เล่ม 1, หน้า 76)

กาตาทัง ๑๐ ฤา ๑๑ กาถานี สำหรับเสกพระราชพิธีให้ขลัง ถ้าจะมาสวดต่อ
ย ๒ เทวมนุสตามัน ก็อะดี เพราะสมควรเฉพาะแก่แผ่นดินสยาม งามเป็นพระราชพิธีหลวง

(เล่ม 1, หน้า 92)

เมื่อการศพแม่โสมนัสแลแม่เพยทั้งสองครั้งนั้น ข้าพเจ้าคิดว่าแม่โสมนัสแล
แม่เพยเป็นแต่เจ้าเล็กน้อยแปลงมาเป็นพระองค์เจ้า แลเมื่อตายลงได้ทำศพที่ห้องสนามเพราะ
เป็นเมียข้าพเจ้า ๆ เป็นเจ้าภาพผู้เดียว ทำการงานมากไป เพราะถูกฝรั่งอังกฤษยกยอว่าเป็น
กวีนิ ๆ แม่โสมนัสแม่เพยเป็นผู้หญิงสาวมีผิวคือข้าพเจ้าเป็นเจ้าภาพผู้เดียวจึงควร

(เล่ม 1, หน้า 161)

ชาวฉันทบุรีเขาตั้งทำไร่พริกทำสวนอยู่รอบสระบาป เขาว่าความใช้ความ
เจ็บไม่มีเลยอยู่สบายทีเดียว เป็นทั้งนี้เพราะไม่มีฤดูน้ำฤดูแล้ง มีน้ำไหลอยู่เสมอ ยอดเขามี
ฝนอยู่เสมอ จึงไม่มีฤดูความใช้ที่เขานั้นเลย

(เล่ม 1, หน้า 176)

หนังสือซึ่งพระยาธรรมมาเดโชเมืองบายนมแต่งให้ไปถึงนายทัพฝรั่งเศส
ค่ายโรงตำรานั้น เมื่อตั้งเค้าเงื่อนขึ้นก็คืออยู่แล้ว แต่ซึ่งหยิบยกข้อหนึ่งในหนังสือสัญญาว่าไป
นั้น ความก็หาถนัดสนิทไม่ เพราะข้อสัญญานั้นว่ากันแต่ด้วยการที่เรือฝรั่งเศสเข้ามาทอดอยู่
แลคนฝรั่งเศสมาตั้งอยู่ในบ้านเมืองฝ่ายเราอย่างเดียว ไม่ได้ว่าเรื่องเขตแดนต่อกัน

(เล่ม 2, หน้า 60-61)

ก็ครั้งนี้ข้าพเจ้ารู้อยู่แล้วว่าเธอจะไปเมืองไซ่ง่อน เสื้อผ้าต่าง ๆ ข้าพเจ้าได้
จัดไว้แล้วพร้อมจะให้เธอเอง คอยจะให้เธออยู่จริง ๆ แต่กลัวแคล้วไปเพราะการเป็น
เกราะหรัาย ข้าพเจ้าไม่โกรธถือโทษอะไรเธอดอก เพราะรัฐธรรมนูญเรือกลไฟอยู่แล้ว อย่า
ว่าแต่เรือรบของเอมเปร์ฝรั่งเศสเลย

(เล่ม 2, หน้า 113)

ก็ตัวกระหม่อมฉันเข้ามาเป็นเจ้าแผ่นดินตามที่ท่านผู้รับสั่งมีชื่อใน
พินัยกรรมนั้น ก็ เจ้าพระยาพระคลัง พระยาศรีพิพัฒน์ พระยาราชสุภาวดี ปรีชากับ
เจ้านายขุนนาง เลือกผู้ที่เนื่องในพระราชวงศานุวงศ์ หม่อมหรือแก่ปานกลางเป็นเจ้าแผ่นดิน
ต่อไปเถิด ก็เพราะท่านทั้งสามนั้นเลือกกระหม่อมฉันเข้า จึงได้เป็นเจ้าแผ่นดินอยู่

(เล่ม 2, หน้า 151)

บัดนี้กระหม่อมฉันได้ให้ช่างต่อแขนเข้าได้แล้ว ทำให้ทรงเทพศาสตร์เป็น
ศรีสุดค้ำยาวอย่างรูปตัวอย่างที่โบราณเขียนไว้ แต่บัดนี้ยังคิดคดคอยเข้าไม้อะไรให้สนิท การก็
ยังไม่แล้วยากอยู่ เพราะไม่หล่อต่อในไฟตามที่เสด็จรับสั่งห้ามมานั้น

(เล่ม 2, หน้า 165)

ก็เมื่อหนังสือฝากชื้ออยู่กลางทะเล หรือจะตกน้ำตกทำไฟไหม้ได้ตนหาย
เสียก็ไม่ควรเสียใจ ด้วยเป็นเคราะห์ร้ายแล้วในที่ชื้ออยู่และหายเสียก็คืนนั้น ก็แต่หนังสือมา
กับเรือมาถึงกรุงนี้แล้ว ควรจะรู้ข่าวในวันมาถึงก็ได้รู้ข่าวเข้าไป ๓ วันบ้าง ๑ วันบ้าง เพราะ
ผู้ที่รับหนังสือเขาปิดความเสีย เพราะในหนังสือนั้นมีเรื่องความถึงการเห่าการเรือนของ
พวกทวดหรือของผู้ที่รับหนังสืออยู่สักบรรทัดหรือสองบรรทัด ก็พาเอาเรื่องที่เป็นกระทุ้แก่
ราชการสูญไป

(เล่ม 2, หน้า 226)

การทำทรานั้นเห็นจะทำด้วยใช้เครื่องแซ่ไฟฟ้า ซึ่งไม่มีในเมืองไทย ถ้าพอ
จะได้ก็หามาเพราะการที่จะทำตราให้เหมือนกันเสมอไปนั้นเป็นการสำคัญที่จะทำเงินเหรียญ

(เล่ม 3, หน้า 6)

อนึ่งแจ้งข่าวมาให้ทราบว่ามี ๗ วัน ๕ ๑ คำ เพลาขามเทศเกิดเพลิงไหม้ขึ้น
ที่โรงของพระองค์เจ้ามหาหงส์ในกรมหมื่นสุรินทรรักษ์ เพราะที่นั่นเห่าเรือนกระท่อม
หอมหอรุงรังมาก และทางก็แคบนัก

(เล่ม 3, หน้า 17)

การเป็นอันน่ากลัวนักที่ป้อมภูผาสัทศน์ เพราะเพลิงไหม้ใกล้ป้อมจน
หลังคาร้อนเป็นควัน ในป้อมมีดินปืนอยู่ จะเอาไว้ก็ไซ้ จะเอาออกมาอีกไปอื่นก็ไซ้ ต้องเอา
น้ำรดดินเสียให้ชุ่ม โชกที่เดียวจนพันกตัว ลูกไฟร่วงลงแล้วจึงขนออกมาได้

(เล่ม 3, หน้า 17)

สูบที่มีอยู่สองสามสำหรับแต่ก่อนเมื่อปีหลัง เมื่อเกิดเพลิงที่วังกรมพระ
พิพิธโภคภูเบนทร์นั้นก็เอาไปใช้ได้ เพราะได้แก้ไขไว้ดีใหม่ ๆ ครั้นเมื่อเกิดเพลิงครั้งนี้ตาก
เอาไปจะใช้ดับเพลิงที่ประตูท่าช้าง สูบน้ำก็ไม่ขึ้นเลย เพราะส่าท่อน้ำหนักคขาดทะลุไป
ยังไม่มีใครซ่อมแซม

(เล่ม 3, หน้า 25-26)

พระสงฆ์และคฤหัสถ์ฝ่ายสยามออกไปนั้น เพื่อระเยี่ยมเยือนด้วยการพระ
พุทธศาสนาเท่านั้นคอก ไม่เกี่ยวข้องด้วยการแผ่นดินไทย และผู้ซึ่งออกไปนั้นก็ไปได้ถึงและ
บูชาพระทันตธาตุสมพระราชประสงค์พระเจ้าแผ่นดินกรุงสยามทั้งสองครั้ง แต่ลำบากบ้าง

ด้วยเหตุต่างๆ เพราะเป็นแต่การรับรองของพระสงฆ์และชาวเมืองสิงหทวีปที่ยังนับถือพระพุทธศาสนาอยู่นั้น พวกนั้นก็ไม่มีใครจะมีสมาคมต่อกัน พวกหนึ่งจะพาไปทางหนึ่ง พวกอื่นจะพาไปทางอื่น ว่ากล่าวทุ่มเถียงแย่งกันไปเยื้องกันมา เพราะผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดินไม่ได้รับรองและบังคับบัญชาให้ไปในทางเดียวและอย่างเดียว

(เล่ม 3, หน้า 42)

การอื่น ๆ ทั้งปวงซึ่งพูดไปครั้งนี้ โดยความที่บอกมาทุกอย่าง ข้าพเจ้าก็มิได้สงสัยว่าเลือกเอาแต่ที่คิดบอกมา เพราะได้ข่าวในหนังสือพิมพ์ฉบับต่าง ๆ และคำคนที่มาบอกเล่าหลายราย

(เล่ม 3, หน้า 86)

คนป่า ๆ เงิน ๆ นั้นดูที่เขาจะขี้ม ๆ อยู่ว่าซึ่งพูดได้เข้าไปนั่งกินโต๊ะกินน้ำชากับภวีนวิกคอรียนั้นจะไม่จริง แต่ข้าพเจ้าและท่านผู้ใหญ่ ๆ ทั้งปวงไม่ได้สงสัยเลย เพราะเข้าใจธรรมเนียมข้างอังกฤษอยู่ และทราบเป็นแน่ว่าการพูดครั้งนี้ ปลกกันไม่ได้เหมือนพูดไปเมืองปักกิ่งแต่ก่อน เพราะสารพัดจะมีจะเล่าจะว่าในหนังสือพิมพ์หมดทุกสิ่งยิ่งกว่าเราจะบอกด้วยเขียนหนังสือถึงกันอีก

(เล่ม 3, หน้า 104)

พูดพวกนั้นจะได้ไปถึงที่เฉพาะพระพักตร์ท่านผู้บริสุทธิหรือจะไม่ได้ไปถึงกรุงสยามยังไว้วางใจเป็นแน่ไม่ได้ การประสงคฺของกรุงสยามนั้นไซ้ สุดแต่ผู้ครองฝ่ายฝรั่งเศสจะบังคับ เพราะผู้ครองฝรั่งเศสให้เรือรบมารับทูตานุทูตไป ทูตานุทูตต้องอยู่ในอำนาจผู้ครองฝ่ายฝรั่งเศสกว่าจะได้กลับคืนมาอย่างบางกอก เป็นแต่หวังเชื่อได้เป็นแท้ว่าพระราชสาส์นและเครื่องราชบรรณาการนั้นคงจะได้ไปถึงท่านผู้บริสุทธิโดยอาการอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นแท้ เพราะทราบว่าผู้ครองฝ่ายฝรั่งเศสก็ถือศาสนาโรมันนิกายออลิกอยู่โดยมาก โดยความเลื่อมใสในท่านผู้บริสุทธิ ก็คงจะอนุเคราะห์ให้ราชสาส์นและเครื่องบรรณาการถึงท่านผู้บริสุทธิด้วยความยินดี

(เล่ม 3, หน้า 193)

การเรียบเรียงข้อความโดยการแสดงเหตุผลในพระราชหัตถเลขา เนื่องด้วยพระราชหัตถเลขาเป็นวรรณกรรมที่มุ่งเน้นการแสดงความคิดเห็นเป็นส่วนใหญ่ การแสดงเหตุผลของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงจะปรากฏอยู่เสมอเมื่อทรงแสดงความคิดเห็น ซึ่งข้อมสะท้อนให้เห็นความเป็นผู้รอบรู้ รอบคอบในการวิพากษ์วิจารณ์ การวินิจฉัยเรื่องราวต่าง ๆ อย่างมีเหตุมีผลเป็นอย่างดี การเรียบเรียงข้อความแสดงเหตุผลด้วยการใช้คำเชื่อม

นั้น ทำให้ผู้รับสารสามารถเข้าใจความหมายของสารได้เป็นอย่างดี และเข้าใจเหตุผลที่ชัดเจนของพระองค์ รวมถึงทราบจุดมุ่งหมายของการสื่อสารนั้นด้วย

2. การเรียบเรียงข้อความโดยการสรุปความ

การเรียบเรียงข้อความโดยการสรุปความ หมายถึง การเรียบเรียงข้อความโดยการให้ข้อมูลรายละเอียดคนมาก่อน ซึ่งข้อมูลนั้นอาจจะเป็นข้อเท็จจริงของเหตุการณ์ เหตุผลในเรื่องต่าง ๆ แล้วกล่าวสรุปเพื่อแสดงความคิด ความเห็น เหตุผลหรือบอกจุดประสงค์ของการสื่อสารนั้น การสรุปความนั้นสังเกตได้จากคำเชื่อมความ เพราะฉะนั้น ด้วยเหตุนี้ เหตุฉะนั้น ในพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปรากฏการเรียบเรียงข้อความ โดยการสรุปความซึ่งจะเป็นข้อความที่จะสรุปให้เห็นทัศนคติของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เป็นอย่างดี และชัดเจน ได้แก่

ในคำที่มีในท้องตราที่ให้พระศรีสทเทพถือขึ้นมา ได้ตั้งขึ้นมาว่าถ้าพวกฮ่อมาว่ากล่าวห้ามกองทัพเราไม่ให้ขึ้นไปท่าแก่เมืองเชียงตุง เพราะว่าเคยค้าขายกับฮ่อเข้าของเกี่ยวค้างกันอยู่ จะว่าโยแซ่กซำให้เสียราชการตามประสงค์เราไป ก็ให้เรอคิดอ่านได้แย้งอย่างใดอย่างหนึ่งแล้วรีบเอาราชการตามประสงค์ของเราจงได้นั้น ซึ่งจะตั้งเรอมาคังนี้ก็ได้ แต่เมื่อจีนฮ่อมาว่าซัด ถ้าหากว่าอังกฤษมาซัดแล้วก็ยากที่เคียวจะบังคับเรออย่างก่อนไม่ได้ พระฉะนี้ คิดดูให้ดี อย่าเป็นคนใจเสาะเพราะเสียบงอาหาร ตรีตรองการให้รอบคอบเบื้องหน้าเบื้องหลังนั้นเถิด

(เล่ม 1, หน้า 12)

อนึ่งการที่เราเริ่มจะยกทัพขึ้นไปครั้งนี้ ก็มีกิตติศัพท์ว่าจะไปท่าแก่เมืองเชียงตุงแห่งเดียวดอก เพราะฉะนั้นใจฉันทรักแต่การเกลี้ยกล่อมเส้าโถมให้ได้มาโดยนวล ฤาจนใจในทีของราชบุตรเจ้าเมืองเชียงรุ่งผู้เดียว อย่าให้การเป็นว่าเราห่อถวงอุปราชามหาไชยพี่น้องเขาให้ตายใจแล้วยกไปกดขี่ข่มเหงเอาจึงจะควร

(เล่ม 1, หน้า 13)

เอเซนด คือ คนที่ใช้หนังสือ ไปมาถึงเขาอยู่เป็นนิงั้น มีอยู่ที่เมืองมาดเมียนแห่งหนึ่ง เมืองร่างกุ้งแห่งหนึ่ง เมืองยะไข่แห่งหนึ่ง แต่เขาหาได้บอกชื่อมาว่าชื่อไรไม่ แต่เขารับว่าถ้าฝากหนังสือไปถึงเจ้าคุณ เขาจะให้เอเซนดของเขาส่งไปถึงมือองได้ เพราะฉะนั้นบัดนี้ฉันทจึงฝากหนังสือฉบับนี้ให้เจ้าคุณที่เมืองมาดเมียนก็ดี เมืองร่างกุ้งก็ดี เมืองยะไข่ก็ดี

เจ้าคุณพุดจาได้ถามเขาว่าตัวเขาเอง ฤาคนอื่นคนโรเป็นเอเชนต์ของพระพิเทศพานิชได้ ชื่อว่า คันทิมจึงเมืองสิงคโปร์ ด้วยชื่อตั้งเขาจะไม่รู้จัก ถ้ารู้จักตัวเอเชนต์ของพระพิเทศพานิชเป็น แน่แล้ว ก็คิดอ่านรู้จักนัดหมายกับเขาไว้เสียให้แน่นอน เจ้าคุณจะไปเที่ยว ไปพักเมืองไหน ก็ดี ก็บอกให้เขารู้ ถ้าเอาหนังสือฝากไปที่หลัง เขาจะได้ส่งถึงเจ้าคุณเร็ว ๆ ได้ง่าย ๆ

(เล่ม 1, หน้า 25)

คนที่เขารู้การนี้แท้ เขาหาขายกินยานัดคู่ที่มีใช้เครื่องร่อน ไม่มีตริกะถูกแลอื่น ๆ เป็นแต่เครื่องปาฐโถหิดาหังาม แลอาหารการกินเข้าก็บัญญัติ ไม่กินพริกขิงหอม กะเทียมข่าตะไคร้กระชาย ค่อยผ่อนค่อยแก้ไปจนเคยแล้ว ถึงอดเข้าวันยังคำกินยังรุ่งก็ไม่เป็นลม เป็นแต่หัวแสบท้อง เขาได้ทดลองเห็นประจักษ์แล้วมีตัวอย่าง ถึงคนที่เคยเป็นลมมาแต่ก่อนต่าง ๆ ก็ไม่เป็นหายทีเดียว เพราะไม่ได้ใช้เครื่องร่อน เพราะฉะนั้นจะเชื่อหมอแก้ลมสำหรับเมืองนี้ไม่ได้

(เล่ม 1, หน้า 105)

อนึ่งการพระราชบัญญัติใด ๆ ที่ทรงตั้งแต่งขึ้นไว้เป็นแบบแผนเยี่ยงอย่าง โดยยุติธรรมราชประเพณี พระราชวงศานวงศ่างพระองค์มีประสงค์จะปิดบังไม่ให้ความนั้นทรงทราบถึงพระเนตรพระกรรณ แลความนั้นก็พะเอิญบันดาลทรงทราบถึงพระเนตรพระกรรณได้เห็นเป็นมหัศจรรย์ เพราะฉะนั้นจึงทรงพระดำริห์ว่า ขรอยจะเป็นไปด้วยอำนาจอานุภาพเทพคาทำนกงขึ้นไปจนได้ทุกที ไม่แต่ในหลวงถึงคุณศรีสุริยวงศ์ก็ได้เคยไปทูลห้ามไม่ให้เสด็จไปลีทาน่าฝน ชักเหตุซึ่งผลไปต่างๆ ท่านก็เถียงจนคุณศรีสุริยวงศ์ออกปากปฏิญาณว่าตั้งแต่นี้ไป วังนำท่านจะไปทางไหนไม่หัดทานต่อไปแล้ว

(เล่ม 1, หน้า 191)

กระหม่อมฉันขึ้นไปดูเห็นงามนักหนา เป็นข้างเผือกโทแท้เหมือนกับพระวิสูตรรัตนกิริณี แล้วได้ไต่ถามวันเมื่อกลองข้างได้เมื่อใด ก็ได้ความว่าได้ ณ วันศุกร์ขึ้นห้าค่ำเดือนหกปีมะแมเอกศก ครั้นคิดดูก็ได้ความว่าวันเมื่อกลองข้างได้นั้นพร้อมกันกับวันเมื่อยกพระมหาเสวตรัตเรณิมพระราชมณเฑียรใหม่ ณ ทิศตะวันออก ในวันศุกร์ขึ้นห้าค่ำเดือนห้าปีมะแมเอกศกนั้นเป็นแน่ เพราะฉะนั้นเห็นว่าข้างเผือกโทข้างนี้เป็นลาภอันประเสริฐของหม่อมฉันอยู่

(เล่ม 1, หน้า 238)

อนึ่งถ้าที่กระหม่อมฉันจะพูด แลการที่จะทำแทนเสด็จไปตามความคิดของกระหม่อมฉันเองนั้น จะเป็นที่ชอบพระทัยแก่เสด็จฤาจะผิดพระประสงค์ของเสด็จไป กระหม่อมฉันก็ต้องระวังตัวกลัวผิดอยู่ เพราะฉะนั้นถ้าจะไปรดตอบมาแต่ต้น ๆ ว่า สุกแล้ว

แต่จะไปรดคังนี้เท่านั้น ก็เป็นอันใช้ไม่ได้ จะไปรดอย่างไรก็ไปรดว่ามาให้ชดจึงจะรับฉลองพระเดชพระคุณได้

(เล่ม 1, หน้า 258)

ธรรมเนียมราชสกุลในไทยนี้ เมื่อรู้เป็นแน่ว่าผู้นั้นเป็นบุตรหลานเชื้อพระวงศ์ของสกุลที่ชนเป็นอันมากนับถือแล้ว ก็ไม่ดูถูกดูหมิ่นรังเกียจรังอน เพราะฉะนั้นสุดตำนานมะหะหมักเข้ามาหาถึงบ้านเมืองครั้งนี้ก็มีความยินดี จึงได้แต่งตัวเต็มตามยศคั้งเครื่องยศรับเป็นการนับถือเหมือนกับว่าเมื่อสุดตำนานมะหะหมักยังคงเป็นเจ้าเมืองถึงคาอยู่แล้วเข้ามาเหมือนกัน

(เล่ม 2, หน้า 36)

กรมหมื่นเชษฐาธิเบนทร์ตายเสียแล้วเมื่อวันอาทิตย์เดือน ๓ แรม ๒ ค่ำ เวลาบ่าย พระองค์เจ้าสว่างในวังหน้าพระนั่งเกล้าก็ป่วยหนัก เป็นลมอัมพาตไม่ฟื้นเห็นคงจะตาย เพราะฉะนั้นการศพจะต้องทำอีกงานหนึ่งในขึ้นเดือน ๔

(เล่ม 2, หน้า 55)

ถ้าจะแบ่งเขตแดนกันด้วยแม่น้ำดังนี้ จันรักให้เรียงเป็นข้อสัญญาวิเศษต่าง ๆ ซึ่งจะเป็นที่กันวิวาทบาดหมางแล้วส่งออกไปข้อสัญญาแก่กอลเนลพิศให้ยินยอมกันเสียให้เรียบร้อย แล้วประกาศราษฎรและผู้รักษาเมืองกำนันจำบ้านทั้งสองฝ่ายให้รู้ขนบธรรมเนียมตามสัญญาได้จะเป็นดี โดยการจะไม่สำเร็จคั้งประสงค์ ถ้ามีช่องอันควรจะให้กงสุลของเราในเมืองลอนดอนช่วยต่อว่าตอกถ่วงบ้างก็ได้ จันได้ดูแผนที่เข้าครั้งหนึ่งก็คิดเห็นว่ากอลเนลพิศเข้ามาว่าครั้งนี้ก็เพื่อจะให้เค็ดขาด ด้วยฝั่งตะวันตกของแม่น้ำปากจันนั้นเป็นประสงค์ซึ่งว่าขึ้นไปด้วยแนวเขาและออกชื่อพระเจดีย์ตามองกันนั้นก็เป็นแต่พูดไปโดยการที่คนทุกวันว่า ที่คลไปเค็ดวมาและแตกเป็นสองแนวตามแนวหรือที่สำคัญ ๆ ที่รู้กันว่าแดนต่อแดนมาแต่ก่อน กอลเนลพิศก็จะไม่รู้ เพราะฉะนั้นการที่ได้ตอบไปตามคำจันว่านั้นชอบอยู่แล้ว

(เล่ม 2, หน้า 85-86)

และซึ่งกงสุลว่าท่านขุนนางโกรธแค้นชิงชังเธอ ว่าไปกับฝรั่งเศสจึงไม่พาเข้ามาถา คำนี้ก็ว่าไม่ถูกที่จะเป็นเช่นนั้นเห็นจะไม่เป็น เพราะว่าถ้าเธอไม่เข้ามาถาเข้าแล้วไปกับฝรั่งเศส การนั้นเป็นที่เสียชข้างไหน เป็นที่เสียชข้างฝรั่งเศสหรือ คนทั้งปวงก็รู้ด้วยกันว่าถ้าการเป็นอย่างนั้นเป็นที่เสียชข้างข้าพเจ้า เพราะฉะนั้นซึ่งขุนนางจะไม่ให้เธอได้มาถาเข้าพเจ้า เพราะชิงชังเธอนั้นเห็นจะไม่เป็น

(เล่ม 2, หน้า 112)

ถ้าว่าเงินรายนี้เกิดแต่ตัวเลขซึ่งเป็นส่วนของเสด็จ ๗ ทรงพระเมตตา
 ประทานให้กระหม่อมฉัน ๗ ก็คิดพระเดชพระคุณเป็นอันมากแล้ว แต่เห็นด้วยเกล้าว่าตัว
 กระหม่อมฉันก็ไม่ยากจนข้นแค้นขัดสนดอก จะประทานกระหม่อมฉันหาต้องการไม่ ถ้า
 เสด็จจะเอาไว้ทรงใช้สอยเองก็ดี เห็นว่าจะสมควรกว่าประทานกระหม่อมฉัน เพราะฉะนั้น
 ถ้าแม้เงินรายนี้เป็นเงินส่วนตัวแต่ตัวเลขเป็นส่วนของเสด็จมิใช่เป็นส่วนหลวงแล้ว
 กระหม่อมฉันขอมถวายน แต่เพราะสงสัยอยู่บัดนี้ที่รับประทานฝากคลังไว้ก่อน ก็ถ้ามันเป็น
 เป็นเงินแต่ตัวเลขส่วนตัวหลวง ขอรับประทานให้มีหนังสือบอกเข้ามายังกรมพระกลาโหม
 ตามเคย

(เล่ม 2, หน้า 161)

ข่าวข้างเผือกที่เมืองยโสธรนั้น พระกำแพงเจ้ากรมช้างได้ขึ้นไปตรวจดูจน
 ดึงแล้วให้หนังสือบอกเข้ามา ช้างนี้เป็นช้างเผือกอย่างเอกเหมือนพระยาเสวตโอยรา พระยา
 เสวตบุญชร พระยาเสวตคชลักษณ์ พระเทพบุญชร ๔ ช้างนี้เป็นแน่แล้ว แต่ปีนี้ฝนตกชุกมาก
 น้ำก็มากกว่าปีหลังเกือบสองศอก จนบัดนี้น้ำที่กรุงเก่าก็ยังทรงอยู่ไม่ลด ครั้นให้รีบเดินมาก็
 เห็นว่าทางยังจะเป็นน้ำเป็นโคลน เพราะฉะนั้นเห็นว่าจะรับมาถึงกรุงได้โดยสะดวกต่อปลาย
 เดือนสามหรือต้นเดือนสี่

(เล่ม 2, หน้า 163)

อนึ่งได้หยังเชื่อคำพระพุทธเจ้าว่า ๘ พุทธ ๘ งามรา อนิจจา และเทวดา
 รักษาแผ่นดินมากกว่าตำรามคธ่อหมอดูและการคาดคะเนทั้งปวงอยู่ เพราะฉะนั้นขอพระคำริ
 ในกรมเป็นผู้ใหญ่ในราชตระกูล และเป็นมหาสยามกวีชาตินักปราชญ์อันประเสริฐทรง
 พระคำริให้ตั้งคำถามชื่อพระเจ้าลูกเธอเสียบใหม่อย่างใดอย่างหนึ่งอย่าให้พ้องกับพวกอื่น คำว่า
 พระเจ้าลูกเธอนั้นก็คิดไปเสียแล้ว เจ้าลูกมารดา คำ ๆ เลว ๆ ที่ไม่เคยมีเจ้าแต่ก่อนมานั้น ก็ชื่อ
 ว่าพระเจ้าลูกเธอเสียบหมด ได้ยินคนเรียกทุกวันทุกเวลาก็ด่าได้ เป็นความสัตย์ความจริง ควร
 มีควรแล้วแต่จะโปรด

(เล่ม 2, หน้า 168-169)

เมื่อได้มีพระเมตตากรุณามาถึงกรุงสยามเป็นอันมาก โดยความที่กล่าวใน
 พระราชสาส์นที่มีมานั้น ก็เป็นพระเดชพระคุณอันอัศจรรย์แก่กรุงสยามใหญ่หลวง เพราะว่า
 แต่ก่อนมายังไม่ได้ทราบเลยว่า เมืองใดในประเทศอินเดียทั้งปวงตลอดจนแผ่นดินจีนจะได้
 เคยรับพระราชสาส์นและเครื่องมงคลราชบรรณาการแต่พระเจ้ากรุงบริตาเนียอย่างครั้งนี้
 เพราะฉะนั้น กรุงสยามได้รู้พระเดชพระคุณพระเจ้ากรุงบริตาเนียเป็นอุปการะใหญ่หลวง
 หลายประการ จึงได้ปรึกษากับเสนาบดีเห็นพร้อมกันว่า พระเจ้ากรุงบริตาเนียได้ส่ง

ทูตานุทูตอังกฤษเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรีกับกรุงสยามถึงสองครั้งแล้ว ฝ่ายกรุงสยาม ควรจะให้ทูตานุทูตสยามออกไปสำนัปล้างพระเจ้ากรุงบริตตานีเฉพาะพระพักตร์ให้ได้ เห็นและรู้จักกับเสนาบดีกรุงลอนดอนให้ได้พบเฉพาะหน้า ได้หารือการที่ควรได้ตาม ต่าง ๆ มาด้วย จะชอบสมควรนัก....

อนึ่งการที่จะให้ทูตานุทูตไปไกลในทางทะเลนั้น กรุงสยามนี้ยังไม่มีอำนาจ ที่จะส่งไปได้โดยสะดวกด้วย เพราะฉะนั้น กรุงสยามจึงบังคับให้เสนาบดีมีหนังสือออกไป ปรีกษาหารือกับเสนาบดีพนักงานว่าการต่างประเทศในกรุงลอนดอนแต่ปีหลังแล้ว จึงได้ ความตอบมาว่าซึ่งจะให้ทูตานุทูตกรุงสยามไปเจริญทางพระราชไมตรี ณ กรุงลอนดอนนั้น พระเจ้ากรุงบริตตานีกับเสนาบดีจะยินดีรับ และว่าจะจัดเรือรบของกรุงบริตตานีมารับและ ส่งให้ถึงกรุงลอนดอน และกลับมาถึงพระนครนี้โดยสะดวก ครั้นได้ทราบดังนี้แน่แล้ว กรุงสยามกับเสนาบดีมีความยินดียิ่งนัก ก็ชอบคุณผู้ครองฝ่ายกรุงบริตตานีเป็นอันมาก

(เล่ม 2, หน้า 189)

หนังสือที่วางเวรกรรมทำนั้น เจ้าพระยาวังกรมหาโกษาธิบดีไม่อยู่ไปเมือง นครไชยศรี พระยาราชานุประพันธ์ก็ไม่อยู่ไปเมืองตราดหลายวันแล้ว ไม่มีใครฉีกออก ได้ ฉีกแต่ของเสมียนตรากรมทำก็เป็นหนังสือเล็กไม่มีความ พระยาพิพัฒน์โกษาจึงมาทูล กรมหลวงวงศาธิราชสนิท ๆ บังคับให้ฉีกออกแล้วเอามาให้ข้าอ่าน เป็นคนคนอื่นอ่านแล้ว อ่านแล้ว เขาอ่านให้ฟังทีเดียวแล้วเขาก็เอาไปเสียไม่ได้ฉบับไว้ ความซำก็จำไม่ได้ เจ้าพระยาวังกรมหาโกษาธิบดีก็ยังไม่มาจนวันนี้ ข้าจะว่าอะไรมาก็ไม่เป็นธุระของข้าแล้ว ด้วยความในหนังสือนั้นไม่มีชื่อจะให้กราบทูลเลย เป็นแต่ว่าถึงพระยาราชานุพันธ์ให้กราบ เรียน ๆ ๗๗ เจ้าพระยาวังกรมหาโกษาธิบดีเท่านั้นจริง ๆ ผิดกับเขียนอย่างหนังสือบอกมา แต่หัวเมืองต่าง ๆ หรือข้าหลวงไปราชการทั้งปวง เพราะฉะนั้นครั้งนี้ข้าเป็นแต่คนกินเดน ดอก เขาอ่านให้ฟังแล้วเขาก็เอาฉบับไปเสียด้วย หนังสือไม่ได้ถึงตัวข้า เขาจะเก็บไว้กราบ เรียนเจ้าพระยาวังกรมหาโกษาธิบดีตามสั่งมา

(เล่ม 2, หน้า 214-215)

และการถือน้ำนี้ ทำได้แต่ในแขวงเมืองที่เรียกว่าเมืองน้ำทิพย์สัตยาเท่านั้น จะทำจะถือนั้นในเขตแดนท่านผู้อื่น คือเมืองประเทศราชขึ้นไทยก็ดี ไม่ได้ขึ้นก็ขึ้นไม่ได้ ห้าม อยู่ เพราะถ้าไปถือนั้นในแขวงอื่นก็เป็นถือน้ำของเจ้าของแขวงไป เพราะฉะนั้นทูลอย่าหลงชวน กันถือน้ำในเรือก็ดี แผ่นดินก็ดี ของเจ้าอื่นนายอื่นเลย

(เล่ม 2, หน้า 244)

เพราะวิไลยเมืองไทยแต่ก่อนมีเงินน้อย โทร์ ๆ ไม่ใคร่มีเงิน ครั้นมีขึ้นคืน
ว่ามั่งมีเก็บซ่อนสำสมเสียบ ถึงจะส่งภามิอากรก็ส่งเป็นเงินเหรียญเสียบโดยมาก เพราะฉะนั้น
ผู้ครองแผ่นดินก็มีเงินบาทน้อยไป มีแต่เงินเหรียญ ถึงเบียดหัวคก็จะต้องแจกกันด้วยเงิน
เหรียญ

(เล่ม 3, หน้า 2)

การทำเงินเหรียญเสียดังนี้ ก็เป็นการกันเงินแดงยิ่งขึ้น ถ้าหากว่าเราจะทำ
แล้ว เราจะไล่เลียงเพื่อนำเงินเสียบให้เหมือนเงินไทย แล้วทำตามน้ำหนักบาท สติง เพ็อง ตาม
น้ำหนักที่ราษฎรฝ้ายเราเคยใช้รู้ทั่วกันแล้ว เห็นว่าจะเป็นที่เชื่อถือไว้ใจใช้ได้เร็วกว่าเงินตรา
เมืองอื่นเป็นแน่แท้ เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าขอกำชับมาแก่ท่านทูตานุทูตให้เอาใจใส่หาเครื่องมือ
เครื่องจักรสำหรับทำเงินเหรียญ ทั้งทำตราตามอย่างซึ่งให้มาแก่พระนายสรรเพชญ์ภักดีมานั้น
แต่ให้รู้การดำเนินการปลาย การสำคัญและไม่สำคัญ กิจให้รอบคอบ ก็จะทำเหรียญทองก็ได้
เงินก็ได้ พอให้เป็นเกียรติยศแก่แผ่นดินของข้าพเจ้า

(เล่ม 3, หน้า 5)

ถ้าการนั้นเป็นของถวายในพระบวรราชวังไป ครั้นของมาถึงกรุงเครื่องนั้น
ก็เป็นของนิ่งอยู่ เป็นแต่ของเครื่องเล่นไป เพราะการทำเงินตรากฎหมายฝ้ายไทยมิได้แต่ข้าง
พระบรมมหาราชวัง จะต้องคิดอ่านชักย้ายถ่ายเทวากันวุ่นวายไป ผู้ครองข้างอังกฤษเขาจะ
เข้าใจอย่างไรก็ไม่ทราบ เพราะฉะนั้นให้สืบดูให้แน่ ถ้าผู้ครองข้างอังกฤษเขาคิดจะถวาย
เครื่องนั้นในบวรราชวังแล้ว ก็อย่าว่าทุ่มเพียงแย่งชิงเลย คิดลงทุนสั่งเขา ขอแก่เลอรคกตา
เรนคอนให้เขาทำให้อ้างพระบรมราชวังนี้ให้ได้

(เล่ม 3, หน้า 7)

เพราะเป็นพระเจ้าแผ่นดินต้องเสียดำฟ้าขวัญหม่อมเจ้าพวกในกรมหมื่น
สุรินทรรัักษ์และข้าราชการซึ่งเพลิงไหม้เรือนั้น ตามอย่างพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัวเคยพระราชทานครั้งก่อนเป็นเงิน ๑๑ ชั่ง เสื้อผ้าเป็นอันมากราคาประมาณ ๔-๕ ชั่ง
อีก เพราะฉะนั้นควรจะส่งสารข้าพเจ้าให้มากทุกคน เงินที่ให้ไปนั้นก็ไม่ได้เอาเงินคดง เอา
เงินภาษีที่ขึ้นกรมหมื่นสุรินทรรัักษ์ซึ่งเป็นส่วนพระคลังสินค้าตากมาส่งให้ข้าพเจ้าใช้ตอยอยู่
ตามบังคับสมเด็จพระองค์น้อย ท่านให้ไว้แต่แรกแม่ตานิตายแล้ว

(เล่ม 3, หน้า 19)

อาการเจ้าพระยานิกรบดินทรนั้น ภายหลังแต่บอกรอกก่อนอาการก็คล้ายมาก
แล้ว ท่านถูกนั่งขึ้นได้แต่ขึ้นเดินยังไม่สนับ อาหารก็ได้เสมอปรกติบ้าง น้อยกว่าปรกติบ้าง
อนึ่งเมื่อท่านได้เบียดหัวคแล้ว ท่านยื่นเรื่องราวให้พระนายศรีสรรัักษ์มาให้ข้าพเจ้าขอยออก

นอกราชการ ความในเรื่องราวของท่านได้คิดห่อใส่มาให้ดูด้วยแล้วในนี้ พระนายศรีตรรกัมภ์ ว่าท่านขึ้นมาครั้งนี้เพราะท่านสงสัยว่าเป็นขามเคราะห์จะถอยวาสนา ก็จะให้สิ้นเคราะห์เสีย คราวหนึ่ง ด้วยการขอลอกนอกราชการดังพระสงฆ์เสียดชะของลิตศักดิ์ เพราะฉะนั้น จึงไม่อยากจะถอดท่าน ข้าพเจ้าจึงผ่อนให้ตามใจท่าน ข้าพเจ้าสั่งให้ส่งตราพระราชสีห์มา มอบไว้ให้เจ้าพระยาธรรมาธิกรณ์ ดูแลว่าราชการแทนที่ไปกว่าท่านจะหาย

(เล่ม 3, หน้า 22)

ครั้นเมื่อท่านข้างโน้นไม่อยู่เกิดเพลิงขึ้นที่ไหน ๆ เมื่อใด ๆ ก็ต้องรีบไป ช่วยดับเองเร็ว ๆ ให้จงได้ ครั้นจะไม่ไปด้วยเห็นว่าไกลหรือลำบากผู้คนไม่พร้อม ถ้า เพลิงไหม้มากไปราษฎรก็จะโทษเอาว่า ข้าพเจ้าแก่คร่ำคร่าอ่อนแอไม่แข็งแรง เพราะฉะนั้น ต้องระวังคอยดับเพลิง

(เล่ม 3, หน้า 25)

อนึ่งบ้านเมืองก็ล้วนแต่จากคารุง ๆ รัง ๆ เป็นรังไฟรังหิน กลัวท่านทั้งปวง จะวิตกถึงบ้านเรือนว่าไฟจะไหม้ เพราะฉะนั้นไฟไหม้ได้สนิทไหนก็บอกไปทุกที ใครใช้ ใครตายหรือด้วยความอะไรก็มีก็ออกชื่อออกเรื่องบอกไปทุกครั้ง ก็เพื่อจะให้ท่านทั้งปวงได้ ไว้ใจเป็นแน่ที่บ้านเรือนบุตรภรรยาญาติครอบครัวของท่านนอกจากที่ออกชื่อตามมีเหตุไป นั้นอยู่คืออยู่สิ้น

(เล่ม 3, หน้า 48-49)

อนึ่งตัวข้าพเจ้าเป็นหูช้างหูม้า เป็นธรรมดาของในหลวง ความคิดความเจริญ ของใคร ๆ ก็ไม่ใครจะฟัง คือใครจะไปข้างไหน ๆ ได้เมียมาก็ดี หรือกลับบ้านเกี่ยวผู้หญิง ได้ก็ดี ใครจะแต่งงานบ่าวสาวปลูกเหย้าสร้างเรือนกับใครก็ดี ใครจะทำการค้าขายมีกำไร ได้เงินทองก็ดี ใครจะเล่นเบี้ยเล่นไปเล่นหวยได้เงินได้ทองก็ดี ใครจะว่าด้อยว่าความได้ สิบบนก็ดี ความสวัสดิมงคลเช่นนี้ ๆ ปิดแล้วปิดเล่าไม่มีใครบอกให้ในหลวงได้รู้โดยที่เดียว ก็จะยอมรู้อยู่แล้ว ก็ถ้าการอะไรเป็นอัปมงคลคือการใช้การตาย การร่นวายไฟไหม้ได้สนิท อย่างนั้นแล้วให้ในหลวงรู้เร็วที่เดียว ถึงคนอื่น ๆ ยังไม่ทันรู้ในหลวงรู้เสียก่อนที่เดียว ก็เพราะฉะนั้น เดียวนี้ท่านผู้ใดจะเป็นพวกพ้องของทูลผู้ใด ในหลวงก็รู้แต่ที่ปรากฏ ๆ อยู่ที่ประจักษ์ ๆ อยู่โดยวงศญาติ ก็ที่เกี่ยวข้องกันข้างถูกข้างเมียลับ ๆ ลึก ๆ ก็ไม่อาจล่วงรู้ เพราะฉะนั้น ขาวคิดของใคร ๆ ก็ไม่รู้ที่จะหยิบบอกมา จะบอกได้แต่ข่าวร้าย

(เล่ม 3, หน้า 67)

การซึ่งทูลออกมาครั้งนี้ก็คิดอย่างธรรมเนียมอยู่เอง เพราะทูลมาไกลนีกกว่า เมืองจีนเมืองญวน จะส่งข่าวไปมากกว่าจะถึงกันก็ถึงสองเดือนสามเดือน อนึ่งทูลที่ไปเมือง

จีนก็เป็นแต่คนซีไรจีเห่ อย่างนายแก้ว นายด้วง นายแฉ้มและอื่น ๆ ทูตที่ไปเมืองญวนถึง
 ทางที่มีพระยา มีพระเป็นทูต ก็พระซีไรจีเห่ไกลกันนักกับทูตสำหรับนี้ไม่เหมือนกัน เมื่อครั้ง
 กรมหลวงวงษาธิราชสนิทไปทัพเมืองเชียงตุงเป็นทางไกล กว่าท้าวทั้งปวงบรรดาที่กองทัพ
 ไทยเคยไปฉินโค ทางที่ทูตสำหรับนี้ไปก็ไกลกว่าทางที่ทูตเคยไปเหมือนกัน ก็และจะว่า
 วาทนากรมหลวงวงษาธิราชสนิทคิดเป็นบรรทัดลากทางลงมาจดกับพระยา และพระที่เป็น
 ราชทูตเคยไปเมืองญวนมาแต่ก่อน วาสนาพระยาราชทูตในทูตจำพวกนี้ เมื่อจะมาวางใน
 ระหว่างนั้น ข้าพเจ้านับถือว่่าก่อนข้างอยู่บนไม่ก่อนลงมาข้างล่าง เมื่อครั้งกรมหลวง
 วงษาธิราชสนิท ไปทัพเมืองเชียงตุงนั้น เธอก็เขียนหนังสือฝากถึงตัวข้าพเจ้าทุกที
 เพราะฉะนั้นจะว่าผิดอย่างธรรมเนียมนั้นไม่ได้

(เล่ม 3, หน้า 86)

ผู้ที่มาทำสัญญาด้วยนั้นก็คงจะมีความคิดไปต่าง ๆ ของแกไขของเพิ่มเติม
 ขอเติมขอแทรกขอแฉงขอชักขอย้าย ไปอย่างนั้นบ้างอย่างนี้บ้าง พระยาราชทูตเพียงผู้เดียว
 ไปอยู่ห่างหูห่างตาห่างปัญญาความคิดของผู้ใหญ่ จะว่ากล่าวเจรจาไปจะยากอยู่ ผู้ครองฝ่าย
 ไทยจะไว้ใจให้อำนาจขาดมาที่เดิวนั้นยังไม่ได้ เพราะฉะนั้น บัดนี้ข้าพเจ้ากับเสนาบดีพร้อม
 ใจกันตั้งมาว่าเมืองใด ๆ ซึ่งจะใคร่ทำสัญญาทางไมตรีและการค้าขายด้วยเมืองไทย ก็ขอให้
 เมืองนั้นมีหนังสือมาถึงท่านเสนาบดีผู้ว่าการต่างประเทศในกรุงเทพฯ นึกหมายให้ทราบแน่
 ก่อนแล้วจึงจัดแจงแต่งให้ผู้รับใช้ในเมืองนั้น ๆ ได้เข้ามาในกรุงเทพฯ มานครนี้เทอญ

(เล่ม 3, หน้า 89)

หนังสือส่งมาถึงข้าพเจ้าภายหลังแต่ฉบับที่เขียนฝากมาเมื่อแรกถึงปารีสนั้น
 มีแล้ว จงรู้เถิดว่าไม่ได้ถึงข้าพเจ้าแต่สักฉบับหนึ่งเลย พระพิเทศพานิชเขาก็บอกมาว่าเขา
 คอยทุกคราวเรือกลไฟเดินข่าวที่เรียกว่าเรือเมล์ แต่ไม่ได้หนังสือของท่านทั้งปวงเลย
 เพราะฉะนั้นจึงสืบว่าหนังสือนั้นไปตกอยู่ที่ไหน

(เล่ม 3, หน้า 184)

การทุกสิ่งทุกอย่างในเมืองของสยามเองก็ดี ในการอันปฏิพัทธ์ด้วยการ
 ต่างประเทศที่เป็นไมตรีก็ดี จะไม่ให้มีเข้าใจผิดถึงพลาดคลาดเคลื่อนไปจากเหตุที่ควรบ้าง
 นั้นจะระวังก็ยังไม่เป็นอันยาก เพราะฉะนั้นกรุงสยามขอฮ้อนวอนต่อกรุงฝรั่งเศสมา การใด ๆ
 ผู้ครองแผ่นดินฝ่ายสยามเข้าใจผิดถึงพลาดทำให้คลาดเคลื่อนอย่างไรไปบ้าง ขอพระเมตตา
 กรุณาโปรดคึกเตือนให้ทราบความตามเหตุผลจะได้คิดชักย้ายผ่อนปรนแก้ไขเสียใหม่
 ให้เป็นไปแต่ในการที่ควรเห็นชอบด้วยกัน โดยเหตุเป็นผลประ โยชน์เป็นคุณแก่ชนทั้งปวง

(เล่ม 3, หน้า 211)

ฉันคาดคะเนการว่าในเมืองอังกะครั้งนี้ ถ้าทัพอังกฤษจวนใกล้เข้าไป ที่จะมี
 โครมาเกลี้ยกล่อมยินยอมทำสัญญาเหมือนครั้งก่อนเห็นจะไม่มี เจ้าอังกะเมื่อเต็มทีเข้าก็เห็น
 จะเป็นบ้าคร่ำไม่ได้เรื่องจนเขาจับฆ่าเสีย ฤมาส่งให้อังกฤษอย่างเข้าถึงกา ฤจะฉวยบวช
 จะหนีจะฆ่าตัวตายเสีย เมื่อเป็นดังนี้ผู้ที่ควรรับเป็นเจ้าแผ่นดินที่มาต่อไปเห็นจะไม่มี เพราะ
 ไม่มีกำลังจะต่อสู้อังกฤษ แลทหารอนจะใกล้เกลี้ยเกลี้ยกล่อมให้ความแล้วก็คงจะจวนในไม่ช้า
 วันในปีนี้เป็นแน่

(เล่ม 1, หน้า 9)

ก็ถ้าพม่าได้ล้อมรอบกับอังกฤษมาจนร่อยหรอเสียรืผลแดนเขตแดนแล้วจึง
 เสรีความกัน เมื่อเป็นฉนั้นการก็เป็นทีข้างเรามากขึ้น แต่ถ้าปีนี้ฝ่ายเราไม่สบายฟ้าฝน
 ไม่บริบูรณ์ เสี่ยงอาหารขาดตน เราจะจรรอรวบรวมเสบียงอาหารต่อปีอื่นสบายสะดวกแล้ว
 จึงจะทำได้ จะฝัดการไปต่อปีอื่นก็ควร

(เล่ม 1, หน้า 10)

พวกพระยาอนุชิตชาตไชยข้าหลวงซึ่งเป็นไทยออกไปอยู่เมืองพระตะบอง
 ก็น้อยตัว พวกเมืองพระตะบองก็คิดการไม่ต้องกับข้าหลวงแยกทำไปบอกแจ้งความแก่
 กรุงเทพ ฯ แต่โดยลำพังพวกเมืองพระตะบอง เมื่อการเป็นดังนี้ข้าพเจ้ามีความวิตกนักเพราะ
 เป็นไปบอกของเธอนั้นก็ห่างไป เป็นทีให้สำนึกว่าพวกตนเอง ไสจะเกลี้ยกล่อมกันสกัด
 หนทางปิดเสียไม่ให้ไปบอกมาได้กระมัง เมื่อเป็นดังนี้การก็ควรที่กรุงเทพ ฯ จะแต่งกองทัพ
 ให้แม่ทัพมีกำลังเป็นที่ย่านเกรงกลัวของพวกเขมรที่จวนวาย คุมไพร่ออกไปอยู่ที่เมือง
 พระตะบองแล้วส่งตัววัดดาบศิวิวงศ์เข้ามาแลการรบพวกเมืองพระตะบองเสียให้คงอยู่
 ในการสำหรับเมืองพระตะบองโดยปรกติ

(เล่ม 1, หน้า 28-29)

อนึ่งที่เมืองกำปอคนั้นเป็นเมืองท่าการค้าต่างประเทศของอครเรือค้าขาย แลมี
 ฝรั่งเศสอังกฤษขึ้นตั้งห้างค้าขายอยู่มาก ข้าพเจ้ามีความวิตกอยู่ว่าเมื่อเขมรเมืองคอนกระดัง
 กระเคื่องแก่เธอทั้งสองคั้งนี้ เกรงจะมีโจรผู้ร้ายใจกำเริบเข้าปล้นฉวยชิงถูกค้าวานิชที่เข้ามา
 อครเรือค้าขายแลตั้งห้างค้าขายอยู่ที่เมืองนั้น ให้เขาเสียทรัพย์สิ่งของเป็นอันตรายต่าง ๆ
 เมื่อเป็นดังนี้ เจ้าของทรัพย์เขาจะไปร้องแก่เมืองเดิมของเขาให้แต่งผู้รับบังคับมาต่อว่าที่
 กรุงเทพ ฯ แลให้ทามาต่อว่าให้เธอทั้ง ๒ เสียเงินใช้ให้ ก็จะเป็นการลำบากยากนัก
 เพราะวิตกอยู่ดังนี้จึงได้จัดให้พระยาฤทธิไกรเกรียงหาญยุทธการภักดี อกภัยพิริยบรากรมพาหุ

เจ้ากรมอาศาศใหญ่ซ้าย คุมเรีอรบกันไม้ด ๒ ๓ ออกมาช่วยรักษาเมืองท่าปอด มิให้มีโจร
ผู้ร้ายทำอันตรายแก่ลูกค้ำวานิชต่างประเทศได้

(เล่ม 1, หน้า 31)

อนึ่งได้ข่าวว่างสุตอังกฤษก็เที่ยวกระซิบบกระซิบตามนายห้างนายร้าน
ต่าง ๆ เป็นหลายแห่งว่าเตอร์คยอนเฮเป็นผู้มีบันคาศักดิ์อำนาจมาก เป็นขุนนางผู้ใหญ่ได้
บังคับเรีอรบในทะเลอินเดียหลายสำ วาสนาบันคาศักดิ์อำนาจสูงกว่างสุต เข้ามาครั้งนี้หา
บอกความว่าจะมาว่าเรื่องอะไรไม่ เป็นแต่ว่าจะขอเอาเรีอรบขึ้นมาที่กรุงเทพฯ ให้ได้ ก็จะ
มาคิดทำอย่างไรแก่กรุงเทพฯ คังท่าแก่เมืองตรังกานู้นั้นดูอย่างไรก็ไม่รู้ ก็ถ้าเมื่นเรีอรบ
ยิงเอาบ้านเมืองฝ่ายไทยไพร่บ้านพลเมืองก็จะแตกตื่นวุ่นวาย ให้นายห้างนายร้านทั้งปวง
คิดอ่านระวังตัวรักษาสิ่งของ ๆ ตัวไว้ให้ดี เพราะการเป็นดังนี้ ก็ซุบซิบกันอยู่บ้างในชายแ
หญิงชาวเมืองนี้ที่หูไวใจเบาแต่ไม่สู้เป็นมากนักคอก เพราะฯลฯฯ จึงแจ้งอยู่ปรกติไม่ตื่นตาม

(เล่ม 1, หน้า 45)

อนึ่งโจทย้ายสี่ที่ไปฟ้องแก่พระยาอัมฎา ในคำร้องย้ายสี่ที่ว่าสูบฝิ่น แดไป
ฟ้องแก่พระยาอัมฎาโดยความสาเหตุ เมื่อเป็นดังนี้ควรจะตั้งพิจารณาโจทย้ายสี่นั้นก่อนว่า
สูบฝิ่นหรือไม่ ถ้าสูบฝิ่นจริงจะเอาเป็นโจทย้ายสี่ไม่ได้ เพราะได้ประกาศห้ามไว้แต่ก่อนแล้วว่า
ไทยสูบยาฝิ่นไม่ควรจะเป็นโจทยักกล่าวคดีขึ้นโรงขึ้นศาล ไม่ควรจะเป็นพยานในคดีทั้งปวง

(เล่ม 1, หน้า 64)

เมื่อนั้นลมหายใจเดินทางซิพจร แลลมจะออกโดยปรกติก็คิดขัดขวางทาง
เข้าบ้าง อ่อนไปบ้าง ก็ให้เกิดอาการต่าง ๆ คือหิวโหยวิงเวียนและอะไร ๆ ต่าง ๆ ไม่สบาย
ขึ้น ครั้นถึงเวลากินอาหารก็มากินกับเข้าดัมแกงเครื่องร้อนเข้าไป ทันใดนั้นก็เข้าไปละลาย
เสมหะแลโลหิตที่แค่นคั่นอยู่ให้เหลวออกไป เหมือนน้ำมันที่กั้นแฉะแข็งอยู่เอาขึ้นตั้งไฟทำ
กลับไหลออกไปคล้ายกับก่อน เมื่อนั้นอาการที่ว่ามาทั้งปวงนั้นก็หายในทันที ก็ด้วยเป็นดังนี้
จึงได้มีสมมุติว่าหิวเข้าจนลมจับ แสบท้องจนลมจับ ฤคคอาหารนานลมกำเริบ กินอาหารได้
น้อยลมกำเริบ การสมมุติเช่นนี้ เป็นขึ้นด้วยเหตุนี้เป็นแน่

(เล่ม 1, หน้า 104)

เมื่อไรผู้ลงให้กินฝิ่นนั้นมารับรักษาเอาเขาเข้าฝิ่นให้กิน เมื่อนั้นโรคที่เป็น
เช่นเวียนฝิ่นก็สงบหายไปทันที ฝิ่นนั้นสำคัญว่ายาขนานนั้นคินัก เมื่อพันเวลาฤทธานัน
แล้ว โรคเวียนฝิ่นมีมาก็จะต้องเอาเขานั้นกินแก้ก็ ด้วยนัยนี้การใช้ยาฝิ่นก็จะมากขึ้น

(เล่ม 1, หน้า 105)

อนึ่งเมื่อการศพแม่เพย ข้าพเจ้าไปปลุกเมรุขี้ขึ้นไปใกล้วังหน้านัก จนไม่มี
ท้องสนามพลับพลาพระบวรราชวัง ไม่มีที่ตั้งพลับพลา ไม่มีที่ประทับ จึงต้องบอกประชวร
เถี่ยทำงาน เป็นแต่ให้ถูกเต้าท่านเลขาธิการมาช่วย การที่เป็นดังนี้ เขายกโทษว่าข้าพเจ้าไม่
คิดอ่านจัดการให้เป็นพระเกียรติยศสมควรท่านจึงเสด็จไม่ได้

(เล่ม 1, หน้า 155)

ก็แผ่นดินกรุงเทพ ฯ เป็นดินขึ้น ครั้นหน้าแดงก็คายไอน้ำขึ้นมา ให้เกิดแต่ได้
ดินก็ตาม แต่ไอน้ำขึ้นมาถูกผู้คนจึงมักมีความไข้หน้าแดง ก็ในป่าคณั้น เขาว่าทุกหนทุกแห่ง
ว่าหน้าแดงความไข้ไม่มีใครมี ไม่สู้คืองกแล้วความไข้ แต่หน้าฝนแล้วไข้ชุม ซึ่งเป็นดังนี้พระ
ที่ป่าเป็นที่ดอนที่สูง แห้งแล้งมากนัก ถ้าแห้งแล้วต้นไม้ก็ไม่มีใบ ก็ไม่มีไอน้ำขึ้นมา ความไข้
จึงไม่มี

(เล่ม 1, หน้า 177)

ถูกเราหลานเราไม่รู้จักได้จักเสีย คิดว่าเวลานี้ไซ้ที่ไซ้ทางที่จะพาถูกพาเมียที่
สาออยร่านร้อนจะไปพระบาทไปเที่ยวทางนั้น ไม่รู้จักมีปัญญารักษาตัวไม่กลัวขุ่นข้อง
หมองหมางบ้างเลย อยากรแแต่จะตามใจผู้หญิง ไปอย่างเคียวกลับมาแต่เหลียวคิดแต่ว่าในหลวง
ไม่พอใจให้ไปนั้นไม่ถูกใจตัวแล้วขึ้นคือเป็นไป กระนั้นไม่กลัวด้วยคิดว่าไม่มีใครกล้าฟ้อง
เอา เพราะเมียใคร ๆ ก็คงกันกันร้อนรนจะไปพระบาทอยู่หมดทุกเดือนอีเดือน ๓ ก็เมื่อเป็น
ดังนี้ในหลวงทวดรักษา เมื่อคนทรยศไม่เชื่อถึงเป็นลูกเป็นหลานทวดคางไม่เข้าด้วย

(เล่ม 1, หน้า 183-184)

อนึ่งเมื่อครั้งกรมวิษณุกรดกับคุณศรีสุริยวงศ์ลาไปเที่ยวเมืองสิงคโปร์นั้น
พวกที่ไปในสำทั้งสองสำ ในหลวงก็ได้เรียกเอาบายูซิแจกเสื้อผ้าหมด ครั้งนั้นหม่อมเจ้าทอง
องค์ในกรมหมื่นสุรินทรรักษ์ แลหม่อมเจ้าแดงในกรมขุนชิเบศร์บรรดามคุณศรีสุริยวงศ์ไป
ด้วยในเรื่องท่าน ในหลวงก็ได้ตามไปส่งถึงปากถัด หม่อมเจ้าสามองค์นั้นก็หลบหน้าเสีย แต่
ความนั้นก็ไม่มีคหุคขึ้นแต่เมื่อท่านยังไม่กลับมา เพราะหม่อมเจ้าผู้พี่ของหม่อมเจ้าที่ตามไป
นั้น ทำความชักออกเงินทองขึ้นในวังก็ซัดขวังกันต่อ ไปถึงหม่อมเจ้าที่ไปเมืองสิงคโปร์
ไต่ถามกันเข้าก็ซัดกันต่อไป จึงได้ความว่าหม่อมเจ้าสามองค์นั้นหนีไปด้วย ด้วยเหตุที่
พรรณานภี ก็องจะชี้ให้เห็นว่าราชบัญญัติที่ห้ามไม่ให้หม่อมเจ้าหนีไปนอกกรุงนี้ ผู้หลัก
ผู้ใหญ่ที่เป็นกระชู่แผ่นดินอยู่ในบัดนี้ ก็ไม่เห็นด้วย ไม่ยอมทำตาม เห็นความว่าหม่อมเจ้าได้
ไปไกล ๆ ก็จะได้เจริญความรู้อวิชาและอะไร ๆ ไปดีกว่าจงไว้ ท่านผู้หลักผู้ใหญ่ท่านเห็นดังนี้

(เล่ม 1, หน้า 195-196)

เครื่องสายของซอฟ้าโบราณชำรุด เมื่อมีผู้ทำที่วัดมากมายหลายแห่งหลาย ตำบลมากไปกว่าพระราชมณเฑียรและสำนักเจ้านาย ตาคนทั้งหลายที่เห็นของอย่างนี้มีใน วัดโคขุมมาก ก็สำคัญเสียว่าของอย่างนี้เป็นของวัดมิใช่ของบ้าน คนไปมาต่าง ๆ ก็มักว่าพระราชมณเฑียรเหมือนพระวิหารแด่พระอุโบสถ แต่แรกเห็นนึกว่าวัดเต่า สำนักเจ้าก็ว่าเหมือนโรงธรรมกุฏิวัด เมื่อแรกเห็นนึกว่าวัดเต่า เพราะการเป็นดังนี้ เจ้านายทั้งปวงก็ออกไป ถึงสร้างวังสร้างสำนักก็ชักย้ายเป็นตึกเป็นแก่งไปต่าง ๆ ไม่ใครจะทำสายของซอฟ้าโบราณในหลวงก็ทนไม่ได้

(เล่ม 1, หน้า 223)

นางแห่งที่มีแนวเขาถูกเขาไฟถล่มเขวไขว้กันอยู่นั้น ถ้าคิดอ่านหน้าแล้งแต่ง ผู้รับบังคับมาทั้งสองฝ่ายพร้อมกัน เดินค้นป่าตรวจแนวเขาดูให้รู้ตลอดจะได้เป็นดี ซึ่งว่า มาดังนี้ก็เห็นเป็นยากไป ก็ในป่าซึ่งไม่เป็นที่ตัดฝางตัดไม้ขอนสัคนั้นก็ไม่สำคัญนัก แต่ในป่า ที่เป็นที่ตัดฝางและไม้ขอนสัคนั้น และที่ตั้งบ้านผู้เมืองคน ตั้งแต่ชาวปากใต้ไปจนพวกกะเหรี่ยง ละว้าจะต้องดูให้เห็นพร้อมกันทั้งสองฝ่ายเป็นแน่ก่อนจึงจะยอมเป็นอันขาดได้

(เล่ม 2, หน้า 74-75)

ผู้คนในฝั่งข้างโน้นเคยอยู่ในอำนาจอังกฤษมานานแล้ว โดยที่อังกฤษที่มา ว่ากับเราจะยอมลงว่าสุดแต่ใจราษฎรที่อยู่ในฝั่งนั้น เมื่อตามราษฎรเข้าก็เห็นจะสมัครข้าง อังกฤษ จะไม่สมัครเปลี่ยนกอบแวนแมนต์มาเป็นของไทย ด้วยเหตุนี้และถึงจะได้ด้านไปก็ เห็นจะไม่ตลอด แต่ว่าถ้าจะแบ่งเขตแดนกันด้วยแม่น้ำคังนี้ ถิ่นรักให้เรียงเป็นข้อสัญญาพิเศษ ต่าง ๆ ซึ่งจะเป็นที่กันวิวาทบาดหมางแล้วส่งออกไปขอสัญญาแก่กอลลอกเนลพิท ให้ยินยอม กันเสียให้เรียบร้อยแล้วประกาศราษฎร และผู้รักษาเมืองกำนันจำบ้านทั้งสองฝ่ายให้รู้จนบ ธรรมเนียมตามสัญญาได้จะเป็นดี

(เล่ม 2, หน้า 85)

ก็ซึ่งกรมหลวงเทเวศร์วัชรินทร์ชำระได้ความจริงมา ไม่ยื่นข้อข้อไปอย่าง กรมหลวงวงษานั้น ก็เป็นความชอบของกรมหลวงเทเวศร์วัชรินทร์อยู่นักหนาแล้ว ก็ครั้งนี้ เมื่อเกิดความข้างในขึ้นจะเรียกเอาตัวฮ้ายจรรยาชำระก็ไม่ได้ตัว แต่ผู้คุมที่ขังฮ้ายจรรยาไว้ ได้ว่า บิดาฮ้ายจรรยาประกันตัวฮ้ายจรรยาไป ๆ ได้ตัวมาแต่บ้าน การเป็นดังนี้ก็เป็นทีรู้ว่าถึงฮ้ายจรรยา จะส่งไปให้จำไว้ ณ คุก ก็จะไม่อยู่ในคุกได้สักกี่วัน ก็คงจะมีผู้รับประกันให้ไปอยู่บ้าน การเป็นดังนี้

(เล่ม 2, หน้า 104)

ตัวเธอเป็นผู้หุตุเสียแล้วจากเมืองเขมรเพราะไม่ได้ไปทำสัญญาด้วยเขา
เข้าชื่อพร้อมทั้งองค์สมเด็จพระนโรดม เมื่อเป็นดังนี้ ถ้าข้าพเจ้าจะพยายามชวนขวาช่วยเธอ
ต่อไป ถ้าเธอตกอยู่ในฝ่ายที่ข้าพเจ้าให้ท้ายถือหางแล้ว ก็เห็นจะมีแต่เป็นพิษเป็นสงมากไป

(เล่ม 2, หน้า 115)

ถ้าว่าเรือที่เอาหนังสือมานั้น จะมาถึงเมืองสมุทรปราการ ณ วันอาทิตย์
ต่อไปในวันอังคารหรือวันพุธจะมีเรือต้องลงไปสำหนึ่งหรือสองสำจะไปสิงคโปร์
เมื่อเป็นดังนี้ หรือหนังสือที่บอกมาถ้าได้รับในวันเรือมาถึง จะแต่งตอบไปให้ทันในวันสอง
วันก็ได้

(เล่ม 2, หน้า 228)

มีหนังสือถึงตัวข้าพเจ้าสองฉบับ เป็นหนังสือพระยามนตรีสุริยวงศ์บอกให้
ของคุมพลอยแดง กับกลองเมียบฉบับหนึ่ง กับอีกฉบับหนึ่งสลักหลังเป็นคำอังกฤษ
เป็นลายมือหม่อมราโชทัยว่าให้ถึงตัวข้าพเจ้า แต่สลักหลังเป็นไทยนั้นว่าไม่ตรงเป็นเชิงอยู่
ว่าให้พระยาวรพงศ์พิพัฒน์นำขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าได้ฉีกแต่
ของพระยามนตรีสุริยวงศ์ที่เขียนมาตรง ๆ ฉบับเดียว

(เล่ม 3, หน้า 80)

และเรื่องซึ่งได้เฝ้าที่วังวินเชออย่างไร กวินตอบอย่างไร ก็ได้ข่าวมาแต่
หนังสือพิมพ์ หนังสือบอกหลายฉบับก่อนหนังสือชุดฉบับนี้ จนรูปภาพสำแดงท้องพระโรง
ที่เฝ้าเมื่อเวลาชุดเฝ้า และรูปราชทูต อุปทูต ตริทูตสามคน และรูปทั้งพวกทุกคน ซึ่งเขาถ่าย
ไว้ทำพิมพ์แล้ว ก็ได้เข้ามาได้เห็นก่อนหนังสือชุดฉบับนี้มาถึง และซึ่งเป็นดังนี้ ข้าพเจ้าก็ไม่
ติเตียนอะไรดอกแก่ทูต เพราะการทำงานมากไม่มีเวลาที่จะได้เขียนได้แต่ง

(เล่ม 3, หน้า 83)

กรุงสยามยังคิดเห็นว่ากรุงบริตตานีจะทรงตั้งเวรพระราชหฤทัยมาก ใน
ความสิ้นพระชนม์ของพระราชชนนีนั้น ก็อุบัติเหตุใด ๆ บังเกิดขึ้นแก่กรุงบริตตานี เหตุนั้น
ทั้งปวงกรุงสยามคิดว่าเหมือนกับด้วยสิ่งซึ่งบังเกิดขึ้นแก่กรุงสยามเหมือนกัน ด้วยประการนี้
กรุงสยามขอสำแดงความพลอยสังเวชและโทมนัสด้วยไมเหตุซึ่งบังเกิดขึ้นด้วยชื่อสัตย์สุจริต

(เล่ม 3, หน้า 114)

กรุงสยามมีความโทมนัสเพื่อจะรับสารภาพว่า เพราะแต่ก่อนมาความรู้
น้อยนัก ด้วยไม่ได้ไปเที่ยวไปเห็นไปฟังการงานในบ้านอื่นเมืองไกลเท่าไรวันนัก ผู้ไปมาแต่
เมืองอื่นได้รู้จักก็เป็นลูกค้าวานิชชนต่ำ ๆ มาเล่าขานการต่าง ๆ เกิน ๆ ไปบ้างและทุ่มเถียง

ไม่ต้องกัน การที่เป็นดังนี้ก็เพราะชาวสยามกับชาวยุโรปยังเป็นผู้แปลกหน้ากันนัก จะฟังเอาเป็นแน่ไม่ได้

(เล่ม 3, หน้า 210)

เจ้านายที่พระเจ้าอยู่หัวทรงรับทรงส่งเองนั้นอยู่ยังอินชียาวเหมือนเจ้าฟ้ากุณฑลแสดตัวข้าพเจ้า แลวงหน้าบัคนั้นนั้นแล ด้วยเหตุนี้ข้าพเจ้าจะต้องรับส่งบุตรข้าพเจ้าเองให้สิ้นวิตกอย่างนั้น

(เล่ม 1, หน้า 157)

อันผู้หญิงนี้คิดถึงเรื่องราวพระบาทแล้ว ถึงถูกถึงหลานแถมเมื่อกี้ให้ซึ่งนักก็ด้วยเหตุนี้ฉันได้ประกาศแล้วว่าเจ้านายผู้หญิงก็ดี ฤาเมื่อกี้ดี ใครอยากจะไปพระบาทก็ให้มาบอกเถิดจะให้สนมกรมวังเขาพาไป พระสงฆ์ที่หากินด้วยพระบาทก็จะได้หลอกไปปกหลอกต่าง ๆ ตามสบายใจ

(เล่ม 1, หน้า 180)

พระราชดำเนินข้างวังหน้านั้นคราวท่านจะไปที่ไปเอง คราวท่านจะกลับก็กลับเอง คราวท่านจะไม่ไปที่ไม่ไปเอง ด้วยเหตุนี้ถึงท่านจะมาลาาก็ได้ ไม่มาลาาก็ได้ แต่ในคราวที่จะไปนาน ๆ แล้วยกให้มาลาอยู่เป็นเคารพนั้นก็ควรยินดีอยู่แล้วว่าท่านจงรักภักดี

(เล่ม 1, หน้า 192)

ครั้งนั้นเจ้าพระยาภูธราภัยยังไม่ได้เลื่อนที่ ยังเป็นเจ้าพระยาขมราชอยู่ คิดเรื่องราวเสียว่าเป็นความในพระบรมราชวงศานวงศ์รับชำระไม่ได้ ด้วยเหตุนี้ราษฎรสิ้นที่ฟังจึงได้พร้อมใจกันทำเรื่องราวเข้ามาร้องแก้ในหลวง

(เล่ม 2, หน้า 92)

ในวันเมื่อพวกนั้นยื่นฟ้องร้องฎีกาดังนี้ มหาเถิกบ้าง ตำรวจบ้างซึ่งได้อยู่ที่นั้น ก็ว่ากันขึ้นว่าพวกนี้เก่งมากชื่อเสียงเล่าลืออื้ออึงไป ด้วยเหตุนี้ในหลวงจึงได้มอบความเรื่องนั้นให้กรมหลวงเทเวศร์วัชรินทร์ และพระยาอภัยกันตริโกมาตย์ไปเกาะพวกหม่อมเจ้าและหม่อมราชวงศ์มาชำระ

(เล่ม 2, หน้า 95)

ในปีนี้ในวัชรญาณฐานพระอารามหลวง เดิมราษฎรก็คิดกันว่าจะมีพระมหาชาติที่วัชรญาณฐานที่หลังพระมหาชาติที่วัดแก้ว ครั้นเกิดความตีรันฆ่ากันขึ้นที่วัดแก้ว พวกผู้ไปตีรันก็หาไม่ว่าใครว่ากล่าวประการใดไม่ ยังทำทายเป็นแรงอยู่ ไม่กลัวใคร ด้วยเหตุนี้ พระสงฆ์และภุชงค์ที่ติดกันจะมีมหาชาติที่อื่น ๆ ต่อไปก็พากันยอ์ฮ้อกลัวพวกหัวไม้เสียหมด ปีนี้ไม่ได้มีพระมหาชาติเลยแต่สักแห่งเพราะกลัวภัยพวกนี้จะไปทำร้าย

(เล่ม 2, หน้า 97)

ที่กรุงไค้จัดช่างทำเงินให้มากขึ้น จนถึงทำได้วันละ ๘๐ ๕๐ แล้วก็ยังไม่
ใครจะพอประสงค์ของลูกค้าผู้จะแลกใช้ เพราะเหตุนี้เดี๋ยวนี้ข้าพเจ้าจะใคร่ได้เครื่องมือที่ทำ
เงินเหรียญตามอย่างตราไทยที่ให้ออกไปแก่เจ้าหมื่นสรรเพชร์ภักดินั้น

(เล่ม 3, หน้า 2)

สิ่งของเครื่องที่ส่งออกไปเป็นเครื่องพุทธบูชาและไทยธรรมถวายพระสงฆ์
นั้น ครั้นขึ้นบกแล้วก็มีผู้เกาะครองยึดไว้ให้ต้องเสียภาษี เมื่อพวกสยามซึ่งไปนั้นกลับมา
บางทีก็มีหนังสือขุนนางผู้น้อยในผู้ครองข้างอังกฤษคอยมาบัง บางครั้งก็ไม่มี ด้วยเหตุนี้
ก็หาเป็นเกียรติยศแก่กรุงสยามนักไม่ เป็นแต่เห็นแก่การกุศลในพระพุทธรูปศาสนาซึ่งเคย
ประพาศมาก็จัดแจงออกไปพอเป็นอันสำเร็จในการพระราชกุศลเท่านั้น

(เล่ม 3, หน้า 42)

ในพระบรมมหาราชวังนี้ กุณศรีสุริยวงศ์ท่านรับเข้ามารักษา เพราะสมเด็จพระ
เจ้าพระยาองค์น้อยไปอยู่ที่ปทุมวันกับข้าพเจ้าด้วยกัน ในพระบวรราชวังนั้นเจ้าพระยา
มุขมนตรีหรือผู้รักษา การทั้งปวงก็เป็นปรกติเรียบร้อยคืออยู่น ๆ ข้าฯ กลับมา ด้วยเหตุนี้พึงรู้เถิด
ว่าบ้านเมืองเราอยู่เป็นปรกติคืออยู่ไม่มีเหตุการณ์ใด ถ้าไม่ปรกติแล้วจะอย่างนี้มีได้ อย่างฟัง
หนังสือเล็ก ๆ น้อย ๆ ของไพร่ ๆ หูเบา ๆ ฟังหรือเล่าลือ ๆ ถูก ๆ บอกรออกไปเลย

(เล่ม 3, หน้า 50-51)

อนึ่งได้เห็นความคิดของกงสุลและผู้ว่าการแทนกงสุลของสมเด็จพระเจ้ากรุง
ฝรั่งเศสซึ่งผลัดเปลี่ยนกันเข้ามาอยู่นั้น ปฏิบัติเป็นที่ชอบใจแก่ชนชาวฝรั่งเศสซึ่งไปมาอยู่ใน
กรุงเทพมหานครนี้ และประพฤติดีถูกต้องทุกอย่างตามข้อสัญญา และเป็นตามกติกาสวรร
รวมความคิดกับผู้ครองฝ่ายสยามโดยสุจริต เมื่อมีเหตุสิ่งใดก็ได้ปรึกษากันตัดสินการให้
ตกลงโดยยุติธรรมมิให้มีความเข้าใจผิดกัน ด้วยเหตุนี้กรุงสยามและผู้ซึ่งเป็นประธานใน
ราชการ จึงมีความยินดีด้วยทางพระราชไมตรีกับกงสุลฝรั่งเศสอันนัก

(เล่ม 3, หน้า 140)

การเรียบเรียงข้อความโดยการสรุปความดังตัวอย่างที่กล่าวมาข้างต้นพบว่าคำเชื่อม
ความในพระราชหัตถเลขาที่มากที่สุด คือ “เพราะฉะนั้น” นอกจากนี้ยังมีคำเชื่อมความอื่น ๆ
อีก ได้แก่ “ด้วยเหตุนี้” “เพราะเหตุนี้” อีกทั้งคำเชื่อมความสรุปความที่เป็นการทวนสิ่งที่
กล่าวถึงมาก่อนหน้านั้น ได้แก่ “เมื่อเป็นดังนี้” “เพราะวิตกอยู่อย่างนี้” “การที่เป็นดังนี้”
“การสมมติเช่นนี้” “อาการที่ว่ามาทั้งปวงนั้น” “ซึ่งว่ามาดังนี้” “ด้วยเหตุที่พรรณนามานี้”

“ด้วยประการฉะนี้” ซึ่งเป็นคำนำหน้าผลหรือความคิดเห็น ข้อสรุปที่เกิดขึ้นหรือจะเกิดขึ้น ซึ่งเป็นความคิดเห็นของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในเรื่องต่าง ๆ ข้อความที่กล่าวนามาก่อนหน้านั้นอาจจะเป็นข้อเท็จจริงของเรื่องราว เหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น การสรุปความในพระราชหัตถเลขา นั้นพบว่ามี การแสดงเหตุผลประกอบเสมอถึงเกิดได้จาก คำเชื่อม “เพราะ” ตัวอย่างเช่น

ฉันคาดคะเนการว่าในเมืองอังกษครั้งนี้ ถ้าทัพองกฤษจนโกล์เข้าไป ที่จะมีใครมาเกลี้ยกล่อมยินยอมทำสัญญาเหมือนครั้งก่อนเห็นจะไม่มี เจ้าอังกษเมื่อเต็มทีเข้าก็เห็นจะเป็นบ้าคร่ำไม่ได้เรื่อง จนเขาจับฆ่าเสีย ตามาส่งให้อังกษอย่างเจ้าลังกา ว่าจะลาจะบวช จะหนีจะฆ่าตัวตายเสีย เมื่อเป็นดังนี้ผู้ที่รับเป็นเจ้าแผ่นดินพม่าต่อไปเห็นจะไม่มี เพราะไม่มีกำลังจะต่อสู้อังกษ แลทุนรอนจะโกล์เกลี้ยเกลี้ยกล่อมให้ความแล้ว ก็คงจะจุ่นในไม่ช้า วันในปีนี้เป็นแน่

ข้อความนี้เป็นการสรุปความเห็นต่อสงครามในพม่าในลักษณะของการคาดคะเน วิพากษ์วิจารณ์ แล้วสรุปความเห็นจากการคาดคะเนว่า “เมื่อเป็นดังนี้ ผู้ที่จะรับเป็นเจ้าแผ่นดินพม่าต่อไปเห็นจะไม่มี” และแสดงเหตุผลต่อเนื่องว่าเพราะอะไรจึง ไม่มีเจ้าแผ่นดินพม่าว่า “เพราะไม่มีกำลังจะต่อสู้อังกษ..”

อนึ่งโจทย์ย้ายสิที่ไปฟ้องแก่พระยาอัญญา ในคำร้องย้ายสิก็ว่าสูบผืน แลไปฟ้องแก่พระยาอัญญาโดยความสาเหตุ เมื่อเป็นดังนี้ ควรจะต้องพิจารณาโจทย์ย้ายสินั่นก่อนว่าสูบผืนหรือไม่ ถ้าสูบผืนจริงจะเอาเป็นโจทย์ไม่ได้ เพราะได้ประกาศห้ามไว้แต่ก่อนแล้วว่าไทยสูบผืนไม่ควรจะเป็นโจทย์กล่าวคดีขึ้นโรงขึ้นศาล ไม่ควรจะเป็นพยานในคดีทั้งปวง

นอกจากนี้หลังคำเชื่อมความเพื่อสรุปความที่แสดงเหตุผลแล้ว ยังปรากฏการเชื่อมความที่แสดงความต่อเนื่องจากเหตุผลที่กล่าวมาและแสดงการกระทำ ด้วยคำเชื่อม “จึง” ตัวอย่างเช่น

ธรรมเนียมราชสกุลในไทยนี้ เมื่อรู้เป็นแน่ว่าผู้นั้นเป็นบุตรหลานเชื้อพระวงศ์ของสกุลที่ชนเป็นอันมากนับถือแล้ว ก็ไม่ดูถูกดูหมิ่นรังเกียจรังอน เพราะฉะนั้นสกุลท่านมะหะหมัดเข้ามาหาถึงบ้านเมืองครั้งนี้ก็มีความยินดี จึงได้แต่งตัวเต็มตามยศตั้งเครื่อง

ยศรับเป็นการนับถือเหมือนกับว่าเมื่อสุดต่านมะหะหมัดยังคงเป็นเจ้าเมืองถึงกาอยู่แล้วเข้ามาเหมือนกัน

ข้อความนี้กล่าวนำมาด้วยชื่อเท็จจริง “ธรรมเนียมของไทย” ที่ยอมรับต่อความเป็นเชื้อพระวงศ์ของสุดต่าน และสรุปความจากชื่อเท็จจริงนี้ว่า “เพราะฉะนั้น สุดต่านมะหะหมัดเข้ามาถึงบ้านเมืองครั้งนี้ก็มีความยินดี” แสดงให้เห็นผลจากชื่อเท็จจริงคือ ความคิด ความรู้สึก และนำไปสู่การกระทำ “จึงแต่งตัวเต็มยศ...”

เมื่อได้มีพระเมตตากรุณามาถึงกรุงสยามเป็นอันมาก โดยความที่กล่าวในพระราชสาส์นที่มีมานั้น ก็เป็นพระเดชพระคุณอันอัศจรรย์แก่กรุงสยามใหญ่หลวง เพราะว่าแต่ก่อนมายังไม่ได้ทราบเลยว่า เมืองใดในประเทศอินเดียทั้งปวงตลอดจนแผ่นดินจีนจะได้เคยรับพระราชสาส์นและเครื่องมงคลราชบรรณาการแต่พระเจ้ากรุงบริตานิโยอย่างครั้งนี้ เพราะฉะนั้นกรุงสยามได้รู้พระเดชพระคุณพระเจ้ากรุงบริตานิโยเป็นอุปการะใหญ่หลวงหลายประการ จึงได้ปรึกษากับเสนาบดีเห็นพร้อมกันว่าพระเจ้ากรุงบริตานิโยได้ส่งทูตานุทูตอังกฤษเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรีกับกรุงสยามถึงสองครั้งแล้ว ฝ่ายกรุงสยามควรจะให้ทูตานุทูตสยามออกไปสำนัับให้ถึงพระเจ้ากรุงบริตานิโยเฉพาะพระพักตร์ให้ได้เห็นและรู้จักกับเสนาบดีกรุงลอนดอนให้ได้พบเฉพาะหน้า ได้หารือการที่ควร ได้ถามต่าง ๆ มาด้วย จะชอบสมควรนัก....

ข้อความนี้แสดงให้เห็นการเชื่อมโยงการสรุปความ และนำไปสู่การกระทำ โดยเริ่มจากข้อความแสดงเหตุผล เรื่องพระนางเจ้าวิกตอเรียได้มีพระราชสาส์นถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งพระองค์รู้สึกว่าเป็นพระเดชพระคุณอันอัศจรรย์แก่กรุงสยามใหญ่หลวง” โดยแสดงเหตุผลของความรู้สึกนั้นว่า “เพราะว่าแต่ก่อนมายังไม่ได้ทราบเลยว่าเมืองใดในประเทศอินเดียทั้งปวง ตลอดจนแผ่นดินจีนจะได้เคยรับพระราชสาส์นและเครื่องราชบรรณาการแต่พระเจ้ากรุงบริตานิโยอย่างครั้งนี้” และสรุปความจากความรู้สึกและเหตุผลนั้นว่า “เพราะฉะนั้นจึงรู้คุณพระเจ้ากรุงบริตานิโย” นำมาสู่ข้อสรุปที่ต่อเนื่องจากนั้นว่าจึงจะส่งทูตไปเป็นการตอบแทนพระราชไมตรีนั้นบ้าง

การเรียบเรียงข้อความโดยการสรุปความดังได้กล่าวมาแล้ว ทำให้เห็นการลำดับความคิดของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในพระราชหัตถเลขานั้นเป็นไปอย่างเป็นระบบ มีการเรียบเรียง เชื่อมโยงข้อความเพื่อแสดงความคิดอย่างราบรื่นด้วย

คำเชื่อมความต่าง ๆ ที่สัมพันธ์สอดคล้องกันอย่างดี มีเหตุและมีผล ซึ่งตั้งเหล่านี้ย่อมทำให้
สารที่ทรงสื่อถึงผู้รับนั้นมีความแจ่มชัดอย่างยิ่ง

8. การเรียบเรียงข้อความโดยการขยายความ

การเรียบเรียงข้อความโดยการขยายความ หมายถึง การเรียบเรียงข้อความที่มีส่วน
ขยายซึ่งอาจจะเป็นการให้รายละเอียด การอธิบายความ การให้ความหมาย ซึ่งทำให้ผู้รับ
สารเกิดความรับรู้ที่มากขึ้น เข้าใจความหมายชัดเจนยิ่งขึ้น ข้อความขยายความนั้นมักจะมี
คำเชื่อมความขยายความ "คือ" หรืออาจจะละคำเชื่อมความแต่ปรากฏส่วนขยายความแยก
แฉกแจงรายละเอียดเป็นส่วน ๆ อย่างชัดเจน การเรียบเรียงข้อความโดยการขยายความ
ปรากฏในพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ใน 3 ลักษณะ ได้แก่

8.1 การขยายความโดยการให้รายละเอียด เป็นลักษณะของการขยายความโดย
แฉกแจง ให้ละเอียดที่มากขึ้น ชัดเจนขึ้น เป็นข้อ ๆ แยกจากกัน เช่น

ครั้งโน้นฉันจะมีที่ไปที่ข้างไหนหลายวันก็สั่งให้คนตามคน คือ พระยา
อภัยรณฤทธิ์ • พระนรินทรเสณี • พระอินทรเดช • ผลัดเปลี่ยนกันคอยฟังราชการ ส่ง
หนังสือข่าวไปถึงเมือง ๆ จึงคอยสบายใจ

(เล่ม 1, หน้า 2)

วิไลยราษฎรไพร่บ้านพลเมือง ๆ เขาก็ดี เราก็คดี ก็ยอมคอยที่จะหวาดหวั่น
หวั่นพรึงด้วยไทย ๓ ประการ คือ การทัพศึก • การความไข้ • เข้ายากหมากแพง •

(เล่ม 1, หน้า 3-4)

การอังกฤษรบกับพม่า นั้น ถ้าคนที่เมืองไกล ๆ ไม่รู้กำลังอังกฤษว่าเจริญขึ้น
กว่าแต่ก่อน ไม่รู้ว่ากำลังพม่าว่าตั้งแต่เสียเมืองแก่อังกฤษในปีจอฉศก ๑๑๘๖ นั้นมาแล้ว
จะมีที่ได้ทุนรอนกำลังบ้านเมืองมาแต่ไหนก็หาไม่เลยนั้น ก็จะคิดเห็นไปบ้างว่าชรอยพม่า
เดี๋ยวนี้จะมีกำลังเจริญขึ้นกว่าครั้งแผ่นดินเจ้าจักรโกทำศึกกับอังกฤษครั้งโน้น แล้วถึงอังกฤษก็
ตั้งอยู่ใกล้พม่ารอบด้าน คือ ข้างเมืองเบงกอล เมืองกะแซ เมืองอัสสัมด้านเหนือ เมืองยะไข่
ด้านตะวันตก เมืองมะตะดิหม เมืองทวาย เมืองมฤท เมืองตะนาวข้างตะวันออกเฉียงใต้
ใกล้เขตแดนทุกทิศก็ดี ชรอยพม่าจะรู้เป็นแน่ว่าอังกฤษจะมีกำลังถอยน้อยกว่าตัวเอง ถึงแม้
เป็นเมืองจ่านนมาถึง 29 ปีแล้ว

(เล่ม 1, หน้า ๑)

องค์พระหริรักรัชมหารามมหาอิศราธิบดี มีน้ำใจจะใคร่ผูกไมตรีกับชาติฝรั่งเศส ได้จัดแต่งธงของในเมืองเขมร คือ ธงแฉกกระวานแฉกอื่น ๆ ฝากไป เพื่อจะถวายแก่พระเจ้ากรุงฝรั่งเศส

(เล่ม 1, หน้า 18)

ในการเรื่องนี้ ฯพณฯ ได้จดหมายชี้แจงให้เสนาบดีว่าเลอร์ดคยอนเฮเข้ามาครั้งนี้ ถ้าจะเข้ามาว่าด้วยเรื่องเมืองตรังกานู คงจะว่าการทำอย่างแต่อย่างหนึ่งๆ ของอย่างเป็นแน่ เห็นว่าชรอยสุดตำนานมหมุคดาตัวพระยาตรังกานู เมื่อเมืองตรังกานูถูกอังกฤษยิงแล้ว จะพากันหนีขึ้นไปปลายน้ำแล้วจะไปเข้ามือกันกับหัวอำมหิต แล้วรบกับบันคาราเจ้าเมืองปาหังมากไป เพราะโกรธแค้นว่าบันคาราก่อเหตุให้อังกฤษมายิงเอาเมืองเวือไทยที่เข้าไปเอาตัวสุดตำนานมหมุคเข้ามานั้น ยังไม่ได้ตัวสุดตำนานมหมุค ก็จะไปทอคคอบอยู่ อังกฤษจะสืบรู้แล้วจึงเข้ามา ครั้งนี้จะมาเร่งให้ไทยแต่งกองทัพไปปราบปรามเมืองตรังกานู แลให้จับตัวสุดตำนานดาพระยาตรังกานูมาเสียให้ได้นั่นเป็นอย่างที่ ๑

ถ้าอังกฤษไม่ไว้ใจไทยกลัวจะเข้าด้วยพระยาตรังกานู ก็จะขอให้ไทยทำหนังสือยอมให้อังกฤษตีเมืองตรังกานู อย่าให้ว่าท้วงเก็น เป็นอย่างที่ ๒

อีกอย่างหนึ่งจะมาทวงให้ไทยใช้เงินค่าเรือรบที่มากำแก่เมืองตรังกานู เพราะเหตุที่ไทยปล่อยสุดตำนานมหมุคไปจึงเกิดเหตุแก่เมืองปาหังนั้น เป็นอย่างที่ ๓

จะมาให้ไทยบังคับพระยาตรังกานูให้ใช้เงินแก่นายห้างที่ไปทำแร่คินุกขาดทุน เพราะเมืองปาหังเกิดรบกันนั้น เป็นอย่างที่ ๔

เลอร์ดคยอนเฮมาครั้งนี้จะมาออกตัวว่าตัวไม่ได้เข้าวกเข้าสองด้วยในการที่รบเมืองตรังกานู เป็นแต่เจ้าเมืองถึงคโปร์ให้ทำก็ทำตาม เพราะการบ้านการเมืองจะเกี่ยวข้องกันอย่างไรเป็นธุระของผู้รักษาเมือง เรือรบเป็นแต่ผู้มากคอยช่วย เหมือนมากอยให้ผู้รักษาเมืองเขาใช้ ฯฯ อย่างไรก็ทำอย่างนั้น ความผิดชอบขาดเก็นคงตกแก่ผู้บังคับ อย่างนี้เป็นอย่างที่ ๕

ดูอีกอย่างหนึ่งก็จะไม่ว่าอะไรเลย เป็นแต่มาขิมตางตองใจไทยดูว่าจะตื่นตาไม่ตื่น จะตกใจตาไม่ตกใจ จะถือ โกรธดูจะคืออยู่ ในเรื่องที่ไปทำแก่เมืองตรังกานูนั่น

ใน ๖ อย่างนี้เห็นว่า อย่างที่ ๕ ๖ นั้นจะเป็นถูก ก็แต่ถ้าหากว่าจะว่าอย่างนี้ ๑ ๒ ๓ ๔ ก็ควรจะตอบว่าอำนาจอังกฤษเป็นอำนาจโตใหญ่แห่ไปทั้งบกทั้งน้ำรอบพิภพ พระอาทิตย์ไม่ตก

(เล่ม 1, หน้า 46-48)

ถ้าจะคิดด้วยขอมให้เป็นเอกราชแล้วจะใช้โวหารเช่นพระราชสาส์นไปเมืองอื่น ๆ ที่เป็นเอกราช คือในคำที่ควรจะว่าข้าพเจ้าก็ว่ากรุงสยาม ในคำที่ควรจะว่าท่านก็ว่ากรุงนั้น ๆ คือ กรุงฝรั่งเศส กรุงอังกฤษ กรุงเวียตนามแลอื่น ๆ นั้น ฉันทัดจะใช้ว่ากรุงสยาม กรุงกัมพูชา เหมือนอย่างราชสาส์นไปเมืองเอกราชก็ควร

(เล่ม 1, หน้า 96)

หมอบในบ้านเมืองนี้ ทั้งหมอบนวดหมอบยา ตำราโรคเขาก็กมีอยู่ ๓ อย่าง คือ ธารพัดไข้เป็นของจรมอย่าง ๑ คือโลหิตอย่าง ๑ คือลมແແเสมออย่าง ๑

(เล่ม 1, หน้า 100)

ลมจับอีกอย่างหนึ่งเกิดด้วยจิตระ คือ เสียใจร้องไห้มากนัก ตกใจหวาดมากนัก ฉากั้วระแรงเกินมากนักลมจับก็มี โรคเช่นนี้เกิดด้วยจิตระรูป ความโสมนัส โทมันตแรงไป ทำเหตุไทยวัตถุให้พิการ ลมหายใจจับโลหิตรักษาตัวไม่ทัน เสมหะและโลหิตคั่นคั่นเข้าในทันใด

(เล่ม 1, หน้า 104)

อาการกรรมเหศวรนี้ เข้าอย่างเช่นท่านทั้งสองก่อนเป็นมาหลายอย่างคือ คือ ฝืนแห่งไม่มีเหงื่อมานาน อาหารตกไปให้หิว ให้อาเจียนลม มือเท้าซีด หน้าแดง โลหิตขึ้นสูงให้พอใจน้ำเย็น อุจจาระตกโลหิต ปีศาจวะมิเปลว รักแต่ยาหอมไม่ยอมให้หมอบนวดท้อง เข้าอย่างเดียวกันทั้งหมด

(เล่ม 1, หน้า 110)

พระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม เป็นพระเจ้าแผ่นดินใหญ่ที่สี่ในพระราชวงศ์ ซึ่งตั้งกรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทรมหินทรายุทธยาณี ขอลวาทอภิวันท์นอบน้อมนมัสการด้วยไตรทวาร นบอบเคารพแต่พระรัตนไตรย ประชุมสิ่งประเสริฐตามประการนี้ คือ พระพุทธผู้ตรัสรู้หนึ่ง พระธรรมหนึ่ง พระสงฆ์หมู่หนึ่งอันหนึ่ง พระรัตนทั้งสามนี้ แม้ต่าง ๆ โดยวัตถุก็ย่อมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันโดยเนื้อความ

(เล่ม 1, หน้า 127)

พระโกษฐทองคำนี้ ได้ประดับพระศพพระเจ้าลูกเธอในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โดยอย่างต่ำกว่าทั้งปวงคือ กรมหมื่นสุรินทรรักษ์ ได้ประดับพระศพพระเจ้าลูกเธอในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ ๓ พระองค์ คือ กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพแลกรมหมื่นมาตยาพิทักษ์แลพระองค์เจ้าฉัตรขรรค์และพระเจ้าลูกเธอในพระบาทพุทธกระหม่อมของ ฯฯฯ แต่ก่อน

(เล่ม 1, หน้า 170)

ว่าถึงเจ้าแผ่นดินเมืองไทยที่มีธรรมเนียมสืบมา เหตุที่ให้เสด็จก็มีตามอย่าง
เสด็จไปสงครามอย่างหนึ่ง เสด็จไปวังข้างอย่างหนึ่ง เสด็จไปนมัสการพระ คือ พระ
พุทธบาทและที่อื่น ๆ อย่างหนึ่ง

(เล่ม 1, หน้า 174)

บ่าวไพร่ที่ไปด้วยมันก็ถือว่าเจ้านายของกูเป็นลูกเป็นหลานเจ้าชีวิต กูไม่
กลัวใคร มันรู้ว่าเขาขับเขาร้องเขาเดินเขารำที่ไหนมันก็จะแซงจะแข่งเข้าไปก็จะมีเหตุ ๓
ประการ ๆ หนึ่งจะเมามายเข้าไปก่อเหตุทำวิวาทบาดหมายทะเลาะเบาะแว้งกับครัวดาวที่มัน
ถือตัวว่ามีบุญดั่งว่าแล้ว อย่างเช่นเรื่องหมอแก้วหลวงวรรณกรรมสวัสดิที่วานั้น อีกอย่าง
หนึ่งจะไปติดพันกับผู้หญิงหรือที่อยู่ในที่ทวงแทนเห็นดั่งว่าแล้วนั้นอย่างหนึ่ง ผู้ที่ไปก็ขึ้น
ชื่อว่าเป็นลูกเป็นหลานเจ้าชีวิตเป็นคนใกล้ชิดทั้งนี้ บ่าวก็ดี นายก็ดี คนทั้งปวงเขารู้ว่าใกล้ชิด
ทั้งนี้ ก็จะเป็นที่เขาคิดว่าไปสอนสอดลอดแนมสืบสวนการที่ปกปิดไม่ให้ใครรู้ต่าง ๆ ด้วย
เหตุ ๓ ประการนี้วิตกอยู่ว่าในการปัจจุบันนี้ การที่เป็นอย่างนั้นในเมืองนั้นจะถูกอยู่อย่างนี้
สักกี่ปีก็ไม่รู้เลย

(เล่ม 1, หน้า 183)

เครื่องถ่ายของฉ้อฟ้าใบระกานาค ฉานาคเสี้ยวหางหงส์ เครื่องประดับหลังคา
และขุ้มจรนำอุหา เครื่องเหล่านี้เดิมเป็นเครื่องประดับสำหรับราชอิสริยยศ คือ ทำในพระที่นั่ง
น้อยใหญ่ในพระราชวัง แต่ตำหนักเจ้านายในพระราชวังแฉ่งเจ้าต่าง ๆ ภายหลังในหลวง
ทรงพระราชกรณียกิจให้ไปทำถวายในพระศาสนา คือ ทำให้พระวิหาร พระอุโบสถ หอไตร
โรงธรรม กุฎีที่อยู่พระสงฆ์ใหญ่

(เล่ม 1, หน้า 222)

พัชนียังคงเหลือใช้ในข้างบ้านบัดนี้อยู่สองอย่าง คือ สำหรับอยู่งานเจ้านาย
เล็ก ๆ เมื่อไปนั่งฟังสวดอุสมโภชโตกันด้อย่างหนึ่ง สำหรับเดินละครมินางไปนั่งพักตัวขึ้น
เครื่องเมื่อทำบทร่างตรงทรงเครื่องอย่างหนึ่ง

(เล่ม 1, หน้า 224)

อนึ่งในการศพเจ้าพระยามหาศิริธรรมนั้น กระหม่อมฉันได้ให้เงินสำหรับ
โรงครัวไปแก่หม่อมน้อยใหญ่ หม่อมน้อยเล็ก สามชั่งแล้ว แล้วได้แจกเงินเพื่อเงินสถึงเป็น
อันมากแก่พระเสนหามนตรี นายสนธิ นายพิจิตรสรรพการ นายทรงใจรักษ์ นายม่วง
พระอุทัยนอกราชการ แลญาติพี่น้องที่อยู่ในพระราชวัง คือ ขยศรีสิทธิรังไชย หญิงอรไทย
เทพกัญญา แฉ้ว หยุ จับ กลิ่น เอี่ยม เป้า เขียน ทับทิม กุหาบ อ้าพัน แฉพุ่ม พนักงาน แฉ

ที่ฝ่าหอพระทุกคน ๆ ะร้อยเพ็องบ้าง สองร้อยเพ็องบ้าง ที่เป็นบุตรแด่หลานสนิทก็ให้เงิน
 สฉิงคนะร้อย เงินเพ็องสองร้อย กับไต่รคนะไต่รบ้าง สองไต่รบ้าง ทั้งหม่อมน้อยใหญ่
 หม่อมน้อยเล็กค้ำวักกันทุกคน

(เล่ม 1, หน้า 235-236)

ในปีนี้ภายหลังแต่หญิงสุขุมารศรีบุตรสาทิ เกิดแล้วนั้นมา กระหม่อม
 นั้นมีบุตรอีกสามคน คือบุตรหญิงชื่อนารีรัตน ออกเมื่อวันเสาร์ขึ้นสิบเอ็ดค่ำเดือนหก มารดา
 ชื่อควงคำ เป็นธาว ๑ คือบุตรชื่อไชยานุชิตเป็นบุตรที่ ๑ ของเที่ยงออกเมื่อวันอังคารแรมหก
 ค่ำเดือนเก้า ๑ คือหญิงเด็กน้องอิงเขาวัดกษณ ออกเมื่อวันอังคารขึ้นสามค่ำเดือนสิบสองจะได้
 ชื่อว่าบรรจบเบญจมา ๑ บุตรกระหม่อมฉันมีอยู่บัดนี้ชาย ๒๔ หญิง ๒๑ รวมเป็น ๔๕ คน
 อยู่คืออยู่หมคไม่ป่วยไข้

(เล่ม 1, หน้า 273)

วันนี้แห่พยุหยาตรารอบเมืองทอดกฐิน ๔ วัด วัดพุทธไสสวรรคย์ ๑ วัดกษัตรา
 ราม ๑ วัดสาธานปุณ ๑ พรุ่งนี้จะไปวัดป่าโมกข์ กฐินมาคราวนี้มาก ทั้งในหลวงและข้าราชการ
 ช่างหน้าช่างในค้ำวักกันกว่า ๑๐ อาราม

(เล่ม 2, หน้า 5)

อนึ่งที่ที่จะตั้งเตาและทำโรงไว้ปูนโดยกำหนดที่เขียนไปบนแผนที่นั้น ถ้าได้
 ลักษณะ คือ โถงแม่น้ำ ๑ โถงพื้น ๑ โถงศิลาเป็นที่คองน้ำไม่ท่วม ๑ เป็นที่พองจะเป็นทุน คิค
 แต่ค่าจ้างคนต่อยคนขนศิลา และค่าจ้างคนตัดหินขนหิน จ้างคนบรรทุกเตาเผาปูนขนปูนออก
 เก็บนั้นเกิดเป็นทุน

(เล่ม 2, หน้า 24)

คำเท่านั้นฉันว่ามาแต่ความรู้ฉันเอง ที่ควรจะต้องซ่อมแซมอีกยังมีอยู่ แต่ฉัน
 ไม่รู้ว่าลงไม่ได้ เหมือนอย่างไรที่รู้กันว่าแบ่งเขตแดนพม่ากับไทยมาแต่เดิม คือที่พระเจดีย์
 ตามองค์ฉันง่าได้แห่งเดียวเท่านั้น แต่ในใจว่าที่เชิงเขาที่สังเกตคนเป็นอันมากเช่นนั้นก็คงจะ
 มีอยู่ทุกทาง คือ ทางเขาคันกระได บางนางรมย์ ทางด่านยางโอน ทางด่านเจ้าขัวทางอุทัย
 ธาณี ทางเมืองตากบ้านระแหงคงจะมีที่แบ่งเช่นนั้น

(เล่ม 2, หน้า 76)

ขอแจ้งความหาหรือมายังท่านผู้เป็นประธานเป็นใหญ่ในแผ่นดิน คือ
 กรมหลวงวงษาธิราชสนิท กรมหลวงเทเวศร์วัชรินทร์ กรมหมื่นวรจักรธรรมาภาพ เจ้าฟ้า

มหามาลา และ ๑๗๗๑ สมุหพระกลาโหม ๑๗๗๑ สมุหนายก ๑๗๗๑ กรมท่า ๑๗๗๑ กรมพระนครบาล ว่าด้วยย้ายหัวไม้

(เล่ม 2, หน้า 91)

ตัวคอกเตอร์ยอนสไตน์แรกมาถึงก็สั่งขึ้นมาให้เอาเรือไปรับกิ่งและใบไม้ พระมหาโพธิ์ขึ้นมา แล้วตัวก็ได้ขึ้นมาพบเข้าถึงสองเวลา คือ ๒ ท่า ๓ ท่า มาดูพระราชพิธี ถือน้ำเข้าไปอยู่ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม แล้วก็หาเอาหนังสืออื่นให้ขำไม้ ต่อวัน ๕ ก็ ๕ ท่าข้างเช้า จึงฝากหนังสือพวกนี้มาให้เป็นหนังสือถึง ๖ ฉบับ คือ หนังสือหลวงสยามานุเคราะห์เขียนที่เมืองร่างกุ้งก่อนแต่มาเมืองเมฆาณเมียน ๒ ฉบับ หนังสือเขียนที่เมืองเมฆาณเมียนฉบับหนึ่ง หนังสือเขียนที่เมืองร่างกุ้งเมื่อกลับไปถึงแล้วนั้นฉบับหนึ่ง หนังสือของเขอฉบับหนึ่ง หนังสือนายเนตรผู้ช่วยราชการกงสุลไทยอยู่ที่เมืองสิงคโปร์ฉบับหนึ่ง เพราะผู้ถือหนังสือมาทำชักช้าอย่างนี้ จะตอบยาวในคราวเรือไฟนี้ไม่ทัน

(เล่ม 2, หน้า 105-106)

ผู้ครองฝ่ายสยามได้ทรงเห็นแก่ทางพระราชไมตรีกรุงลอนดอน จึงได้โปรดตั้งผู้ต่างพระเนตรพระกรรณไปปรึกษาจัดการนั้นให้สำเร็จโดยเร็ว โดยเรียบร้อยด้วย คือ ตั้งพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงวงษาธิราชสนิทพระองค์ ๑ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ที่สมุหพระกลาโหม ซึ่งเป็นอัศวมหาเสนาธิบดีฝ่ายใต้ชายทะเลและเป็นเรือพระวงศ์ด้วยคน ๑ และเจ้าพระยาพระคลังเสนาบดีว่าราชการฝ่ายต่างประเทศ และเป็นเรือพระวงศ์ด้วยคนหนึ่ง กับสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ พระองค์ใหญ่องค์ ๑ และสมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ พระองค์น้อยองค์ ๑ ท่านทั้งนี้ก็เป็นพระบรมญาติอันสนิท รวมเป็น ๕ ด้วยกัน มีนามปรากฏอยู่ในหนังสือสัญญาฉบับแล้ว

(เล่ม 2, หน้า 175)

๑ ข้าฯ ได้ยินท่านผู้ใหญ่ในกรุงท่านพูดจาจะการกันว่า เห็นจะได้หนังสือขุดฝากเข้ามาให้ชาวที่กรุงก่อนถึงเมืองลอนดอนนั้น ๔ ครั้ง คือ ขุดจะได้เขียนฝากที่เมืองสิงคโปร์ครั้งหนึ่ง ที่เมืองอะไรมิรู้ขำจำชื่อไม่ได้ว่าอยู่ที่ช่องทีเดียว ว่ายักษ์กระตราและชวานั้นแห่งหนึ่ง ที่จีนบกที่เมืองสุอกแห่งหนึ่ง ที่ตั้งทำในทะเลเมดิเตอร์นิยัง ชื่อเมืองอาเดกั้นเคอเรียอีกแห่งหนึ่ง ท่านคอยจะฟังอยู่ แต่หนังสือที่ไปจากกรุงเมือง ๆ นั้นท่านคาดกันว่าเห็นจะไปคอยอยู่ที่เมืองลอนดอนที่แขกพม่าและไทยเชื่อพวกนั้นเรียกว่าเมืองวิลาคันนั้น ก่อนขุดไทยไปถึง ๑

(เล่ม 2, หน้า 235)

กรุงสยามคิดว่าตัวกรุงสยามอยู่ใกล้กรุงบริตานีด้วยเหตุ ๓ ประการ
 (๑) บ้านเมืองได้ติดต่อกันมานานดังว่ามาแล้ว (๒) รัชญาได้ทำมาแฉ่วนานครั้งหนึ่งแล้ว
 เมื่อแก้ไขรับทำใหม่ก่อนกว่ารัชญาเมืองอื่นทั้งปวง (๓) หนังสือรัชญาที่ดี พระราชธาน
 ไมตรีมาถึงกันก็ดี หนังสือเสนาบดีก็ดี ฝ่ายอังกฤษกับฝ่ายสยามแต่งให้อ่านแก่กันได้ไม่ต้องหา
 ตำมแปล ไม่ต้องขึ้นแก่ปากตำมใจตำม

(เล่ม 3, หน้า 121)

บุตรหญิงของข้าพเจ้าที่เป็นหลานของท่านทั้งสองคน คือ บุษบงเบิกบาน
 แลสุมาลมารศรี กับทั้งสามีมารดาอยู่ดีกินดีเป็นสุขสบายอยู่ ไม่ได้ป่วยไข้อะไร

8.2 การขยายความโดยการอธิบายข้อความข้างหน้า

ย้ายสักถั่วจะต้องชำระเป็นไพร่หลวงจึงเข้ามาหาหลวงกิจจานุกิจประกาศ
 ซึ่งเป็นญาติพระยาราชสุภาวดี แต่ซึ่งเป็นผู้อยู่ในกรมพระสุรัสวดีนั้น พามาหาจุฬาลงกรณ์
 คือจะหลีกหนีเป็นไพร่หลวง

(เล่ม 1, หน้า 63)

เมื่อเวลาแรกกินเข้าไปใหม่ เครื่องร้อนเหล่านั้นก็ไปเกี่ยวเสมหะแลโลหิต
 ให้เหลวให้ใสออกไป ลมหายใจเดินได้สะดวก ลมในกายที่ควรจะออกก็ออกได้ง่าย ก็จึง
 สมมุติว่ากินเข้าแล้วได้ความสบาย ครั้นเมื่อโลหิตแลเสมหะถูกเคี้ยวเช่นนี้ทุกวัน ๆ ไป ก็เกิด
 ความแค้นความคันเข้าตาเวลา คือเวลาที่ห่างจากเวลากิน ฤทธิ์อาหารเครื่องร้อนที่กินเข้าไป
 สงบสิ้นลงแล้ว เสมหะโลหิตก็แค้นคันเข้าเหมือนกับขี้ผึ้งแลน้ำมันที่ตั้งเกี่ยวบนไฟแล้วยก
 ออกจากไฟไว้นาน จึงสิ้นแรงร้อนแล้วยิ่งแข็งยิ่งคันเข้ากว่าแต่ก่อน

(เล่ม 1, หน้า 103)

คับใจอยู่เรื่องหนึ่งด้วยพระองค์เจ้าแลหม่อมเจ้าเป็นลูกเป็นหลานของตัวเอง
 วิตกอยู่อย่างหนึ่งมากนัก วิตกนั้นคือเมืองสระบุรี ลาวเมืองนี้อย่างไรมิรู้อยู่ ก็คนทั้งปวงรู้ว่า
 ครอบครวัลาวเมืองนี้ที่ศัตรูรุกรามเสียเพราะ ช่างพูดช่างเว้า จนผู้มีบุญเข้าครอบครองหวง
 เอาทั้งหมดว่าศัตรูที่เกิดในบ้านเมืองนี้ ถ้าไม่ได้เลือกก่อนแล้วใครจะไปแอ้วไปเกี่ยวไปสู้อ
 เอาไม่ได้

(เล่ม 1, หน้า 180)

แต่เมื่อในหลวงบังคับบังคับนี้ตั้งดังนี้ ท่านผู้เป็นใหญ่เป็นอธิบดีในแผ่นดิน
ปัจจุบันนี้ เคียวนี้ไม่เห็นด้วยไม่ทำตาม ซึ่งไม่เห็นด้วยไม่ทำตามนั้น คือจะตามอย่างแผ่นดิน
เก่าๆก็หาไม่ ท่านไม่ทำตามก็ได้เป็นผู้หลักผู้ใหญ่ ท่านไม่ต้องกลัวต้องเกรงใจเจ้าแผ่นดิน

(เล่ม 1, หน้า 188)

เพราะเหตุซึ่งกรุงบริตาเนียได้มีความดีและความประพฤติกอบธรรม เป็น
เดิมเหตุให้สำเร็จผล ทำให้คนที่ขึ้นอยู่ในพระราชอาณาจักรของกรุงบริตาเนีย มีประมาณนับ
ตัวไม่ถ้วน เทียบแยกย้ายเรียรายตั้งอยู่แทบทุกบ้านทุกเมืองในมนุษยโลก และว่าโดยวิเศษ
คือไพร่บ้านพลเมืองที่ตั้งอยู่ในเมืองขึ้นของกรุงบริตาเนียที่กว้างขวางโตใหญ่มากที่สุด จนถึง
ดวงพระอาทิตย์ได้เวียนส่องแสงอยู่เป็นนิตย์ไม่ได้ลับจากเมืองทั้งปวงซึ่งเป็นเมืองขึ้นของ
กรุงบริตาเนียนั้นเลย ให้ได้มีความสุขและความชมเชยผลประโยชน์เป็นที่เพติดเพติดของคน
ติดต่อไปในความสวัสดิ์ กรุงสยามจึงมีความหวังว่าสิ่งซึ่งเป็นต้นเหตุเป็นประธานของ
สกตโลกจะมีความโปรด ด้วยความประพฤติกอบธรรมของกรุงบริตาเนียมากที่สุด แล้วจะไปรด
โสรงตรงกรุงบริตาเนียเนื่อง ๆ ด้วยน้ำ คือ ทิพยพรให้ชิมซาบในพระกายของกรุงบริตาเนีย
ทุกเมื่อ เพื่อให้ทรงพระเจริญปราศจากพระโรคและรักษาพระชนมชีพให้มั่นคงดำรงชีวิตยาว
กว่าพระชนมชีพของพระราชชนนี ซึ่งสิ้นพระชนม์ในครั้งนี้นั้น

(เล่ม 3, หน้า 114-115)

มิสเตอร์แกคคิดนอบุตรกรุงสุดท้ายฝรั่งเศส มีหนังสือฟ้องเข้าไปน้อย ๆ ว่า ไป
ครั้งนี้เกิดความเข้าใจผิดกันกับพวกทูตานุทูต ความเล็กน้อยข้างไหนควรจะต้องเตือนไม่รู้ที่
เลย ซึ่งว่าดังนี้นั้นก็ถือว่าได้ว่าได้นัดหมายกันแล้วว่าจะไปจัดแจงที่ให้อยู่แล้วจะจัดให้รับ
ครั้นตัวมิสเตอร์แกคคิดนอบุตรขึ้นไปแล้ว ทูตรีบขึ้นบกไปเสียก่อนคิดนัดไป

(เล่ม 3, หน้า 150)

8.8 การขยายความโดยการให้ความหมาย

เขาจึงว่าเข้ามาว่าเอเชนต์ คือ คนที่ใช้หนังสือไปมาถึงเขาอยู่เป็นนิตนมีอยู่
ที่เมืองมาดเมียนแห่งหนึ่ง เมืองร่างกุ้งแห่งหนึ่ง เมืองยะไข่แห่งหนึ่ง

(เล่ม 1, หน้า 24)

ก็ลมจ่าพวกนี้ที่จะกลายเป็นลมจับแลลมมีชื่อต่าง ๆ นั้นไม่มีเหมือนชีพจรที่
เดินก็คือคติของโศกิตที่เดินไป

(เล่ม 1, หน้า 101)

พวกจีนไม่สู้มีใครเป็นโรคลมนัก มีแต่ตายด้วยโรคเหาไฉ้และโบท่วง คือ
องแดงแอสสำหรับบุรุษโดยมาก แต่ในข้างไทยนี้ปากแพทย์หมอละปากหญิงชายทั้งหลาย
เจ็บ ๆ อะไร ๆ ก็ว่าลมทุกสิ่งไป

(เล่ม 1, หน้า 106)

ดวงผีพุ่งไต้ขึ้นไปทิศอากาศนั้นก็แตกกระจายเป็นสองดวงตามดวง เดือนหาย
ไปบนฟ้า แต่ทางหางนั้นจับเมฆเรืองเห็นอยู่ในตำบลหนึ่ง ยาวสัก ๓๐ องศา พุดด้วยเรื่อง
ฟ้าต้องนับด้วยองศา คือ ตั้งแต่เห็นสุดฟ้าข้างตะวันตกกับตะวันออกหรือทิศอื่น ๆ ที่ตรงกัน
แบ่งออก ๑๘๐ ส่วน ส่วนเหล่านี้เรียกว่าองศา

(เล่ม 1, หน้า 142)

ข่าวลือลงในหนังสือพิมพ์ว่าโกไวเนอเนนรัลที่แขกพม่าเรียกว่าเจ้าเมือง
มังกะหล่าชื่อเตอร์คกันนิง คิดอ่านจะให้คนเบงกาลี คือ คนชาวเมืองเบงกอลทั้งปวง ที่เรียกมา
ว่ามังกะหรีเข้ารีตถือศาสนาเชซุให้หมด

(เล่ม 2, หน้า 217)

วันนี้คือวัน ๖ ๑๑๐ ค่าปีมะเส็งนทศกมีสุริยุปราคาเห็นที่กรุงเทพ ฯ นี้ จับ
ทิศพายัพเวลาเช้า ๔ โมง ๖ บาท คือ ๑๐ นาฬิกา กับ ๓๘ นาทีแต่เที่ยงคืน จับมากกว่าที่เคย
เห็นมาแต่ก่อนทุกครั้ง

(เล่ม 2, หน้า 244)

การทั้งปวงจะอย่างไรข้าพเจ้าก็ยังไม่ได้ฟังจากท่านทั้งปวงเลย ยังประมาณ
การไม่ถูก ได้ยินแต่คุณศรีสุริยวงศ์ท่านว่าท่านทั้งปวงจะกลับคืนในเดือนเศษคมเบอร์ คือ
ปลายเดือนเก้าต่อเดือนสิบนี้ ถ้าการเป็นอย่างนี้จริงเห็นปานนี้ท่านก็จะกลับมาอยู่แล้วระมัง

(เล่ม 3, หน้า 177)

พระเจ้าเมืองยาเซอของกรุงสยาม เป็นผู้ใหญ่ที่สองของกรุงสยาม ได้มียศใน
ที่ได้รับพระราชสาส์นของกรุงฝรั่งเศสในครั้งนี้แล้ว มีความชื่นชมยินดีมากนัก ได้จัดเครื่อง
มงคลราชบรรณาการเป็นเครื่องหัตถ์ถาดังการสามสำหรับ แล้วได้เขียนราชสาส์นแสดงการยินดี
มาถึงครั้งหนึ่ง และได้รับอันดับอันรุ่งเรืองของฉิหาราช คือ ยศในพระราชอาณาจักรเอม
เปรอเรือฝรั่งเศสในชั้นที่ว่าแครนออฟิเซอ และเครื่องประดับสำหรับยศนั้นครั้งหนึ่ง

(เล่ม 3, หน้า 212)

กรุงฝรั่งเศสได้โปรดให้ผู้เป็นบรรพตฐานใหญ่ในแผ่นดินสยามทั้งสอง มี
ลำดับอันรุ่งเรืองของฉิหาราชคือยศตามพระราชอาณาจักรแผ่นดินเอมเปรอ

(เล่ม 3, หน้า 215)

การเรียบเรียงข้อความโดยการขยายความนั้นเป็นกลวิธีการสื่อสารอย่างหนึ่งในพระ
ราชหัตถ์เลขาทพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งการขยายความนั้นยอมทำให้ผู้รับ
เข้าใจแจ่มชัดในสารที่ทรงสื่อถึง อีกทั้งการขยายความยังเป็นการเน้นย้ำความหมายของสาร
ให้ชัดเจนขึ้นเนื่องด้วยการให้รายละเอียด ให้ตัวอย่าง แจกแจงส่วนต่าง ๆ อธิบายความ
หมายของคำหรือข้อความเหล่านั้นให้กระจ่างชัดมากยิ่งขึ้น การเรียบเรียงข้อความที่ให้ราย
ละเอียดโดยแจกแจงเหตุผลเป็นข้อ ๆ นั้นทำให้ผู้รับติดตามความคิดของพระองค์ได้อย่าง
เป็นลำดับขั้นตอน จนสามารถเข้าใจสารที่เป็นข้อสรุปในตอนท้ายได้อย่างไม่สับสน

การเรียบเรียงข้อความโดยการขยายความสะท้อนให้เห็นความเป็นผู้ละเอียด
รอบคอบของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการแสดงความคิด การให้ราย
ละเอียดในการพรรณนา บรรยายความ และอธิบายความที่ชัดเจน ทำให้ข้อความที่สื่อมีความ
เป็นระเบียบ เสริมให้สารนั้นส่งถึงผู้รับอย่างมีประสิทธิภาพด้วย

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

4. การเรียบเรียงข้อความโดยการเปรียบเทียบ

การเรียบเรียงข้อความโดยการเปรียบเทียบเป็นการยกเอาเรื่องราว เหตุการณ์ หรือบุคคลที่มีลักษณะอย่างหนึ่งอย่างใดคล้ายกับเรื่องที่ทรงกล่าวถึง เพื่อเปรียบเทียบให้เห็นความเหมือนคล้ายกัน เป็นการเรียบเรียงข้อความที่ช่วยทำให้ผู้รับสารได้เข้าใจ สารมากยิ่งขึ้นจากสิ่งที่ทรงนำมาเปรียบเทียบ และเป็นเสมือนการอธิบายและให้ตัวอย่างแก่ผู้รับสาร เช่น

อนึ่งข้าพเจ้าก็ยังสงสัยไม่สู้เข้าใจ ด้วยการรับสั่งที่เรียกพระกรุณาวิเศษ แลอื่น ๆ ด้วยเห็นในพงษาวดารเป็นการเปลี่ยน ๆ ไป แลจะตั้งชื่ออินอยู่ว่าองค์พระนโรดม เปลี่ยนแต่สร้อยชื่อ ถ้าวเธอจะไม่ชอบใจ จะเห็นไปว่าไม่เลื่อนที่ให้มียศสูงขึ้น แต่ความคิด ข้าพเจ้าเห็นว่าจะขึ้นชื่อนั้นอยู่เป็นดี เหมือนตัวข้าพเจ้าเอง ถึงเป็นเจ้าแผ่นดินขึ้นก็ไม่ได้ เปลี่ยนชื่อเก่าเลยเพราะว่าเคยสบายมาแล้ว จะใคร่ชี้แจงให้เธอทราบเสียก่อนจึงจะลง สطرรมบัญญัติ จึงได้เขียนจดหมายให้ขุนเพชรอินทราดิ้อออกมาความก็แจ้งอยู่ในจดหมาย นั้นแล้ว

(เล่ม 1, หน้า 76)

การซึ่งจะให้หาตัวเธอเข้ามารับสุพรรณบัฏแลอภิเศกในกรุงเทพ ฯ นี้ ข้าพเจ้าก็ไม่ได้ว่าเลย เพราะรู้ที่อยู่บ้านเมืองพึ่งราบคาบลงใหม่ เธอจะมาได้ฤมาไม่ได้ก็ ไม่ทราบแน่ เห็นแต่ตามอย่างครั้งองค์สมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดี พระองค์เองแลองค์ สมเด็จพระอุไทยราชาธิราช พระองค์จันนั้น มีจดหมายเหตุว่ารับในกรุงเทพ ฯ แต่ครั้ง องค์สมเด็จพระหริรัถย์ ฯ นั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้พระยา เพ็ชรพิไชยเชิญสุพรรณบัฏออกไปพระราชทานที่เมืองอุคงมิไชย เพราะการครั้งนั้นยัง รบพุ่งวุ่นวายกับญวนอยู่ ก็ครั้งนี้ข้าพเจ้าจะอย่างไรก็ไม่สนัด ข้าพเจ้าไม่อาจบังคับลง ว่าได้ แต่ที่ว่าจะให้ตัวข้าพเจ้าไปส่งสุพรรณบัฏให้เธอที่เมืองกำปอดในเดือนอื่นนั้นไปไม่ได้ เพราะ ดิการใหญ่อยู่ ถ้าเดือน ๔ จะไปได้ ถึงหน้าตบสำเกาตมจะใหญ่ ฝั่งตะวันออกก็มีเกาะ มีแหลมที่แอบที่พิกได้ไปทุกระยะไม่ต้องกลัวคลื่นลม เหมือนคราวฤดูลมตะวันตก ถึงใน ห้องตราซึ่งข้าพเจ้าแต่งให้ไปกับพระยาราชวรานูตนั้นก็ไม่มีบังคับไปบอกทำให้เธอเข้ามา รับอภิเศกในกรุงเทพ ฯ นี้

(เล่ม 1, หน้า 78)

ก็แต่เรื่องซึ่งเกิดขบถนั้นมองติเออร์ โอบาร์ต กงตุลฝรั่งเศสก็ได้มา
 กิดอ่านกันกับท่านเสนาบดีผู้ใหญ่ จะให้ฝ่ายไทยแลฝ่ายฝรั่งเศสไปให้พร้อมกัน อภิเสกให้
 เป็นเจ้ากรุงกัมพูชาด้วย ตามอย่างอ้างว่าครั้งสมเด็จพระอุไทยราชาธิราช พระองค์จันนั้น
 ได้รับศุภรณบัญญัติไปแต่กรุงเทพฯ ฯ นี้แล้ว ภายหลังก็ไปรับทรงตั้งมาแต่เมืองเวียงคนาม
 เป็นสองฝ่าย ถึงองค์สมเด็จพระศรีวิกรม์ ฯ ก็เหมือนกัน ได้รับศุภรณบัญญัติไปแต่กรุงเทพฯ ฯ
 แล้ว ก็ไปรับทรงช้างกรุงเวียงคนาม มีนามมาว่าศึกพัดเวียงในสองคราวเจ้าแผ่นดินเขมร
 นั้น เมื่อมีหนังสือมาถึงไทยก็ใช้ชื่อไทย เมื่อมีหนังสือไปถึงญวนก็ใช้ชื่อญวน

(เล่ม 1, หน้า 83-84)

ถ้าหม่อมเจ้าเรา ไรเห็นว่าไม่มีที่พึ่งจะกิดอ่านยอมตัวเป็นนางห้ามเจ้าต่าง
 กรม เจ้ายังไม่ได้ตั้งกรมและหม่อมเจ้าใด ๆ ก็ดี จะยอมเป็นภรรยาหม่อมราชวงศ์แต่เจ้า
 ราชินิฎกเชื้อพระวงศ์ฝ่ายสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินิฎกผู้หนึ่งก็ดี ข้าพเจ้ายินดียอมให้ ฯ
 หม่อมเจ้าเป็นไทยแต่ที่ทำการชุกชอนไขว้เขวหลุดออกข้างโน้นดวงข้างนี้ ไม่เป็นไทยถึง
 มหันตโทษยังไม่ควรขาดไปจากเบียดหัดเป็นแต่ต้องไปจากพระบรมมหาราชวัง เหมือน
 อย่างเจ้าจอมในกรมหลวงนรินทรธรรมาศครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ต้องไต่ออกจากพระบรมมหาราชวังแล้วยังได้รับพระราชทานเบียดหัดอยู่ทุกปี

(เล่ม 2, หน้า 32)

กรมมหาดไทยฝ่ายเหนือมีบังคับบัญชาหรือขอร้องขึ้นไปต่าง ๆ ก็เป็นอัน
 มาก ฉบับหนึ่งว่าอย่างหนึ่ง ฉบับหนึ่งว่าอย่างหนึ่ง ข้าพเจ้าคนเดียวจะระวังตรวจตราไปให้
 หัวถึงก็เป็นอันยาก การซึ่งเป็นดังนี้ก็หาได้เป็นแต่เวทากาถแผ่นดินในปัจจุบันนี้ไม่ ถึงเป็น
 แต่แผ่นดินก่อน ๆ ที่ล่วงมาแล้วก็เป็นเหมือนกันหรือจะจุ่นไปกว่านี้อีก

(เล่ม 2, หน้า 50)

พระยาชุมพรกับพระยาสุรินทรามาตย์เอาแผนที่เมืองกระมาให้อู แผนที่
 ที่ทำนั้นก็จะเป็นแต่ทำไปตามวิสัยไทย ถึงกระนั้นพอเข้าใจได้ว่าความรู้ใน
 แผนที่นั้น แนวเขาที่เขียนไว้นั้นแผนที่เห็นเป็นอันปันเขตแดนชัด และปลายแนวเขาข้าง
 ตะวันตกก็ตกทะเลเบงกอลเบ ถ้าแผ่นดินกลางกันเขาแนวเขานั้นเป็นที่ปันแดนได้จะดี ที่
 แหล่มฝั่งแม่น้ำปากจันด้านตะวันตก ถ้าตกมาเป็นของไทยได้จะพันโทษ ที่ฉันว่าเพราะเอา
 แม่น้ำเป็นที่ปันเขตแดน มักเกิดถ้อยความที่วิวาทต่าง ๆ ต่อไปภายหลัง ตัวอย่างความก็มี
 เหมือนครั้งแผ่นดินเจ้าปามินฉลราย เมืองพม่าครั้งนั้น เมืองส่วนใหญ่ได้แม่น้ำจิดคองเป็น

ของพม่า ส่วนเล็กน้อยในฝั่งเหนือแม่น้ำจิตตคองเป็นของอังกฤษ ก็เกิดวิวาทกันด้วยโจรผู้ร้ายข้างโน้นข้างนี้ ข้ามแม่น้ำไปข้ามแม่น้ำมาและผู้คนหนีหาย ครั้งนั้นอำนาจอังกฤษยังน้อย พม่าก็ยังโง่งงทำสิ่งทำโตไป เกิดวิวาททุ่มเถียงกันอยู่นาน จนถึงแผ่นดินเจ้าจักรโก จึงเกิดรบกัน เมื่อครั้งเจ้าจักรโกให้มหาบัณฑิตไปรบอังกฤษข้างทางใต้ เซอร์อดิบัลแกมเบลต์เข้าตีเมืองร่างกุ้งเมื่อปลายปีมะแมเบญจศกศักราช ๑๑๘๕ นั้น ความเรื่องนี้เดิมเกิดก็เพราะเอาแม่น้ำเป็นที่ปันเขตแดน

(เล่ม 2, หน้า 84)

พวกที่ตั้งชื่อกันเอามาชำระถามว่าชื่อเหล่านี้ได้มาจากไหน ใครเอาชื่อฮั่วหัวไม้ ฮั่วคนที่เขาเล่าถึงมาพูดให้หอมจึงเอาชื่อเขามาชื่อ ก็พากันปฏิเสธเสียว่าไม่ได้ยินใครมาเล่าดอก เป็นแต่ได้อ่านในหนังสืออ่านต่าง ๆ ชอบใจชื่อคนที่มีอยู่ในหนังสืออ่านก็เอามาเรียกกันเล่น ก็ทำให้การเช่นนั้นจะเห็นจริงด้วยไม่ได้ ก็ที่มันพอใจเป็นฮั่วเหล่านี้มันลงใจเห็นเป็นหนึ่งว่าถ้าจะรับออกมาว่าหอมชื่อฮั่วหัวไม้เหล่านี้แล้วจึงเอามาเรียกกัน ก็เห็นว่าเป็นอันแสดงอย่างใหญ่ โทษทัณฑ์ก็คงจะต้องและจะอับอายขายหน้ามันไปไม่รู้หาว่าหอมฮั่วผู้ชายเป็นความไม่ดี ถึงจะถูกที่เขียน α ทิถามสักร้อยที ยินสาอยู่ว่าไม่ได้ยินชื่อฮั่วเหล่านี้ คิดว่าแต่ผู้รู้ผู้ฟังจะให้พลอยเห็นไปตามคำให้การไม่ได้ เหมือนอย่างรูปเขียนในระเบียงวัดพระแก้วแห่งหนึ่ง เขียนเป็นคนฮ้วนคำศิระล้านและมีบัวถือขอกหัวเบี่ยงแบกตามมา ผู้เขียนรูปนั้นจะเถียงว่าไม่ได้ตั้งใจว่าจะเขียนรูปนายคราคิคคอก เป็นแต่เขียนไปก็ถูกเข้าเอง ว่าไม่ได้ ไม่มีใครชื่อ รูปเขียนต่าง ๆ อื่น ๆ มีอยู่เป็นหลายแห่ง เอาคำहनินั้น ๆ กิริยานั้น ๆ ของคนเคียวบ้างตองคนบ้างที่นั่งด้วยกัน เดินด้วยกันมาเขียนลงไว้ในฉากและฝาผนัง จะเถียงว่าไม่ได้เขียนหมายผู้หนึ่ง ๆ เป็นแต่เขียนโดน ๆ ไปไม่แกล้งเฉพาะชื่อไม่ได้ ถึงในเรื่องนี้ก็เหมือนกัน ตั้งขึ้นสองชื่อสามชื่อก็เฉพาะไปถูกในชื่อพวกนั้นที่เขาเล่าเขาถือในคนที่เกี่ยวข้องด้วยกัน

(เล่ม 2, หน้า 101-102)

ในหลวงวิตถกอยู่ที่ตรงฮั่วจรรยาดีมาก เพราะฮั่ววรที่ชายฮั่วจรรก็ไปสมคบกับพวกกรมวงษา ปีนกำแพงวังเข้าไปทำธุกับอิมโหริกรมวงษา มีแม่สื่อแม่เห็นเดินถึงกัน ความทั้งปวงนั้นแจ้งอยู่แก่กรมวงษาแล้ว ก็เมื่อเป็นดังนี้ กรมวงษาเป็นผู้แก้เผ่าชราโรคภัยมาก ถึงตัวเป็นหมอกก็ยอห้อมหนึ่งความบุญไปไม่ว่าอะไรแก่ฮั่ววรได้ ก็ฮั่วจรรเป็นน้องฮั่ววรอายุ ๒๒ ปี หม่อมขุนร่าวครวกับคนที่เอาชื่อฮั่วจรรมาชื่อ และมีคนเป็นอันมากที่สงสัยว่าจะเป็นแม่สื่ออยู่ในวังและเข้าออกในวังเสมอเป็นนิตยนับตัวไม่ถ้วน ฮั่วจรรเล่าก็รำเรียน

เป็นคนมีวิชาความรู้ ตักแข่งขันทั้งสองข้างเป็นรูปเสื่อกางข้างราชสีห์กั้วจะมีผู้นับถือว่า เป็น คน ดี เช่นอ้ายขบอดบัณฑิตสองคนเข้าวังหน้าครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เพราะที่ผูกพันรักใคร่กับอ๊เจ้าจอมภูติคาที่เป็นหญิงเถื่อนชื่อลือช่าวารูปงาม ในครั้งโน้นจนอ๊ยายเอียงมารดาอ๊เจ้าจอมภูติแต่งตัวอ๊ยายสองคนปลอมเป็นผู้หญิงเข้าไปใน พระบวรราชวัง แล้วคิดอ่านทำร้ายกรมพระราชวังในครั้งนั้น ใจอ๊ายขบมาหัวไม้ตื่นความรู้ อย่างนี้ ถึงคนดีก็เหมือนคนบ้าจะไว้จิตวางใจมันก็ไม่ได้

(เล่ม 2, หน้า 102-103)

ที่อาการกรรมเหศวรนั้น ฉันทงเห็นว่ารากโรคอย่างเดียวกันกับวังหน้า และกรรมวิศณูนารอด ด้วยอาการ ๘ สถาน และอาการที่เป็นอย่างไร ๆ ก็พอจะคิดแก้ไข แต่ อาการที่จับหัวใจคนไข้ให้เป็นเหมือนกันนั้นเป็นเหลือสติปัญญา ถึงคิดให้ดี ๆ ก็เป็นร้าย ถึงคิดให้ง่าย ๆ ก็ว้ายาก ต้นโรคของท่านทั้งสามนี้บังเกิดมาแต่ครั้งเก็ยงยาถ่ายยาปิดนั้นเป็น พื้น วังหน้านั้นสมเด็จพระศรีสุริเยนทราามาตย์และแม่ปรางยังอยู่ ก็เป็นผู้ชูเชิญขึ้นให้กินยา ทุเลยาถ่าย ตั้งแต่แม่ปรางตายแล้วมาก็ไม่ได้ใช้ยาทุเลาเลยจนเวลาโรค ถึงเมื่อประจวบก็ใช้ ยาปิดอ่อน ๆ แต่สมอกกับเกลือ ถึงท่านทั้งสองนี้ก็เหมือนกัน ตามใจตัวคิดจะนำชีวิตไปด้วย ไม่ใช้ยาปิดยาถ่ายเลย แต่เมื่อมารดาขังอยู่ เจ็บใช้ลงเขาก็ไปชุ่มขึ้นกรอกให้กินยาปิดยาถ่าย จนได้ ตั้งแต่มารดาไม่มีมาแล้วก็เลิกยาปิดยาถ่ายทีเดียวว่าไม่ชอบ

(เล่ม 2, หน้า 134-135)

กระหม่อมฉันก็เป็นผู้มีเคารถต่อเจ้านายพี่น้อง โดยถ้าจะมีความต้องการก็ คงจะเขียนหนังสือไปว่าหรือจะใช้ให้ผู้มีบรรดาศักดิ์สมควรให้ไปว่า เหมือนอย่าง กระหม่อมฉันจะไปเฝ้าครั้งนี้ ก็ได้สั่งให้เจ้าคุณสรไปกราบทูล ไม่ได้ให้ใจตนไปกราบทูล ครั้นได้ฟังรับสั่งวันนี้จะกราบทูลก็ยังหาถนัดไม่ เพราะไม่ทราบต้นสายปลายเหตุอะไรเลย

(เล่ม 2, หน้า 146-147)

ถ้าว่าพระสงฆ์ตั้งแต่พระราชาคณะฐานานุกรมผู้ใหญ่ผู้น้อยลงไปจน พระสงฆ์อนุจรสำคัญเสียเหมือนกับคุณแคะคุณเคื่อนเป็นสามัญทั่วโลกไปไม่มีใครคิดถึง มีแต่ลูกคุณคุณต่าง ๆ อ้อนวอนขอให้ฉลองศรัทธาเต็มโตบ้างก็เพิกเฉยเสียเอาแต่ใจตัว ข้าราชการฝ่ายคฤหัสถ์เข้ามารับราชการในวังเหนือคเหนือดังเอาหนังสือต่างนำกลับไปบ้านมือ เปลา ๆ ทุกวัน ๆ จะไปบ้านมือเปลาก็มีปะปนแต่เมื่อวันรับเบ็ชหวัด ถึงกระนั้นก็ได้น้อย กว่าพระสงฆ์โดยมาก ส่วนพระสงฆ์นั้นเข้ามาในวังวันไรกลับไปมือเปลาที่ไม่มี มีแต่

พวกพระปริตรามัญเข้ามารับราชการในวังแล้วกลับไปมือเปล่า ถึงกระนั้นรุ่งเช้าขึ้นเจ้าพนักงานก็เอาข้าวบาตรไปส่ง นอกนั้นแล้วองค์ไรเข้ามาคราวไร ที่จะกลับไปมือเปล่าก็ไม่ มี โดยเต็มทีก็ได้ข้าวแลกกับไปให้ศิษย์กิน

(เล่ม 2, หน้า 157)

และการซึ่งอังกฤษเข้าไปอิงนกในวัดวาอารามนี้ แต่ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้เกิดวิวาทที่วัดเกาะ วัดสาเพ็งครั้งหนึ่งแล้ว พระสงฆ์กับอังกฤษตีกัน พระสงฆ์ว่าอังกฤษข่มเหงเข้าไปอิงนกในวัด อังกฤษก็เถียงว่านงมิใช่สัตว์ของพระสงฆ์เลี้ยงอยู่อย่างเป็ดไก่ เป็นสัตว์บินอยู่ในอากาศไม่มีเจ้าของ ครั้งนั้นตักตึงกันอย่างไรข้าพเจ้าก็ไม่ทราบ การก็สงบกันไป

(เล่ม 3, หน้า 52-53)

ในวันกำหนดคงจดหมายมานี้แต่ที่ดวงงตุตเซอร์รอเบิตตจอมเบิกนั้นเป็นคนเพิ่งมาถึงใหม่ ยังไม่รู้อักษรไทยประการใด ครั้นจะชมมาว่าดี ก็จะเป็นอันยกยอเร็วนักไป แต่ถึงกระนั้นวิสัยคนจะเป็นอย่างไรดูหน้าตาท่วงทีก็ไม่ไกลกว่าปรกตินักเหมือนอย่างกงตุตทิลเฉย เมื่อแรกพอเข้ามาก็ทำหน้าที่ปึงปึงจิงโศ พอมาอยู่ได้สองสามวันก็จะเร่งเอานั่นเอานี้ ครั้นตอบไม่ทัน ให้ไม่ทันก็ข่มขู่ว่าจะฟ้องจะเอาเรือบเข้ามาทีเดียว ใช้สายเอกไปทุกประการ ขู่ไทยวันก็แต่ละวัน กงตุตยิตยนั้นเห็นเป็นต้นคานเข้าทุกข์เข้าร้อนไป ออกแอกไม่ข้มเข้มแจ่มใสถึงไม่เป็นคนครุร้ายอะไร ก็เป็นทุกข์เป็นร้อนทอดถอนหน้าตาเหี่ยวเฉย แต่คนนี้เห็นเบิกบานดีได้ยินว่าไปหาคุณพระยาศรีสุริยวงศ์ไปว่าว่าตัวนั้นได้เคยไปเป็นกงตุตมาหลายเมืองแล้วก็ไม่เคยไปก่อวิวาทให้เกิดขุ่นเคืองกับบ้านหนึ่งเมืองใดเลย ให้สืบเอาเถิด

(เล่ม 3, หน้า 60)

คนในกรุงนี้อยู่บ้านเดียวเมืองเดียวกัน ก็ย่อมพัวพันปฏิพัทธ์นับถือกันทางนั้นทางนี้ขุ่นไป ก็เป็นที่น้องข้างตัวบ้าง ที่น้องข้างเมียบ้าง โดยที่สุคนพระก็เป็นครูบาอาจารย์ของตัวบ้าง ของเมียบ้าง แม้นคนคนเดียวประเดี๋ยวไปนับถือพวกนี้ ประเดี๋ยวไปนับถือพวกนั้น แต่จะรู้ตามก็ไม่ทันเลย เปรียบเหมือนตาฬิก แต่ก่อนเห็นตะแค้นับถือชาวบ้านในคลองบางหลวงว่าเป็นพวกห้องของแก มาภายหลังแกก็ว่าชาวแพบางอันเป็นพวกห้องของแก ไปเสียทั้งพวกผู้หญิงผู้ชาย แล้วแกก็ว่าชาวแพปากคลองบางลำพูเป็นพวกห้องของแก แล้วแกก็ว่าพวกจอมมารคาอิม พระองค์เจ้านิเวศน์เป็นพวกห้องของแก เดียวนี้แกก็ว่าพวกบ้านพระยาศรีสุทเทพเป็นพวกห้องของแก แต่คนคนเดียวการก็ชักย้าย

ไปอย่างนี้ ก็เหมือนพวกทูตที่ไปทั้งหกนายนี้ จะมีพวกห้องยักข้างไขว้เขาไปทางไหน ข้าพเจ้าก็รู้ไปไม่ทั่วเลย

(เล่ม 3, หน้า 67)

ข้อความที่พรรณนาการทั้งปวง ในหนังสือตามฉบับนั้นควรฟังด้วยความยินดี ไม่มีที่ติอะไรอย่างใดเลย ความเช่นทูตบอกมานี้ได้ล่วงหน้ามาเสียก่อนเดือนหนึ่ง เดือนเศษ ก่อนหนังสือทูตมาถึงเสียอีก เหมือนหนึ่งเรื่องเช่นทูตไปถึงเมืองเซา (เซเวต?) ข้ามไปเมืองอาแลกแซนเดรเมื่อกลางเดือน ๑๑ นั้น ก็ได้ทราบมาก่อนหนังสือทูตบอกหลายวัน เมื่อทูตถึงท่าปอดศด์มัค รับรองขึ้นบอกอย่างไร ก็มีหนังสือพิมพ์มาได้อ่านเสียแล้ว แต่ ณ วัน ๖ ๒ ๒ ค่ำ ก่อนหนังสือทูตบอกมาถึงเดือนหนึ่งกับ ๖ วัน เพราะหนังสือทูตที่บอกความเรื่องนั้น ได้มาถึงวัน ๗ ๒ ๓ ค่ำ

(เล่ม 3, หน้า 83)

อนึ่งกรุงสยามกับเสนาบดีที่ปรึกษาราชการพร้อมกันมีความปรารถนาขึงนักว่าจะแต่งราชทูตสยามที่มีบรรดาศักดิ์ให้จำทูตพระราชสาส์นและคุมเครื่องมงคลราชบรรณาการออกมาคำนับเจริญทางพระราชไมตรีแก่สมเด็จพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสให้ถึงกรุงปารีส และได้เฝ้าพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสด้วยความเคารพขึงนัก ให้สมควรสักครั้งหนึ่งให้เหมือนกับการพระราชไมตรีกรุงฝรั่งเศสกับกรุงสยามที่ได้เป็นแล้ว ในครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนารายณ์มหาราชพระเจ้ากรุงสยาม ซึ่งเสด็จถวัลยราชครองกรุงลพบุรีถ่วงแล้วเกือบ ๒๐๐ ปีมาแล้วนั้น

(เล่ม 3, หน้า 135-136)

การเรียบเรียงข้อความโดยการเปรียบเทียบนี้ มีลักษณะของการเปรียบเทียบเพื่อให้สารนั้นชัดเจนมากยิ่งขึ้น เป็นการช่วยอธิบายให้ผู้รับสารเข้าใจและเป็นตัวอย่างเพื่อเปรียบเทียบกันระหว่าง 2 สถานการณ์ที่สอดคล้องกันหรือคล้ายคลึงกัน โดยทรงใช้คำเชื่อมความ “เหมือนอย่าง”, “เหมือนกับ”, “เหมือนหนึ่ง”, “เหมือน”, “เปรียบเหมือน” เป็นการให้ตัวอย่างของเรื่องเพื่อการเปรียบเทียบช่วยทำให้ผู้รับได้เข้าใจสารของพระองค์มากยิ่งขึ้นไป เหตุการณ์ สถานการณ์หรือบุคคลที่ทรงนำมาเปรียบเทียบเป็นสิ่งที่รับรู้กันทั่วไปในสังคมเป็นสิ่งรอบตัวที่รู้กันดี การเปรียบเทียบจึงทำให้สารชัดเจนมากยิ่งขึ้น

5. การเรียบเรียงข้อความโดยการอ้างด้วยคำสนทนา

ข้อความในลักษณะของการอ้างด้วยคำสนทนาเป็นการแยกคำพูดของบุคคลต่าง ๆ ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์นั้น ๆ สมบัติ จันทรวงศ์ กล่าวว่า เรื่องที่เป็นบทสนทนาสามารถให้รายละเอียด เน้นความสำคัญของเหตุการณ์ สร้างความสำคัญของตัวบุคคลทั้งในด้านความคิดอ่าน อารมณ์ความรู้สึกต่าง ๆ ได้ดีกว่าการบอกเล่าธรรมดา (2540:403-404) ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้การเล่าเรื่องในลักษณะนี้เล่าแก่ผู้รับสารเพื่อให้ทราบรายละเอียดของข้อเท็จจริงระหว่างพระองค์กับบุคคลที่ 3 การเรียบเรียงโดยการอ้างด้วยคำสนทนาจะมีค่าที่แจ้งให้ทราบว่าส่วนใดเป็นด้วยคำของใคร

5.1 การอ้างด้วยคำสนทนาเพื่อให้อารมณ์

แถมองค์จักรพรรดิอังกฤษได้ทั้งตัวเองแถมบุตรหญิงสองคน ได้เข้ามาในพระบรมมหาราชวังหลายเวลา มาพูดจากับฉันเองด้วยภาษาอังกฤษไม่มีคำมั่ว แฉงความว่า องค์พระวิสุทธิวงศาธิบดีมีน้ำใจจะใคร่ผูกพันกับชาติฝรั่งเศสได้จัดแจงตั้งในเมืองเขมรคือ รงแก กระจานแลอื่น ๆ ฝากไป เพื่อจะให้ถวายแก่พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสแต่ก่อน สิ่งของนั้นก็ไม่ได้ไปถึงตามสัญญาอยู่กลางทาง เป็นแต่พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสสืบทราบความภายหลัง แลเมื่อตั้งตัวมองตังเป็นราชทูตมาเจริญทางพระราชไมตรีทำสัญญาด้วยการค้าขายกับเมืองไทย แลให้ไปขอท่าไมตรีแลเปิดทางค้าขายกับเมืองญวนอีกนั้น จึงได้มีรับสั่งแก่มองตังจักรพรรดิว่า เมื่อมาถึงเมืองไทยแล้วให้แจ้งความด้วยเรื่องเมืองเขมร เมื่อกลับไปจากเมืองญวนนั้นด้วยพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสทราบแน่ว่าเมืองเขมรเป็นเมืองน้อยขึ้นแก่เมืองไทยจึงให้บอกเมืองไทยให้ทราบก่อน...

มองตังจักรพรรดิฝรั่งเศสแถมบุตรหญิงของทูตที่ทูตอังกฤษได้ตามฉันว่า ถ้าที่ทูตฝรั่งเศสถวายอังกฤษกับภาษาเขมรภาษาไทยที่จะได้ใช้ให้ทูตได้ตอบกับเจ้าเมืองเขมรนั้นมีที่เมืองเขมรฤาไม่ ฉันบอกว่า มีสังฆราชฝรั่งเศสชื่อ ริวอเรน คอกเตอร์มิช บิชอป คันตารา เป็นคนรักวิทยาศาสตร์อยู่ที่เมืองญวนมีไชยทูตเขมรก็ได้ ญวนก็ได้ สังฆราชมิชคนนี้ได้เข้ามาอยู่ที่กรุงเทพฯ หนึ่งแต่ปีหลังหลายเดือน ได้เข้ามาหาฉันแต่ทูตอังกฤษด้วยไม่ได้

ต้องมีสามแปด แต่ฉันเห็นว่าเป็นคนคิดได้การทำงานอยู่แต่ทราบว่าเป็นคนโปรคปรานที่เชื่อถือ
 ยิ่งนักของเจ้าเมืองเขมร...คงจะเป็นตามได้คิดทีเดียว แลมองติจิถามว่า หนทางจะขึ้นจากเรือ
 ที่กำปอดแล้วเดินไปเมืองอุคงมิใช่ชนั้นไกลสักเท่าใดสักกี่ไมล์ ฉันว่า ฉันไม่เคยไปจะบอก
 นับไมล์ไม่ได้แต่ทราบว่าจะต้องเดินบุกป่าไป ๔ คืน ๕ คืน ...

(เล่ม 1, หน้า 18-20)

ครั้นวัน ๗ ๗๑ คำ เฮอร์คยอนเฮ กัปตันอาตากแซนเคอร์ กับขุนนางมียศ
 เป็นเซอร์แลหมอรวมกัน ๘ นาย เข้ามาหา ฯข้าฯ ในท่ามกลางเจ้านายขุนนาง ฯข้าฯ ได้
 ปราศไฉว่า ท่านขึ้นมาด้วยประสงค์อะไร ก็ว่าไม่มีพระอันใดเป็นแต่ได้ฟังกิตติศัพท์ว่า
 พระเจ้าแผ่นดินฝ่ายไทยโปรดอังกฤษมากจนหัดเรียนเขียนอ่านภาษาอังกฤษได้ เฮอร์ค
 ยอนเฮ อยากเห็นอยากชมก็เข้ามา แลว่าเวลาที่จะต้องอยู่ในทะเลยังเหลืออยู่ ๕ เดือน แล้วจะ
 กลับไปตอนคอน จะได้กราบทูลแก่กวีนิวกตอเรียว่าได้เข้ามาเฝ้าพระเจ้าแผ่นดินไทย ก็จะ
 เป็นอันปารุงทางพระราชไมตรี ครั้นออกจากที่ชุมนุมขุนนางแล้ว พวกนั้นไปหา ฯข้าฯ อีก
 แห่งหนึ่ง รั้งกันอย่างอังกฤษ เฮอร์คยอนเฮจึงว่า ตั้งใจมานานแล้วว่าจะเข้ามาเฝ้าพระเจ้า
 แผ่นดินไทยแลจะใคร่เฝ้าเจ้าข้างใน แต่หาได้มาทันเวลานั้นไม่ ทราบว่าเจ้าข้างในสิ้น
 พระชนม์เสียแล้ว เคียวนี้ตั้งเจ้าข้างในใหม่ขึ้นแล้วฤยัง ถ้าตั้งขึ้นแล้วจะขอเฝ้าให้เป็น
 เกียรติยศ ได้ตอบว่า เจ้าข้างในใหม่ยังไม่มี คงตูลอังกฤษว่าแขกเข้ามาว่า น้องสาวของเจ้า
 ข้างในเก่าที่ล่วงแล้วนั้นมีอยู่ ให้มารับสำนับทแทนก็ได้ เฮอร์คยอนเฮก็คิดรับว่าจะขอเฝ้าเจ้า
 น้องข้างในเก่าให้รับสำนับทแทน จึงได้ไปเรียกหม่อมเจ้าพระธรรมาศออกมาให้รับสำนับทด้วย

(เล่ม 1, หน้า 52)

อนึ่งแต่ก่อนข้าพเจ้าได้ว่าอยู่ว่า ฤดูเดือน ๔ เดือน ๕ เป็นลมตะวันตกลง
 เรือกลไฟไปเที่ยวทะเลข้างฝั่งตะวันตก คลื่นลมเรียบร้อยสบายดี ฤดูเดือนห้าเดือนยี่เดือน
 สามเป็นลมตะวันออก ถ้าลงเรือกลไฟไปเที่ยวตะวันออกสบายดี ก็เมื่อเดือนเก้าต่อเดือน
 สิบปีบุญเบญจศกข้าพเจ้าได้ลงเรือไปเที่ยวทะเลฝั่งตะวันตกจนถึงเมืองตานี ครั้นกลับมาพบ
 พระยาราชวราวุฒ ข้าพเจ้าจึงได้พูดเล่นว่าหน้าลมตะวันออกจะลงเรือไปเที่ยวฝั่งตะวันออก
 จนถึงเมืองบันโทมาศญวนจะออกมาหาฤาไม่ โดยญวนจะว่าเป็นศัตรูเอาเรือแค้นใบเรือแจว
 มาไล่ก็จะไม่ทัน พระยาราชวราวุฒว่าไม่เป็นไร ถ้าข้าพเจ้าออกไปถึงเมืองบันโทมาศ
 ญวนก็จะออกมาหา ฝ่ายเธอกับเจ้าพระยาพระเขมร ถ้าทราบก็คงจะลงมารับที่เมืองกำปอด
 ก็คำที่พูดอย่างนี้ ข้าพเจ้าได้เคยพูดอยู่บ่อย แต่ครั้งเธอยังอยู่ในกรุงเทพ ฯ นี้ จะได้อยู่ว่า

ได้ตามเธอครั้งหนึ่งว่า ถ้าข้าพเจ้าออกไปถึงเมืองกำปอด องค์สมเด็จพระหริรัถย์รามมหา
อิศราธิบดีจะลงมาพบข้าพเจ้าที่นั่นได้ฤาไม่ เธอก็ตอบว่า เห็นองค์สมเด็จพระหริรัถย์ฯ จะ
ลงมา การพูดกันอย่างนี้แล้วก็เลิกไป เธอก็จะนึกได้อยู่กระมัง

(เล่ม 1, หน้า 73-74)

ครั้นเมื่อวัน ๔ ท่าเวลาบ่ายสุดต่านมะหะหมัดกับบุตรและญาติพี่น้องที่
เป็นตองกูเมืองสิงคา ๘ คนด้วยกันทั้งพวกตองกูก็เข้ามาหา ฉันทเรียกให้นั่งขึ้นมาเสมอ
เสนาบดี ให้ขึ้นนั่งบนเบาะก็หาขึ้นไม่ หมอบอยู่แต่ริมเบาะ ฉันทจึงได้ปราศรัยว่าเมืองสิงคา
นั้นได้ขึ้นแต่เขาออกชื่อ แต่ถือว่าเดิมเป็นเมืองใหญ่ มีเมืองขึ้นเมืองออกหลายเมือง เป็นที่
อยู่ของผู้ครองแผ่นดินที่แจกมตายนับถือว่าเป็นเจ้าเป็นนายมีสกุลสูง และได้เห็นในแผนที่
ของอังกฤษเขียนไว้เป็นเกาะหนึ่งเนื่องกับเกาะสุมาตรา แต่คนในเมืองนั้นแต่โบราณมาจน
ครั้งนี้ไม่ได้ขึ้นว่าใครมายังเมืองไทยนี้ และฝ่ายไทยก็ไม่มีใครไปเมืองสิงคา ได้ขึ้นว่าได้ไป
มาเป็นเกี่ยวคองกันแต่กับพวกเมืองตองกู ก็การทุกวันนี้บ้านเมืองที่อยู่ใกล้ทะเลมีเหตุ
ผันแปรไปต่าง ๆ ตัวสุดต่านมะหะหมัดนี้เราก็ได้ฟังผู้บอกเล่ากล่าวเป็นอันมากว่าเป็นเชื้อ
สายเจ้านายผู้ครองเมืองสิงคามาก่อน จนถึงตัวก็ได้เป็นเจ้าเมืองสิงคาในเวลาหนึ่ง ความที่
ได้ฟังมานี้มากมายหลายปาก เราก็เชื่อถือไม่ได้จึงสงสัย ถึงเป็นเจ้าเก่าพักบ้าน
แพลงเมืองมาจะยากจนขัดสนไปก็ดี ขรรมนิยมราชสกุลในไทยนี้ เมื่อรู้เป็นแน่ว่าผู้นั้นเป็น
บุตรหลานเชื้อพระวงศ์ของสกุลที่ชนเป็นอันมากนับถือแล้ว ก็ไม่ดูถูกดูหมิ่นรังเกียจรังอน
เพราะฉะนั้น สุดต่านมะหะหมัดเข้ามาหาถึงบ้านเมืองครั้งนี้ ก็มีความยินดีจึงได้แต่งตัวเต็ม
ตามยศ ตั้งเครื่องยศรับเป็นการนับถือเหมือนกับว่าสุดต่านมะหะหมัดยังคงเป็นเจ้าเมือง
สิงคาอยู่แล้วเข้ามาเหมือนกัน สุดต่านมะหะหมัดจึงตอบว่า ซึ่งต้อนรับเป็นการนับถือดังนี้
นั้นขอบพระเดชพระคุณนักหนา ฉันทจึงถามอีกว่า เข้ามาถึงเมืองนี้เป็นฤดูแดนดินแปลก
ประเทศ สบายกายอยู่ไม่ป่วยไข้อันใดคอกหรือทั้งนายทั้งบ่าว อนึ่งเจ้าพนักงานที่ไปจัดแจง
ต้อนรับให้ที่อยู่ที่กินนั้น พร้อมเพรียงบริบูรณ์เป็นที่ชอบใจควรวดีเตียนแล้วหรือ สุดต่าน
มะหะหมัดตอบว่า สบายดี การที่จัดแจงอนุเคราะห์นั้นก็มาก ขอบพระเดชพระคุณ ฉันทจึง
ได้ตามว่า ได้ขึ้นว่าเป็นญาติกันกับพระยาตองกูนั่นเป็นญาติกันอย่างไร สุดต่าน
มะหะหมัดตอบว่า พระยาตองกูนั่นเป็นน้ำ ฉันทจึงว่า สุดต่านมะหะหมัดก็ไม่ได้เป็นผู้ขึ้น
แก่ไทยคอก แต่ได้เข้ามาหาผู้จักกันแล้ว ฉันทก็มีความเมตตาว่าสุดต่านมะหะหมัดเป็นนุรุษ
ในสกุลที่ครองบ้านเมืองอันหนึ่ง ซึ่งไม่ได้ขึ้นแก่ผู้ใดในเวลาหนึ่งมีชนเป็นอันมากได้นับถือ

มานานนั้น คล้ายกันกับราชสกุลเมืองนี้ จะว่าเหมือนเป็นญาติก็ว่าได้ เมื่อเข้ามาถึง กรุงเทพมหานครนี้จะอยู่นานหรือเร็วก็ตามใจจะกลับไปก็ไม่ขัดขวางหรือถ้ามีข้อคิดต่าง ๆ จะเกี่ยวข้องกับผู้ใดที่เป็นชนจีนฝ่ายไทย ก็จะไม่ว่ากล่าวอะไรให้เห็นเท็จจริงผิดชอบโดย ยุติธรรม อนึ่งถ้าสุดท้ายมเหษณ์จะประสงค์สิ่งใดที่อำนาจฝ่ายสยามจะทำได้ ก็จะ ตรีตรองอนุเคราะห์โดยสมควร สุดท้ายมเหษณ์จึงว่า ซึ่งเข้ามาครั้งนี้ด้วยคิดเห็นว่าตัว ไม่มีที่พึ่งแล้วมาถวายตัวเป็นข้าตามแต่จะทรงพระกรุณาโปรด เมื่อพูดกับสุดท้าย มเหษณ์หมัดเท่านั้นแล้ว ฉันทก็ปราศรัยพวกเมืองศรีกรุงตามธรรมเนียม

(เล่ม 2, หน้า 35-37)

ลักษณะการเล่าเรื่องราวโดยการอ้างด้วยคำสนทนาระหว่างพระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับบุคคลที่ 3 นั้นแสดงให้เห็นการสื่อสารที่ต้องการให้รายละเอียดของคำพูดแก่ผู้รับสารให้ได้เข้าใจเหตุการณ์ความเป็นไปอย่างละเอียดละออ แสดงให้ชัดเจนว่าความคิด คำพูดเป็นของใครแยกจากกันอย่างเด่นชัด ผู้รับสารนอกจากจะ เกิดความเข้าใจในเหตุการณ์และเรื่องราวแล้ว การเล่าเรื่องในลักษณะนี้ย่อมทำให้เห็นภาพ ของการสื่อสารอย่างแจ่มชัดในการโต้ตอบระหว่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับบุคคลที่ 3 และพบว่าในการเล่าเรื่องเช่นนี้จะมีส่วนของความคิดเห็นของพระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแทรกอยู่เป็นคำพูดของพระองค์กับบุคคลนั้นก็ย่อมเป็นการ แสดงทัศนคติของพระองค์ต่อผู้รับสารในทางอ้อมด้วย

5.2 การอ้างด้วยคำสนทนาเพื่อเสนอสารสำคัญ

นอกจากจะเป็นการเล่าข้อเท็จจริงแล้ว ยังพบว่าการเรียบเรียง ข้อความโดยการอ้างด้วยคำสนทนานั้นเป็นวิธีการเน้นข้อความซึ่งเป็น “สารสำคัญ” ด้วย ประการหนึ่ง เพราะคำสนทนาหรือคำพูดนั้นเป็น “เหตุสำคัญ” ที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระ จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชหัตถเลขาฉบับนั้น เช่น

อนึ่งขุนหมื่นแต่ตำรวจเฒ่า ๆ ที่ชำนาญในถ้อยความแต่จับผู้คุมคนตาม พระยาอัญญาขึ้นไป ฤาขึ้นไปก่อนนั้นก็มาก ก็ถ้าท่านไม่ได้ทรงใช้สอยฤาใช้สอยแต่น้อยใน การที่เขาชำนาญ ความฉลาดอาจหาญของพวกนั้นก็จะไปอับนึ่งอยู่ ไม่เป็นคุณแก่แผ่นดิน

ทั่วไปแต่ไม่เป็นผลเป็นประโยชน์แก่ตัวเขาบ้าง เจ้านายขุนนางราษฎรบางเหล่าที่นับถือฝีมือฝีปากของพระยาอภัยแลพวกตำรวจเก่า ๆ นั้นก็ยังมีมาก เพราะเขาเคยฟังพาทาไศรยกันมาแต่ก่อน ฉันคิดเห็นดังนี้ จึงได้สั่งไว้แก่พระยาอภัยเป็นคำขาดว่า อย่าคิดว่าเป็นข้าวังหลวงดูวังหน้าเลย ทั้งบ้านทั้งเมืองนั้นแล ถ้าที่ไหนแห่งใดเกิดความวิวาทตีรันฟันแทงปล้นชิงวิ่งราวตมกัน มีผู้ฟ้องร้องบอกเล่าก็ดี สืบรู้ก็ดี ถ้าสืบรู้ว่าพวกไทยสุบผืนก็ดี โกร ๆ ทำเงินแดงก็ดี อย่าให้เสียที่เสียเวลาได้ ให้ไปเกาะครองจับกุมมาว่ากล่าวชำระเอาเถิด จงเป็นศาลรับสั่งของฉันศาลหนึ่งด้วย ช่วยรักษาแผ่นดินให้ราบคาบเถิด เพราะจะนั่งให้โจทก์มาฟ้องกันตามกระทรวง ให้ถูกขุนตั้งฟ้องให้สู้ประทับ ๆ ไปศาล แลให้ขุนศาลทอดโฉนดบาดหมายตามธรรมเนียมอย่างความแห่งความอาญาสามัญแล้ว ย้ายผู้ร้ายผู้ผิดผู้ตัวจะหนีเสียจะติดตามกันไม่ทันทั่วทั้ง เมื่อฉันสั่งพระยาอภัยดังนี้แล้ว ฉันได้ว่าสัญญาห้อยเข้าไปอีกคำหนึ่งว่า ถ้าผู้ที่พระยาอภัยจับเอาไปว่าทำผิดต่าง ๆ นั้นก็ดี พวกห้องของพวกนั้นเกาะเอาไปไว้เป็นจำนำก็ดี ถ้าเกี่ยวข้องเป็นบ่าวไพร่ผู้คนบุตรภรรยาฉันเอง ว่าเป็นมหาดเล็กเด็กข้าที่ใช้ตอยใกล้เคียงอยู่ ว่าเป็นคนที่ต้องการใช้ตอยในความประสงค์ของฉัน ถ้าเขามาร้องแก่ฉันว่าพระยาอภัยเกาะครองเอาไปจองจำชำระความเน้นช้ำอยู่ เสียประโยชน์ของตัวฉันแลประโยชน์บุตรภรรยาฉันอย่างไร ๆ ฉันจะขอไปถอนเอาความเรื่องนั้นมาชำระเอง อย่าให้เป็นที่รังเกียจแก่ผู้ฟ้องคดี อย่าให้เสียประโยชน์เพราะไปติดความเน้นช้ำอยู่ ซึ่งฉันว่าดังนี้นั้นก็ด้วยเข้าใจว่าใครเป็นผู้ผิดแท้ บ่าวไพร่พวกห้องของใครเป็นผู้ผิดแท้ ก็เห็นจะไม่กล้ามาร้องกล่าวโทษพระยาอภัยต่อฉันนั้นดอก ถึงความที่จะไปถอนมาชำระก็จะไม่เข้าข้างใคร จะชำระโดยข้อสัตย์สุจริตจริง ๆ

(เล่ม 1, หน้า 59-60)

วาทของคนบางพวกพูดกันว่า เมืองลาวเป็นเมืองสวรรค์ทั้งหญิงทั้งชาย ตั้งแต่บ่ายอนตึกมีแต่สนุกรื่นรมย์ท่าพละรื่นเริงอยู่เป็นนิตย์ อีกพวกหนึ่งนักเลงพูดกันว่า ต้องการอะไรที่จะทำบุญไปสวรรค์ เมืองไทยของเราก็เป็นเมืองสวรรค์อยู่แล้ว เพราะมีน้ำทิพย์คือเหล้ากิน เพราะมีอาหารทิพย์คือผืนสุบสบายดี และมีต้นกัลปพฤกษ์คือบ่อนไปเป็นที่สำราญชื่นบานได้ลาภผล ราชอยู่รอบบ้านรอบเมืองทั้งทางบกทางเรือ คำนักเลงพูดอย่างนี้นั้นไม่เห็นด้วย ถ้าเมืองไทยเมื่อลาวเป็นเมืองสวรรค์ก็สวรรค์วิมานรุ่งรังนก ไฟไหม้วิมานฉิบหายบ่อย ๆ

(เล่ม 2, หน้า 68-69)

การอ้างถ้อยคำสนทนาเป็นการเน้นย้ำความสำคัญของสาร หรืออ้างคำพูดที่สำคัญของบุคคลต่าง ๆ ซึ่งทรงกล่าวถึงเพื่อให้ผู้รับสารได้เห็นและเข้าใจเรื่องราวอย่างลึกซึ้ง ก่อนที่จะทรงแสดงความคิดเห็นต่อสาคถำนั้น แยกออกจากกันอย่างชัดเจน

5.8 การอ้างถ้อยคำสนทนาเพื่อเสียดสีประชดประชัน

นอกจากนี้การอ้างถ้อยคำสนทนาโดยการแทรกคำพูดเข้าไปในข้อความบอกเล่าข้อเท็จจริงและสารสำคัญเป็นวิธีหนึ่งที่พระองค์ทรงใช้แสดงถึงการประชดประชัน ต้าหนี หรือแสดงความไม่พอใจต่อเรื่องราวนั้น ๆ เป็นการสร้างภาพขยายความให้แก่ผู้รับสารได้เข้าใจแจ่มชัด เช่น

ในปากผู้หญิงทุกรั่วทุกร้างทุกบ้านทุกช่อง เมื่อจะถามอาการไข้กันก็ถามแต่อาหารการกินว่าเสวยว่ากินได้เท่าไร เมื่อผู้บอกว่า เสวยได้แต่ฉลองพระหัตถ์สองฉลองพระหัตถ์ ฤากินได้แต่ช้อนสองช้อนก็ตอบร้อว่า โอยแม่เจ้าโอย เสวยได้ชนิดหนึ่ง กินได้น้อยหนึ่ง พระก่าตั้งจะน้อยจะทนพระโรคไปไม่ไหว ท่านกินได้ชนิดหนึ่งเท่านี้ ระวังให้ตีหน้าจะเป็นฉมไป ก็คนที่อาหารตก มีแพทย์พวกหนึ่งคิดจะปิด มีผู้หญิงมาร้องว้ายร้องไวยว่าจะปิดที่ไหน ใค้อาหารยังไม่ได้ตั้งจะเอาถ่างที่ไหนมาทนมมิมวยเอาไปฤา โดยที่สุดจนไข้ลงรากเหมือนเห็นว่างอกไปมาก ผู้หญิงก็ตกเข้าคัมมารอก บ่นว่าลงเสียมาก อาหารในห้องหมคลมจะจับเอา สุดแต่อาหารน้อยในที่ใด ฤาเห็นว่าอาหารไหลออกไปเสียในที่ใดก็ร้อเป็นทุกข์เป็นร้อนกลัวลมจะจับ เสียงนี้ได้ยินมานานในชั่ว ๖๐ ปีเศษมานี้

(เล่ม 1, หน้า 107)

พิเคราะห์ถึถึถึงใจผู้หญิงแทบทุกหนทุกแห่งทั้งแก่ทั้งสาว มักร่านอยู่ในที่ จะใคร่ไปพระพุทบาท มีศัวกก็สาออยศัวก มีบิดามารดาก็อ้ออ้งวิงวอนให้พาไปพระพุทบาทนั้นเป็นปรกติ จนเป็นถัถถติดตำราถ่าเป็นนิยายเขาเย้ยกันสืบมาว่าเจ้าบ่าวไปนอนหอยอยู่ตามคินถั่ว เขาส่งตัวเจ้าสาว ๆ ไปอายนั่งกับหน้าอยู่ เจ้าบ่าวจึงปราใสว่า ปินีแม่จะไปพระบาทฤาไม่นะจ๊ะ ซึ่งปราใสเรื่องพระบาทขึ้นก่อน ก็เพราะว่าผู้หญิงนั้นคันอยู่ในอยากจะไปพระบาทอ้งนัก จะพูดให้ชอบใจจึงยกเรื่องนั้นขึ้นก่อน ก็ผู้ชายใจอ่อน ๆ มักทำตามใจผู้หญิงถั่ว ถงไม่พันผู้หญิงวิงวอนให้พาไปพระบาทแต่สักคนหนึ่งถล

(เล่ม 1, หน้า 176-177)

ก็ในพระบรมมหาราชวังนั้นเป็นธรรมดาได้เคยเห็นมาแต่เด็กหนุ่มใหญ่ เจ้าข้างในหน้าเดือน ๓ เดือน ๔ มีคนบางพวกจัดการจะไปพระบาท ฤกษ์กลับมาจากพระบาท เอาส่วนบุญมาให้ แล้วก็ร้องให้ทุกปีว่าตัวฉันนี่เกิดมามีกรรม ตั้งใจจะขึ้นพระบาทไปทำบุญ ก็ไม่ไป เมื่อไรจะสิ้นกรรมเล่า ก็เมื่อไรเปลี่ยนแผ่นดินใหม่ก็พากันว่าทั้งแก่ทั้งสาวว่า คราวนี้ฉันสิ้นกรรมแล้ว ฉันจะจัดสิ่งของไว้เดือน ๓ จะขึ้นไปพระบาททำบุญให้เต็มศรัทธา ก็ที่เป็นคนแก่เฒ่าชรา เจ้าจอมมารดา ถ้าเข้าอยู่งานผู้ใหญ่ เมื่อล่วงแผ่นดินแล้วคงไปพระบาททุกคน ไม่เหลือจนคนหนึ่ง

(เล่ม 1, หน้า 178)

แต่ก่อนนี้ไปไม่นานหลวงวรวงกรมสวัสดิ์ ชื่อตัวชื่อหมอบแก้วบ้านอยู่วัดคงเหล็ก ทาสหนีไปสืบได้ความว่ามันหนีเข้าไปอยู่ในบ้านตาวเหล่านั้นจึงเข้าไปสืบถามคนในบ้านนั้นทั้งผู้หญิงผู้ชายออกมาพูดกันว่าตานี้ข่มขำมาแต่ข้างไหน บ้านนี้ชั่วแต่บ้านพ่อหมอบแม่จอมข้างในทั้งนั้น เจ้าเอียนท่านห้ามไม่ให้ใครเข้ามา ก็นี่ไม่กลัวดาจึงมาตามหาทาสหนี ก็ที่นี่เป็นที่ห้ามไม่ให้ใครเข้ามา ตาไม่สู้ดา ก็คนในบ้านแถบนั้นมันกำเริบอย่างนี้มีอยู่มาก

(เล่ม 1, หน้า 182)

แมมเนวตะเวนจะเข้ามาที่เพราะกงสุตอังกฤษให้เข้ามากราบทูตผู้จัดขวางจะขูให้ทรงห้ามราชทูตเสียไม่ให้ไป จะกราบทูตให้ข้างเซอร์ยอน โบวริงให้เป็นราชทูต จะได้คิดเอาเงินสักพันซึ่งสองพันซึ่งขึ้นไป โอษฐ์ชีวิตเมืองไทย พระราชทรัพย์เป็นกองใหญ่ มั่งมีมากแต่มีอำนาจสิทธิ์ขาด มักอยากได้ของประหลาดแต่จี๋ขาดบ้างยั่วยอ นำทูตต่อเอาเงินจริง คำนี้นายเนตรอยู่เมืองสิงคโปร์นานแล้ว เห็นจะเชื่อ ไปบ้างดอกกระมัง

(เล่ม 1, หน้า 202)

มีหมอบอเมริกันหรืออังกฤษเล่าว่า ที่เมืองอังกฤษและเมืองอเมริกัน เขาตีพิมพ์หนังสือด้วยเครื่องกลไฟ มีกลโดยมากทาสหมีเอง คนไม่ต้องทา เปลี่ยนวางและยกกระดาษเองคนไม่ต้องตำบักทำ เป็นแต่จัดแจงไว้แล้ว ใส้เครื่องจักรกลไฟไว้แล้วการก็ทำไปเอง วันหนึ่งพิมพ์ได้สามแสนสี่แสนแผ่นกระดาษได้ ไทยตื่น ๆ ได้ฟังก็ร้องอ้อ ๆ แล้วมาเล่าก็อ้อไปว่าเครื่องเมืองนอกเขาอย่างนี้ดีกว่าที่มีอยู่ในโรงพิมพ์เมืองไทย อย่างนี้อย่าใช้เลย ตั้งเอาใหม่ เครื่องกลไฟดี คนไม่ต้องเหนื่อยประหลาดดี คนพวกที่ว่ายุดังนี้คือเรียกว่าคนตื่นไฟ

(เล่ม 3, หน้า 4)

การแทรกถ้อยคำเข้าไปในข้อความเพื่อแสดงอารมณ์และการประชดประชันของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นไปในเชิงตำหนิติเตียนผู้พูดที่คิดอย่างนั้น การอ้างถ้อยคำเพื่อประชดประชันนี้ทรงใช้คำในภาษาพูด เช่น โยแม่เจ้าไว้ย, โอ, นะจ๊ะ, หนา, อ้อ ซึ่งเป็นคำภาษาพูด และการถ้อยเถียงภาษาดั้งเดิม, เอียน เพื่อประชดคนลาว การใช้คำพูดแทรกนี้จึงให้ภาพที่ชัดเจนแก่ความเข้าใจ สร้างบรรยากาศให้สอดคล้องกับเรื่องราวให้แก่ผู้รับสาร แสดงการเสียดสีประชดประชัน ซึ่งสร้างอารมณ์ขันให้แก่ผู้อ่านด้วยประการหนึ่ง

การเรียบเรียงข้อความโดยการอ้างถ้อยคำสนทนาหรือคำพูดนี้จึงเป็นการเรียบเรียงข้อความวิธีหนึ่งที่ช่วยให้รายละเอียดของข้อเท็จจริง สร้างภาพและบรรยากาศที่สมจริงเพื่อการรับรู้และความเข้าใจของผู้รับสาร อีกทั้งในบางกรณีการเลือกแทรกถ้อยคำสนทนาหรือคำพูดเข้าไปในข้อความก็เป็นวิธีการสื่อให้เห็นสาระสำคัญ หรือเหตุสำคัญที่ทำให้ต้องทรงมีพระราชหัตถเลขาแสดงความคิดเห็นต่อคำกล่าวนั้น และบางครั้งการใช้ถ้อยคำภาษาพูดก็เป็นการเสียดสีประชดประชันต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ซึ่งผู้อ่านย่อมรับสารนั้น ได้อย่างชัดเจน อีกทั้งยังสร้างอารมณ์ขันแก่ผู้อ่านด้วย

จากการศึกษาการเรียบเรียงข้อความในพระราชหัตถเลขา 5 ตั๊กขณะ ได้แก่ การเรียบเรียงข้อความโดยการแสดงเหตุผล การเรียบเรียงข้อความโดยการสรุปความ การเรียบเรียงข้อความโดยการขยายความ การเรียบเรียงข้อความโดยการเปรียบเทียบ และการเรียบเรียงข้อความโดยการอ้างถ้อยคำสนทนานั้น สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างการใช้ภาษากับการจัดลำดับความคิดของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่างเป็นระบบระเบียบ มีสัมพันธ์ภาพ การใช้ข้อความแบบต่าง ๆ นั้นมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้สารที่สื่อออกไปนั้นมีความชัดเจนและมีลำดับ ผู้รับสารสามารถเข้าใจสารนั้นได้อย่างถูกต้องชัดเจน ความชัดเจนนั้นเกิดขึ้นเนื่องด้วยในการเรียบเรียงข้อความนั้นจะมีการใช้คำเชื่อมความที่ช่วยสื่อความหมายตามเป้าหมายของพระองค์ได้อย่างดีเยี่ยม นอกจากนี้เพื่อความเข้าใจอันแจ่มชัดในสารนั้นแล้วยังมีการสร้างภาพและบรรยากาศของเหตุการณ์แก่ผู้รับสาร การเรียบเรียงข้อความที่คิโนั้นทำให้พระราชหัตถเลขามีลักษณะของร้อยแก้วเพื่อการสื่อสารที่ดีอย่างยิ่ง

การศึกษาในบทนี้ว่าด้วยประโยชน์และการเรียบเรียงข้อความนั้น จากการศึกษาที่ผ่านมาพบว่าลีลาการใช้ประโยชน์หรือการเรียบเรียงข้อความในลักษณะต่าง ๆ นั้นมีความสอดคล้องกับรูปแบบของพระราชหัตถเลขาที่เป็นงานที่ต้องการความแจ่มชัดของสารเป็นสำคัญ การสื่อความด้วยประโยชน์และการเรียบเรียงข้อความไปเพื่อความชัดเจนของสารตามจุดมุ่งหมายในการสื่อสารของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่แสดงออกถึงความรู้ ความคิดเห็น ความรู้สึกของพระองค์อย่างตรงไปตรงมา นอกจากนี้ยังมีลักษณะทางวรรณศิลป์ของการใช้ประโยชน์และการเรียบเรียงข้อความที่มีเนื้อความแจ่มชัดและมีสัมพันธภาพจากการลำดับความคิดที่เป็นระบบระเบียบทำให้พระราชหัตถเลขามีความโดดเด่นทางภาษาวรรณศิลป์ด้วยประการหนึ่ง

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย